779021

Lajos Vattay

TISZA FÜREDI
MUZEUM
ÉS KÖZKÖNYVTÁR

250223

PROPYLAEUMOK

A TÁRSASÁGI

PHILOSOPHIÁHOZ,

TEKINTETTEL

HAZÁNK VISZONYAIRA.

IRTA

SZONTAGH GUSZTÁV,

A MAGYAR ACADEMIA RENDES, S A KISFALUDY-TÁRSASÁG

MUNKÁS TAG

595. K. 12.

TISZA FÜRED MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

BUDÁN,

EMICH GUSZTÁV KÖNYVÁRUS BIZOMÁNYA.

M.DCCC.XLIII.

EGYETEMI KÖNYVTÁR
MUZEUM
KÖZKÖNYVTÁR

ELŐSZÓ.

Propylaeumaimban a magyar philosophiához, philosophiai nézeteimnek csak egyik részét adtam elő, a philosophiához szoros értelemben tartozandókat; hátra maradtak a *politicaiak és aestheticaiak*, miknek elsejöket e munkámban terjesztem a tisztelt közönség elébe, szintazon terv és rendszerrel, azokat francia szokás szerint nem *politicai* Propylaeumoknak nevezvén, hanem Propylaeumoknak a *társasági philosophiához* (philosophie sociale); mert vizsgálódásim tárgya nem csupán az *állodalom* (status), hanem a *társaság fel nem darabolt egésze*, s ez szintúgy *egyházból* mint állodalomból áll.

Habent sua fata libelli. Midőn első munkámat írám, philosophiai irodalmunknak még nem volt közönsége; barátim azért nyiltan előre mondák, hogy az sem kiadóra, sem vevőkre nem találand. Szép biztatás iróra nézve, ki tárgya előkelő fontosságáról meg lévén győződve, hatni, s magát ismeretessé tenni kivánja! Mind e mellett nem csüggedt bátorságom: némi folyóirati cikkelyek által némileg már ismeretes lévén, kéziratommal meglátogattam néhány könyvkiadókat, kik, míg munkám tartalma titokban maradt, megelőzőleg fogadtak, de mihelyest philosophiáról kezdtem szólni, vérfagyaló hidegség terült el arcaikon. Illynemü munkának akkor még semmi ára nem volt. Ezen elijesztő tapasztalás ellenére kéziratom még is, nemes barátok segedelmével, napvilágot látott, még pedig díszes alakban, és — csodák történtek Izraëlben! — az 500 példányú kiadás, minden remény felett, fél év alatt elkelt. Irónak közönségre van szüksége; hol ebben *fogékonyság* nincs, ott munkája nem hathat; de viszont ezen fogékonyságot *ébreszteni*, *képezni kell*,

s munka, melly magának utat nem tör s közönséget nem szerez, nem felelhet meg az irodalom legegyetemibb céljának; mert épen ezen *kölcsönhatás* irók és olvasók közt az, mi terjedésének s gyarapodásának múlhatlan feltétele.

Diadalmam azonban nem volt olly nagy, mint első tekintetre látszott: munkám vétetett, de nem olvastatott mindenkitől végig, a nagyobb rész azt „nehéz olvasmánynak" találta. Munkát pedig minek irunk, ha az nem olvastatik? E tapasztalás igen elkedvetlenített, s látván milly szerencsés viszonyban áll e tekintetben a költő a maga közönségéhez, kinek dolgozatait férfi és nő, az emberi nem egésze, éldeli; philosophiai bosszuságomban a költői pályát akarám megkisérteni, eszméimet költői alakban előadandó, s azonnal vázolni is kezdém első philosophiai regényemet. Illy helytelenségekre kényszeríti az irót olly közönség, melly erősebb táplálék helyett csemegével él.

Igyekezetemnek azonban barátim ellene szegültek, kérvén, maradjak első szándékomnál, s nem

sokára rá, szerencsémre, irói egünk is felderült, a felszabadúlt sajtó politicai nézetek közlését engedé, s a keletkező politicai polemia, mélyebben beható s az egészre terjeszkedő munkák kiadását szükségessé tevé. Folytatni lehetett tehát elkezdett pályámat, a nélkül hogy másod ízben víz ellen úszszam, sőt a közdivattal karöltve s tőle emelve járhaték; mert időközben a politicai irodalom uralkodóvá vált s az egyes tárgyak körűli különböző nézetek, a visszamenetet a politicai alapelvekre s rendszerekre nélkülözhetlenné tevék, hogy e különbségnek eredeti, a tárgyakban s szellemünk tehetségeiben fekvő szükségesképeni oka kitünjék, győzhetetlensége felől meggyőződjünk, s így teljesen eligazodva a politicai pályán, egyszersmind az ellenkező vélemények tűrését megszokjuk, mi nélkül minden oldalú kifejlés és szabadság nem is gondolható.

E második munkámra pedig az elsőnél nyert tapasztalásaim s azon körülmények folytak be, mik közt született. Értekezést, úgy hittem ez előtt, fejből kell ugyan írni, de munkát nem munkák nélkül; mert

emennél az irodalom elébbvitele, terjesztése, vagy — kezdőnél — honosítása lévén a cél, az irónak mindenek előtt az egyetemes (világ-) irodalom elért tetőpontjára kell hágni; s így lett hogy philosophiai Propylaeumaim kidolgozásakor minden oda vágó szükséges könyveket megszerezni s használni igyekeztem, s következése mi volt? Nem csak compilatióval, hanem még plagiummal is vádoltattam. Különös fogás az köztünk: ha valamelly munka tartalmának helyessége ellen nem boldogúlnak, eredetiségét támadják meg. Így történt ez p. o. Bajza verseivel, kit ez oknál fogva a költők sorából is ki akartak küszöbölni, mi ugyan senkinek sem sikerűlhet. Az én esetemben, gondolhatni, szörnyen megbosszankodtam, és pedig magamra, mert jóakaróimnak némileg igazok volt. Tudniillik a rendszerek történetét egyenesen Schmid munkájából fordítám le, s ámbár kútfőmet az előszóban megneveztem, ezen specialis körülményt kitüntetni elfelejtém. Nem a dolog, hanem az elmulasztás volt a hiba; mert a philosophiának történetét, munkám kitüzött célja szerint, mellékesnek tartván, ez oldal-

TISZA FÜRED MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

ról magokhoz az eredeti kútfőkhöz nem lehetett s nem kellett folyamodnom, az adatokat tehát minden esetre valamelly irodalom-történeti munkából kellett kivennem, minélfogva csakugyan e tárgy egyenes áttétele, kivonás helyett, a legegyszerübb mód volt; de, mint mondám, ezt megjegyezni nem kellett volna elmulasztanom. Verseny irók közt élesíti a látást egymás iránt, gyöngeségök s hibáikra, mi az irodalom elébbvitelére szükséges, csak irígységgé ne fajúljon, mit, ámbár nemzetünkről mondják hogy azt lóháton Scythiából hozta ki, olly legény, millyen e sorok irója, senkiről sem tehet fel; de ha tehetné, többet tartana magáról, sőt szemlátomást híznék, mert irígyeltetni dicső sors. Elég az hozzá, e tapasztalás hatott. „Megálljatok, gondolám, hisz némelly tárgyakról eleget olvastam, tapasztaltam, gondolkoztam, s fejemből is tudok munkát írni, ha épen úgy akarjátok, s az eredményekkel beéritek.“ S valóban erre körülményim kényszeritének is. Tudniillik vidéki rendes academiai tagságom által Pest-Budától számkivetve, Miskolcra tevém át lakhelyemet, de kis könyvtáro-

MUZEUM KÖNYVTÁRA

mat mindjárt el nem hozhattam, s így magamra hagyatva fogtam e munka dolgozásához, szíves gazdámtól a magyar Conversations-Lexiconnal segíttetve, hogy történeti részében legalább chronologiai bakokat ne lőjek; Pethő krónikáját is nála találtam, Engelből pedig a már régen ismert idézetet a lyceumi könyvtárban irtam le; később a Pesti Hirlap s Kelet Népe közti polemiai röpiratokat is olvasván, hogy azokra, mint szándékoztam, munkám vége felé tekintettel lehessek. Mind ezt pedig nem fitogtatásból említem; mert *igazság*, s nem *eredetiség* vizsgálódásim állandó célja. — Kiki annyit tud, mennyit tanúlt, tapasztalt, s gondolt; mi s mennyi eredt e munkámban egyik vagy másik kútfőből, ez iránt én soha sem aggódtam, meg sem tudnám mondani.

Politicai nézeteim pedig szintazon módszer s dualisticai synthetismus rendszere szerint határoztatnak, miket elébbi munkámban tüntettem ki, s előadásom alapja itt is az ellenkező rendszerek fejtegetése, hogy az olvasó, ellentételektől ostromoltatva, meggyőződése önálló meghatározására kényszeríttes-

sék, mi nélkül egyed s nemzet saját philosophiával nem birhat. Nézeteimet pedig nem egyedül *elméletileg adom elő,* hanem helyességöket a *hazai és világ történet által is igyekeztem igazolni*, sőt végül elveimet *honunk fenálló viszonyaira is alkalmazom*, hogy munkámnak a lehető legnagyobb kiterjedést s életrevalóságot szerezzem meg.

Előszót utóljára szoktak írni. Végig futván kéziratomat, hogy tollam hibáit kijavítsam, mindenek előtt elméleti részem aránytalansága az alkalmazottal bosszantott. Siettem mennél hamarébb a száraz szemlélődésen túl esni, minekelőtte az olvasó figyelmét kifogyottnak hihetém, hogy e munka is „nehéz olvasmánynyá" ne váljék s olvasatlanúl félre ne tétessék; de e félelemtől riasztva előadásommal valóságos német philosophiai modorba estem, azon modorba, melly ellen annyiszor kikeltem. Az alkalmazott részben pedig egy tárgyat el nem mellőzhettem, melly nyugtalanít, mivel polemiára adhat alkalmat, mit pedig ez úttal igen örömest kerülnék ki. „Munkámat nagyobb csapás nem érhetné, mondám philosophiai

Propylaeumaim végén, mint ha az hallgatással fogadtatnék." Ez nem történt: négy birálat jelent meg rá, s azonkivül volt róla Századunkban, a Literaturai Lapokban, sőt az Allgemeine Zeitung-ban is elég szó; a mellett méltatlan birálat is akadt, mire egyébiránt nem feleltem; mert ha a criticát philosophus nem tűri, ki még azonkivül maga is critizál, ki tűrje azt más? Politicai munkához azonban más a viszonyom: vele ingerleni, zajt ütni, legtávolabb sem szándékom, s az ellenvéleményüek gondolják meg, hogy az itt nyilvánított nézetek egy magányos gondolkodónak eszméi, ki visszavonúlva a gyakorlati élet zajától, Diogenesként hordójából tekinti a világot, s kinek meggyőződéseit ennélfogva személyes érdekek nem határozhatják, hanem csak az igazság s a közös haza szeretete. Ezen meggyőződése pedig abban pontosúl össze, mikép az öntudatos haladás korában, feladatunk létesitésére csupán a *cél* világos eszmélése nem elegendő; hanem arra kivált *minmagunk, intézeteink s belviszonyaink hagyományos előitéletektől ment ismerete* szükséges; mit elősegítni, minden, nemzete

javát őszintén szerető publicisticai irónak egyik elmellőzhetlen kötelessége.

Miskolc, aprilis 9. 1842.

A szerző.

Utóirat.

E munka még a múlt év elején készült el, mint az előszó költe mutatja, végképen. Külső akadályok egész mostanig késleltették megjelenését, s azért meg kell itt felvilágosítólag említeni, hogy a szerző állapotaink birálatát a kezdődő discussio korlátaihoz szabván, csak vázlatokat mert adni, miket az időszaki sajtó azóta részletesebben kivitt, sőt némelly tárgyak már létesültek is, mint péld. a nemzeti nyelv behozása az ágostai vallásu tanodákba.

Julius végén, 1843.

TARTALOM.

ELŐSZÓ III

PROPYLAEUMOK A TÁRSASÁGI PHILOSOPHIÁHOZ . . . 17

I. A társaság célja 17

II. A történetirás philosophiája s fő pontjai 24

III. Az emberiség történetirási kifejlődése 36

IV. A társasági philosophia rendszerei 72

1. A politicai rendszerek 74

a. Az állandóság rendszere 74

b. A forradalom rendszere 78

c. A reform rendszere 85

2. Az egyházi (vallási) rendszerek 93

a. A catholicismus 94

b. A rationalismus 94

c. A protestantismus 94

V. A keresztény-világi társasági élet történetirási kifejlődése . 98

VI. Futó pillanat nemzetünk történetére 117

TOLDALÉK. Hazánk jelen viszonyai a Propylaeumok szempontjából 131

TARTALOM

PROPYLAEUMOK

A TÁRSASÁGI

PHILOSOPHIÁHOZ.

TISZA FUSEDI
MUZEUM
ÉS KÖZÖNYVTÁR

PROPYLAEUMOK
A TÁRSASÁGI
PHILOSOPHIÁHOZ.

I.

A társaság célja.

Társaságnak minden emberi egyesületet szoktunk nevezni, melly bizonyos célok létesitésére összeáll. Ezen célok lehetnek *önkényesen* választottak, vagy *szükségképeniek*, az emberiségnek lénye, természete s annak eredeti törvényei által kitűzöttek. Így p. o. léteznek olvasó, tudományos, gazdasági stb társaságok; de van társaság is, mellyet előkelőleg *emberi társaságnak* nevezünk, s ez nem határozhatja tetszése szerint céljait, mivel ezek az emberiség örök rendeltetése által változatlanúl megalapítvák.

Szükség lesz a társasági philosophia ezen fő tételét bővebben magyaráznom.

Minden dolognak annak kell lennie, a minek rendeltetett; az anyagi természetben *szükségkép*, az erkölcsi világban *szabadon, ész által.* Mindkét rendű lényeknek céljai pedig természetök eredeti alaptörvényei által meg levén alapítva, azokat önkényesen nem

változtathatják; minélfogva az anyagi lények céljaikat eszméletlenül vagy legalább világos öntudat nélkül belső hajlam- s ösztöntől vezettetve létesítik, az erkölcsi lényeknek ellenben azokat ész által határozva öntudatosan kell valósítani.

Mik tehát az emberiség céljai?

E tárgyról már Propylaeumaimban szóltam, de mivel azt itt sem utasíthatom el, lehető rövidre vonom feleletemet.

E mindenségben minden életfejlődés ellenkező sarkok (pol) által indíttatván meg, ezen egyetemi kettőség az emberben is kitűnik: érzékiség és ész által határoztatunk; érzékiségünk szükségkép ohajtja a kéjt s irtózik a fájdalomtól, eszünk és lelkiismeretünk pedig általános (absolut) köteleztetéssel az igaznak, szépnek és jónak valósitására szorítanak. Érzéki természetünk célja tehát a *jólét*, az erkölcsinek az *igazság, szépség és jóság* — elutasíthatlanúl, érzékileg és erkölcsileg; mert az senki szabad akaratjára nincs bízva: ohajtsa-e a kéjt és irtózzék-e a fájdalomtól, vagy megfordítva; ez így van eredetileg és szükségkép; szintúgy senki sem vonhatja magát ki az igaznak, szépnek és jónak követésétől, mivel erkölcsi természetét le nem teheti s annak alaptörvényeit meg nem változtathatja, minélfogva az ész s lelkiismeret általános kötelezéseik alól sem búhat ki. Az emberiség rendeltetése tehát, túl minden önkényen, változatlanúl, örökre s eredetileg meg van alapítva attól, ki a menynyet és földet teremté.

Ezen változatlan s örök rendeltetés létesitésére, legfelsőbb felfogásban, az emberi társaság is csak *eszköz*; minélfogva ennek céljai sem lehetnek mások *mint rendeltetésünk céljai általjában.* Társas életre az ember ugyan belső hajlamok által ösztönöztetik; de ez egyszersmind eszének követelése; mivel egyedül kölcsönös segítség által, tehát társaságban biztosíthatja céljai valósulását, mik ennélfogva szintúgy az egész társaság céljai, mint az egyesekéi, mivel az ember rendeltetése valósítására mindenütt s mindenkor változatlanúl le van kötelezve. S ez olly kétségtelen és bizonyos, mikép társaság, melly magának más, vagy teszem rendeltetésünkkel ellenkező célokat tűz ki feladatúl, mint p. o. a haramiák és tengeri rablók társaságai, már ez által tettleg törvénytelen.

Itt kettőt kell kitüntetnem.

Először: mikép rendeltetésünk céljai részint ugyan egymás *mellé rendeltek*; de más oldalról viszont egy legfelsőbbnek, a *jó* céljának, alá rendelvék; mivel minket eszünk s lelkiismeretünk általános parancsok által egyedűl ennek valósítására kötelez-nek. A jóléti cél p. o., vagy a szépnek célja, egyedűl feltételesek; létesitésök csak akkor helybenhagyható, ha ebbeli munkásságunk kötelességeinkkel s mások jogaival nem ellenkezik, vagy az erkölcs rontására nem vezet stb.

Másodszor: hogy eszünk, mint az általánosnak tehetsége (Vermögen des Absoluten) ezen célokat általános eszmék formájában tünteti előnkbe, miket ennélfogva

senki el nem érhet, hanem végtelen pályán haladva csak megközelíthet. Így általános boldogságot ohajtunk, boldogságot hiány s fogyatkozás nélkül; teljes, tévelygéstől ment igazság (Wahrheit) után törekszünk; szóval mindenben a *tökély* tiszta eszménye (Ideal) az, melly előttünk lebeg; de mivel ez végtelen, s a végnélkülinek végét elérni lehetetlen, vég célunk igazán nem is az általános tökély elérése, hanem *a haladás és közelítés feléje*, vagy más szavakkal: *a végnélküli tökéletesedés.*

Megjegyzém ezt, hogy azon különbség alapját világosan kitüntessem, melly a társaságot szükségkép *két részre*, *két intézetre* osztja: polgárira és vallásira, *állodalomra* (Staat) és *egyházra.* Rendeltetésünk pályája tudniillik végtelen lévén, síron inneni és síron túli, az első társasági intézet, *rendeltetésünk földi valósitását* tűzi ki magának feladatúl, a második *a földön túlit.* A jólét, igazság, szépség s jóság előmozdítása mindkettőnek célja ugyan, mert céljai a társaságnak általjában; de azon különbséggel, hogy az állodalom, mint polgári intézet, főleg világi létesülésöket tárgyazza, törvényhozás, kormányzás, nevelés, oktatás, tudomány, müvészet, ipar és kereskedés által; az egyház pedig mint vallási, előkelőleg a földön túlit, tehát az isteni igazságot, lelki szépséget, vallási erényt s örök jólétet, hogy híveit *üdvezíthesse.* Mivel pedig a társaság legfőbb célja a jó, s ez *kötelességre* és *jogra* oszlik, az állodalom közvetetlen célja *a jog uralkodásának fentartása s*

biztosíttása, hogy védő szárnyai alatt a polgárok emberi rendeltetésök céljait szabadon létesíthessék; az egyházé pedig az *erkölcsiség*, híveit erény által üdvösségre törekedvén vezetni. — Hogy tudniillik az ember rendeltetése örök céljait valósíthassa, arra mindenek előtt először *belső szabadsággal* kell bírnia, máskép erkölcsi parancsainak eleget nem tehetne; másodszor pedig *külsővel* is, azaz mind arra *joggal* kell bírnia, mi nélkül rendeltetését nem valósíthatná, még pedig *kényszerítéssel* is végre hajthatóval; mert annak létesítésén ki nem adhat. Illy kényszerítő joggal természeti állapotban minden egyes bír, de mivel ez, vég elemzésben (in ultima analysi) mindnyájok harcára mindnyájok ellen vezet, az emberek társaságba egyesültek, hogy minden egyesnek jogai, mindnyájok hatalma vagyis az egész által védve s biztosítva legyenek, s ezen egész: az *állodalom*, mellynek ennélfogva közvetetlen célja, mint mondám, a jog s annak uralkodása, melly az emberi rendeltetés valósíthatásának conditio-sine-qua-non-ja. S mivel az emberi társaság nem egy állodalomból, hanem igen sokból áll, minden állodalomnak pedig célja szintaz: az emberi társaságnak célja állodalmi szempontból tekintve, *a joguralkodás fentartása e világon*, vagy mint Canning magát egyik híres beszédében kifejezte: „*észszerű szabadság az egész világon.*“

Az *egyház* ellenben, mint mondám, erkölcsi nemesítés által híveit a mennynek igyekszik nevelni. Eszköze erre a vallás. Jóra ugyan a világi bölcseség

is int s ad útmutatást, de a vallástól elkülönözve, egyedül földi létünket tarthatja szemmel, s az erényt csak mint az ész és lelkiismeret követelését állíthatja elénkbe; midőn a vallás az isten és öröklét eszméi által ezen parancsokat a legfelsőbb, mindenható s szent lény akaratává emeli fel, érvényességöket az öröklét végtelenségére terjesztvén ki, s midőn így azoknak lehető legnagyobb terjedelmet és szentesítést ad, tagadhatlanúl a végtelen nemesülés elvét foglalja magában.

Ezen lehozásból kitetszik, mit észrevétel nélkül nem hagyhatok:

Először, mikép a *köz bátorság* nem *célja* az állodalomnak, mint némellyek állítják; mert puszta következése a joguralkodásnak. Élet és birtok akkor vannak bátorságban, mikor a jog ingatlanúl áll. A köz bátorság tehát közvetlen célja azon intézeteknek, mik az állodalmi hatalom eszközei, belsőre nézve a politiának, külsőre az állóseregnek.

Másodszor: hogy a jólét vagy köz boldogság sem az, értem nem *egyedüli* s *legfelsőbb;* mert, mint megmutattam, az erkölcsinek alá van rendelve; a mi pedig feltételes és alárendelt, az nem lehet a legfőbb.

Igen, monda Záborszky röpiratának recensense: de a joguralkodás nem létesül sehol teljesen; hogy lehet tehát valami fő cél, a mi nem valósúlhat, sőt nem is létezik? Collega úr! — mert hébe korba én is szoktam bírálgatni — értsük meg egymást. A joguralkodás eszméje eszme mint más, tehát el-

érhetlen. Tulajdonképen nem is ez *magában* az állodalom célja, hanem, előadásom szerint, a végtelen haladás feléje. Eszünk céljainkat általános eszmék formájában tünteti elénkbe, mivel végnélküli tökéletesedés egyedül végtelen eszmények felé lehetséges, máskép tökéletesülésünk csak hamar véget érne s tespednénk. Az igazságot, jólétet és erényt sem kerítette még senki teljesen birtokába s véges lény nem is kerítheti, mind a mellett azonban az igazság, jólét és jó céljaink, s haladnunk kell feléjök, elutasíthatlanúl; mi olly bizonyos, olly kétségtelen, hogy biráló maga sem volna képes a jólét utáni vágyat keblében kiirtani, s az erkölcsi kötelezés alól fel nem szabadulhatna, ha bár tapasztalás szerint be tudná bizonyítani, mikép e világon soha sem létezett egy igazán igazságszerető, boldog és becsületes ember, mert az ez iránti belső vágy szükségképeni, az erkölcsi kötelezés pedig eredeti, s annálfogva örök s változatlan.

Céljaikon kivűl az állodalom és egyház különbségét *hatásaik módja s egymás közti viszonyaik* határozzák meg. Az állodalom a jogfentartást tárgyazván, a külsőt, a cselekedeteket, veszi tekintetbe s szükség esetében kényszerítő hatalomhoz nyúl, mert a cselekedetek a törvény súlya alá esnek; az egyháznak ellenben a belsővel, a hittel, gondolattal, meggyőződéssel és erkölcsiséggel lévén dolga, célja elérésére kényszerítéshez nem nyúlhat; mert a gondolat túl van a hatalom minden bilincsein, az erköl-

csiség pedig az akaratnak legszabadabb teremtménye lévén, azt egyáltaljában kizárja. Ezen különbség mellett mindazonáltal célban és hatásban az állodalom s egyháznak a társaság legfelsőbb fokozatán *egygyé kell olvadni*, mivel mindkettő *egy* független *egésznek* kiegészítő része. Az egyház azért nem állhat *önállólag* az állodalom *mellett* (ez status in statu volna), még kevésbbé *fölötte* (ezen hierarchiai nézet a középkorral eltemettetett), hanem *benne* és *alatta;* az állodalomnak fölségi hatalommal felruházott feje, feje egyszersmind az egyháznak. Ki tehet róla hogy tagadhatlanúl még e földön s nem a mennyben vagyunk s így a világi intézet a legközelebbi és fő.

Ezen nézet, mint látni, sajátlag *protestans;* de midőn ezennel egyházam nézeteit nyilvánítom, teszem azt minden más egyházakra netalán alkalmazható következések nélkűl, mit itt s jövőre is, egész munkám végeig, el nem felejteni kérek. A vallási küzdések három század lefolyta után s a discussio s egyesűlés idejében törvényesen megállapított vallási nézetek kölcsönös türelme, úgy hiszem, a legkevesebb, mit philosophiai író kortársaitól várhat.

II.

A történetírás philosophiája s fő pontjai.

A latin irodalmú középkorban a történetírás mint a tudomány általjában, nyomorúlt állapotban tengett. Lesűlyedvén azon magas fokáról, mellyre *Thucydi-*

des és *Tacitus* által emeltetett, rendesen az úgy nevezett „négy birodalmak“ historiájából állott, a zsidók történetére, mint bibliaira fő tekintetet fordítván, ollykor nagyobbat mint a hazaira, mert e kor nagyon vallásos volt. Utóbb a történetirás pusztán *politicai historiából* állott; háborúkat adván elő, fejedelmek, udvarok, kedvencek és ágyasak életét, a nép alig méltattatott tekintetre, s mind ez biztos birálási álláspont s felsőbb vezető eszmék nélkül adatott elő. Ha fontolóra veszszük, mikép vérengző s borzasztó tettek nagyobb zajt ütnek s a köz figyelmet előkelőleg vonják magokra, a szelíd boldogító erények pedig épen azok, mikről, mint Schiller szerint a legjobb nőről, kevés szó tétetik: csodálkozni nem fogunk, hogy elméncségre s gúnyra hajlandó írók, mint p. o. *Voltaire*, végre az egész történetirásban mást nem láttak, mint az emberi nem eszelősége s gonoszsága tagadhatatlan bizonyságát.

Illy zavarból olly tudománynak ki kellett tisztulni, melly a legvalódibb életbölcseség kútfeje. Legelébb is fensőbb jelentőségét az olaszok sejdíték, utóbb vezéreszméjét *Kant* alapitá meg, s *Herder* képezé ki philosophiáját.

S mellyik ezen vezéreszme?

Az emberi rendeltetés. Az emberiség történeti élete valósitásának processusa.

Igen is, ha valamelly egyesnek előttünk kitárt életét, bölcsőtől sirig, meg akarjuk bírálni, mire támasztjuk itéletünket? Arra: mikép felelt meg kö-

TISZA F
MUZEU
ÉS KÖZKÖNYVT

rűlményei s viszonyai közt emberi rendeltetésének. Szint ezen nézőpont áll a nemzetek és az emberiség életére nézve. De fogjuk fel jól e feleletet. Minden egyes nemzeti és egyetemi emberi élet lefolyása megbirálható először: rendeltetésünk eszményei szerint. Itt a kérdés: mennyire haladott az egyes, nemzet és emberiség, az igazban, szépben, jóban s jólétben *általában*, tehát kizárólag az *eszményhez mérve*. Ezen általános mérték azonban nem lehet *egyedűli*; mert az ember nem mindenható lény, nem teremti önmagát, tehetségeit, körülményeit; nem ura a véletlennek, a sorsnak; nem tehet *mindent*, hanem csak a *lehetségest*; s ennélfogva ha munkásságát egy részről méltán rendeltetése eszményeihez mérjük, kérdezvén: mennyire haladott feléjek, vagy maradott el tőlök; másról, ha igazságtalanok nem akarunk lenni: (s erre figyeljenek jól ifju barátim, mert ez a politicai idealismus ellenmérge) tekintetbe kell egyszersmind azon *körűlményeket* vennünk, mik közt feladatának megfelelni törekszik, mivel ezek igyekezetének teljesebb vagy csekélyebb sikerűltét feltételezik. Minden egyes p. o. bizonyos helyen születik s él, bizonyos polgári viszonyok közt, tőle nem függő tehetségekkel, miknek első kifejlése, szülei, nevelői s oktatói kezében van; s kilépve az iskolából, az élet művelő intézetébe lép, hol előre nem látható események s viszonyok hatnak rá s veszik körűl; s végre nemzetének s korának szelleme s müveltsége korlátozó gátok, vagy előre taszító rúgók stb. A nemzet

szintúgy: mindegyik bizonyos helyen lakik s ennek éghajlata, termékei, fekvése p. o. tenger mellett vagy messze tőle, müvelt vagy barbár szomszédok, sötét vagy felvilágosodott korszak stb folynak be kifejlődésére. Szóval az általános mérték mellett a *viszonyost* is kell használnunk; mert az egyesek — nemzetek — s emberiség élete, vegyes eredmény szabad akarat- és sorsból; az ember hat a körülményekre, a világ történetére, s a körülmények s a világtörténeti események viszont reá. A nemzet életének belső kifejlődése az állodalom, egyház, iskola, tudomány, müvészet, földmüvelés, ipar és kereskedés célszerű elrendezésétől függ; a külső: viszonyaitól a külföldi hatalmakhoz. Mindkettőre nagy polgárai, hősei, tudósai, müvészei, szóval nagy emberei hatása eldöntő; de ezeken kivül és mellett állnak még az emberi akaratnak alá nem vetett helybeli körülmények, viszonyok s események, miket az isteni gondviselés rendez, a sorsot mindenható kezével igazgatván. Az emberi nem történetében nincsenek érdekesebb s tanulságosabb lapok *müvelődése történeténél* (minek csekély rajzát utóbb adandjuk); s itt a philosophiai történetirónak kivált azon szerencsés viszonyokat, történeteket, nagy embereket s a müvelődés útján elüljáró nemzeteket kell kitüntetnie, mik az emberiséget haladási törekvésében elősegíték. Ezen nézet teljes bebizonyítására talán nem lesz felesleges végül még egy felvilágositó pillanatot vetnünk az *irodalom* világára is.

Minden nemzet tudománya s müvészete szellemének leghűbb kisugárzása, szintazon irányú az igazat s szépet valósítani törekvő. Ezen törekvés eredményét pedig vagy *az igazság s szépség eszményéhez általjában* mérhetjük, azaz lehetségképen *a tudomány és müvészet a müvelt nemzetek közt elért fokához*, s ez *általános mérték*; vagy a nemzet *szellemi szükségeihez*, azaz *a nemzeti irodalom fokához s annak követeléseihez*, mi *viszonyos mérték*, melly szerint munka vagy mű lehet jótékony hatású, sőt a nemzeti irodalmat haladásában előmozdító, tehát viszonylag nagy érdemű, a nélkül hogy a világ irodalmában előkelő helyt foglalna el, vagy épen a tudományt előbbre vinné; mert *fentebb fokra hágás* a nemzetre nézve mindig *előmenetel s haladás*, bár melly messze legyen is még ezen fok a tetőponttól.

Ezen itt előadott, az emberiség rendeltetéséből keletkező szemponton kivül, az emberi életnek lefolyása egyedi, nemzeti s világtörténeti tekintetben, még az emberi szellem *eredeti fejlődési processusából* is magyarázható, s ez két új történetphilosophiai szempontra vezet, miket azonnal meg kell fejtenem.

Szellemünk fejlődési folyamát tehetségeink vagy *kettős* vagy *hármas* osztályozásával vehetjük fontolóra. Az első esetben szellemünk *érzékiségből* és *észből* áll; ezek két fő tehetségeink, mik a többit magokban foglalják. Egyedek, néposztályok s népek a régi időben, kikben még a lélek felső tehetségei ki nem fejlődtek, hanem csak az alsók, az érzékiség: *kisko-*

rúak; tehát a *gyermekek, a köznép*, s a *régi idő emberisége;* azok ellenben kik szellemökre nézve teljesen kifejlődvék, kikben tehát az érzékiségen kivül az ész is kimüveltetett: *nagykorúak.* Illyenek a *müvelt egyedek*, néptömegben a *nemzet értelmisége*, világtörténeti tekintetben pedig *az újabb kor emberisége.* — Ha hármas osztályozást teszünk, az emberi élet lefolyása az *életkorok* fokain fejlődik át, s itt egyesekre nézve a *gyermek, ifjú s férfikor* tünik előnkbe, az emberiség történetében pedig ezen korokat a világhistoria három korszakaiban: *a régi, közép s újabb korban*, látjuk ismételve. Vizsgáljuk meg e dolgot bővebben; legelébb is a *kis* és *nagykoruság* fokait.

Ha valamit megismerünk, vagy pusztán a *tárgyat* ismerjük meg, észrevétel (Wahrnehmung), tehát tapasztalás által, vagy egyszersmind ezen ismeret *módját* is, azaz azon *törvényeket* belsőnkben, miken ezen ismeret alapúl. Az első esetben ismeretünk pusztán érzéki, s ez a kiskorúak ismeretmódja; a második esetben egyszersmind észszerü (rationell): illyen a nagykorúak ismérete. A különbséget pedig az eszmélet (Bewusstseyn) külön fokú kifejlése okozza, melly szerint az első esetben a kiskorúak csupán az ismeret tárgyait, a másodikban a nagykorúak az ismeret törvényeit is eszmélni (sich bewusst werden) képesek, mi gyakorlati tekintetben is egyesekre, nemzetekre s az emberiségre nézve végtelen különbségeket okoz. A kiskorú ember s nemzet tömege, a köznép p. o., bel-

seje állapotjára nem reflectálhatván, elvontan nem is gondolkozik, nem szemlélődik, s ennélfogva utolsó instantiában önállólag nem is képes magát igazban s jóban határozni, minélfogva szükségkép *tekintély* által vezettetik: a gyermek szülei, nevelői s oktatói, a köznép az egyház s állodalom által. Mennél tudatlanabb a nemzet és kor, annál nagyobb szerepet játszik életében a tekintély is, úgy hogy az ős időben nem csak a vallást, hanem a törvényhozást is isteni tekinteten alapúlni látjuk: Mózses a tíz parancsot egyenesen Jehovah kezéből vette át, Numának Egeria nympha súgta meg törvényeit, s Lycurg és Solonét a delphosi oraculum szentesíté meg. Innen van az, hogy a köznép régi erkölcsökhöz és szokásokhoz makacsúl ragaszkodik, minden ujításnak ellenzője s az előítéletek rabja; mert vak hittel a tekintethez ragaszkodván, megvizsgálás nélkűl mások tévelygéseit magáévá teszi. Ellenben a nagykorú, esze teljes kifejlődésére megért ember szemlélődik; mert belső szellemi állapotjaira reflectálhat s munkássága törvényeit eszmélheti, s ezen oknál fogva önvezetője törekszik lenni földi pályáján, s önállóan határozza magát meggyőződéseire és cselekedeteire nézve. Szemlélődik pedig először *rendeltetése* felett mint *ember*, törvényes munkásságát s céljait megismerni törekedvén, s ez, mint Propylaeumaimban megjegyzém, a philosophiának szülő perczenete; de azon kivűl szemlélődik másodszor a társaság (állodalom s egyház) céljai felett, hogy mint *polgár* kötelességeit s jogait

ismerje, s a szerint cselekedhessék. Ez a *társasági philosophia kútfeje*, s mivel e tekintetben az elvont philosophia fő tételeit, az emberi rendeltetést, a társaságnak viszonyaira alkalmazza, az eredmény (a társasági philosophia) az *alkalmazott* philosophiai tudományok közzé tartozik *). Ezen elméleti önálló munkásság mellett, természetesen gyakorlatilag is máskép munkás, mint a kiskorú ember. A köznépben a maradási elv él, a vis inertiae a nagy tömeg bélyege, hacsak fel nem izgattatik, melly esetben ujítók ellen dühöng, épen azok ellen, kik őt a tudatlanság, előitélet s szolgaság bilincseitől meg akarák szabadítni: felizgatott köznép itélé Socratest méregpohárra s üdvezítőnket keresztfára; pór vénasszony raká Húsz máglyajára azon gallycsomót, melly a reformátort azon ismeretes szavakra fakasztá: beata simplicitas! A nemzet nagykorúiban, a nemzet *értelmiségében* ellenben a haladási elv él és munkál. Az állodalom s egyház céljai felett szemlélődvén, természetesen korszerű javítást ohajtanak. S ím ez különböző bélyege az új s régi kornak is. A régi korban minden változások a nemzetek *külső gyakorlati életéből eredtek*, az újabban *belsőből*, hogy az mi a múlt időben esetleg (zufällig) létesült, az emberiség céljai szerint javítassék.

Hogy ezen javítási törekvés bel- s kül háborúkat, egyházi s állodalmi forradalmakat okozott, a törté-

*) L. Propyl. 26. l.

TISZA FÜREDI MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

netirásból tudjuk. *Everet,* a volt éjszakamerikai ügyviselő „Europa“ címü munkájában ezen világtörténeti tüneményeket szellemünk eredeti fejlődési processusából magyarázza, nevetvén azok állitását, kik a forradalmak okait ábrándozó ifjakban s titkos társaságok munkálatiban keresik. A tünemény, mond ő, egyetemi s állandó. A reformatio vagyis három század óta a Temzétől a Missisippi partjáig, s innen Rio de la Plata folyamtól a Viszláig, mindenütt, a hol csak europai keresztény emberiség él s mozog, vallási vagy politicai eszmékből keletkező forrongások mutatkoztak; a mi pedig egyetemes és állandó, azt *esetleges* okokból nem lehet magyarázni, hanem csak *egyetemiek- és szükségesekből,* s ez az emberi szellem *eredeti fejlődési folyama.*

Qui bene distinguit, bene docet. Ezen eredeti fejlődési folyamban, nézetem szerint, más nem létezik, mint az emberi rendeltetés valósitásának törekvése, mihelyt nemünk, esze kimüvelése által, 'céljai öntudatához jut. A forradalom nem fekszik ezen processusban, még kevésbbé az észben, melly azt általjában kárhoztatja, egyedül a békes kifejlődést törvényes uton helyeselvén. Hogy tehát mind e mellett erőszakos kitörések történtek, ezt azon veszélyeknek kell tulajdonítnunk, mik a magát önállóan határozni törekvő észt, elhagyva a tekintélytől, első lépéseiben körűlveszik s miket nemünk, tapasztalatlanságból elvakúlva, nem volt képes kikerülni. E

tárgyról azonban utóbb bővebben szólok, most előzőleg csak ennyit:

A ki a tekintélyt elhagyva, önmagát gondolkodva s cselekvőleg igyekszik határozni: annak fél úton nem kell megállnia, mert így célhoz nem érhet; hanem lényünk elméleti és gyakorlati törvényeit világosan megismernie, máskép elveszítvén a tekintély biztos alapját, annak helyébe — magában — mást nem találhat, s így szükségkép a kétkedés örvényébe bukik. Lerázza az előítéleteket, de a fürdővel együtt kiönti a gyermeket is: hittelenségbe esik, gyakorlati materialismusba, gúnyolva minden szentet. Ez a fél műveltség, a fél tudás átka; mert biztos vezető csak a teljesen kimüvelt, tapasztalt s az érzékiséget korlátozni tudó ész lehet. Nézd az ifjút, kikerül az iskolából, szülei, nevelői, oktatói vezetése alól, neki most önmagát kell határozni, tapasztalás nélkül, nem ismervén embert, világforgást s épen azért magát sem. Mi az eredmény? Bukdácsolás, maga kárán tanulás! Ez elkerülhetetlen. Hiába inted őt, ő okosabbnak véli magát náladnál s elbizakodva, vakon neki rohan a veszélynek. S im e helyzetben volt az emberiség az új kor kezdetekor. A görög bölcselkedők kimüvelék a logicát, metaphysicát s morált; de az észjog parlagon maradt. Alább előhozom milly fonák nézeteik valának még Aristotelesnek és Plátónak is az emberiség jogairól. E tanokra legelébb *Groot Hugo* derite világot s az utóbbiakra kivált *Sidney Algernon*. A szokatlan világ káprázztatá a gyönge szemeket; tel-

jes politicai tapasztalatlanság mellett azt hivék, az ész eszményét, az elvont állodalmat, szintolly könnyü létesítni mint gondolni, s szerencsétlenségökre azok, kiknek gyakorlati tapasztalások vala s tudatlanságokon segítenie kellett volna, a jelenet világtörténeti fontosságát nem eszmélék, merőn ellenszegűltek, az érdek belé elegyedett, az indulatok felhevűltek, s — a gyermekek megégették ujjaikat, egyszer, kétszer; de most végre, mint meg fogom mutatni, okosodni kezdenek; botlanak ugyan még; mert az emberi természet gyarló; de legalább orrra nem buknak többé.

A történetirás második, szellemünk eredeti fejlődési folyamából eredő philosophiai szempontja, mint mondám, az életkorok alkalmazásából keletkezik; mert e tekintetben egyedek, nemzetek és emberiség közt annál bizonyosabb analogiának kell helyt foglalnia, mennél kétségtelenebb, hogy a nemzetek egyedekből állanak, az emberiség egésze pedig nemzetekből, s a mi fő tekintetet érdemel, az összetes (concret) valóság az *egyesek*, az emberiség pedig tagadhatlanúl csak az egyedek összeségének *elvonata*. Philosophiai történetirók ezen korokkal *a világtörténetet régi, közép s új korral* vélték ugyanazonosíthatni. A régi kor szerintök az emberiség gyermek kora: az ember még ki nem bonyolodott az érzékiségből, a hol pedig kedvező éghajlati, nevelési s politicai körülmények közt nevezetes müveltségi fokra fejlődhetett, miveltsége *aestheticai* jellemű volt, mint a görög és romai; mert az érzékek fő tárgya a forma,

az érzéki műveltség tetőpontja pedig a *szépség*, s ennek helyes érzete: a *jó ízlés*. A classicai világ tudományát meghaladtuk, ízlését, művei alaki szépségét nem, sőt a tudományban sem előadása tökélyét, a régi szép formákat általjában csak utól lehet érni, felülmúlni talán nem, mert úgy látszik, az emberi tehetség elérhető tökélyének maximumai. — A középkor továbbá, mint mondám, az emberiség ifju korának tartatik, s valóban a történetirás ezen korban olly tüneményeket mutat, mik egyedül ifjukori felhevült érzemény és képzelődés által magyarázhatók, s higgadtabb keblű korunkban lehetetlenek volnának. Illyen azon ábrándos vallásosság, melly hosszú évsorokon át százezereket birt keresztes háborúkra, az egyházi rend s kivált a pápa hatalmát a világi hatalom fölé emelte, a lovagok rendét ábrándos fogadalmaival s regényes szerelmi kalandokkal létre hozá stb. — Az újabb kor végre az emberiség férfi kora, mert benne nemünk legfőbb tehetsége, az ész, fejlődött ki, s vele együtt azon eszmék mozgása, melly belülről kifelé egyházat s állodalmat átalakítani törekedett, s az igazi útat elvétve forradalmakra fajult.

Végül e két történetphilosophiai szempontról azt kell még megjegyeznem, hogy szellemünk fejlődési processusa mindig ugyan szintaz, de egyesekre, nemzetekre és az emberiségre nézve, *nem szintazon ideü*, sőt a fejlődés későbbi stadiumai *minőségre nézve különbözők az előbbiektől*. Mint egyes durva nemzetek

közt mívelt emberek lehetnek, úgy durva századokban is mívelt nemzetek, s megfordítva mívelt korban ki nem mívelt nemzetek. A később kor míveltjei pedig szellemibb álláspontón állanak, mert érzékiségből észre fejlődünk, s ennélfogva a világtörténet különböző koraiban az emberi öntudatnak is minőségre nézve különbözőnek kell lennie. Földünk is szintazon időben fordul sarka s egyszersmind a nap körül; de azért helyzete a naphoz változván, különbözik a téli reggel, dél és est, a tavaszi, nyári és őszitől.

III.

Az emberiség történetirási kifejlődése.

A társaság céljai, mondám, az emberi rendeltetés céljai, társasági viszonyokra alkalmazva. Hogy pedig rendeltetésünknek s a társaság céljainak megfelelhessünk, magától értetik, mikép rendeltetésünket *létesülhetőnek* kell gondolnunk, azaz nem szabad kétkednünk, hogy az emberiség igazban, szépben, jóban s jólétben *tökéletesülhet*, sőt hinnünk kell, hogy örök pályáján minden egyes látszó hanyatlások ellenére *egészben véve valósággal halad* s *tökéletesül.* Ez rendeltetésünk alap kivánalma.

Haladó korban s ébredő nemzet közt, melly a míveltséget terjedni s társasági viszonyait javúlni látja, illy scepticismus ugyan nem természetes: azonban az úr isten teremtményei csodálatosak; már Cicero is a bölcselkedőkről úgy vélekedik: „nincs olly kép-

telenség, mellyet nem vítattak volna.“ A derék bölcs, mint látjuk, felekezetéről őszintén szól; de ezt kiki szintúgy a magáéról állíthatná, ez nemünkről általában áll; sőt többet mondhatunk: nincs olly eszelős és őrült ügy, mellyért emberek rendületlen meggyőződéssel nem haltak, vértanúkká nem váltak volna; mert az eszelősség és őrültség is szintolly állandóan mutatkoznak nemünk közt, mint a józan ész, vagy, mint nagy mesterünk mondja: „az ép velő.“

E tárgyról tehát még napjainkban sem lesz felesleges szólni. Halljuk csak ezen kétkedők beszédeit: „Az egyesek és nemzetek, mondják, mívelődnek, ha akarjuk, tökéletesednek; de kivirágzásuk tetőpontjára érvén elenyésznek, mint a mező virágai, az erdők állatai. Ez a természet egyetemi törvénye. Az emberiség egésze pedig örök minduntalan magába visszafutó körben kereng.“ Szép analogia! Az emberiség egyesekből s népekből áll, ezekre nézve nem tagadtatik a haladás, ámbár ezek enyésznek; az emberiség egészére nézve pedig igen, ámbár élete enyészhetlen, örök. S milly furcsa tételek következnek ez állításból! Ha az emberi nem egészben nem halad, úgy napjainkban is miveltségi tekintetben szintazon fokon állunk, mint az emberek Ádám korában. Az állatokról s növényekről ez kétségen kivül áll; de nemünkről? Ádám kortársai talán bizony mind azon philosophiai, mathematicai s természettudományi ismeretekkel vagy tán épen mesterségekkel is bírtak, mint korunk emberei? Használták tehát a sajtót, éj-

szaktűt s vaspályát is? S ősapánk megriadva az angyal lángkardjától, kétségkivűl gőzkocsin iramlott ki a paradicsomból — —

De szóljunk komolyan. Rendeltetésünk feltarthatlan valósulása a társasági philosophiának olly politicai dogmája, mint a vallásnak a gondviselés eszméje; e nélkűl el nem igazodik, vigasztalást nem lelhet, s meg nem nyughatik hazafi és világpolgár, a haza s világ borús idejében, mint a vallás érintett eszméje nélkűl nem az ember, ha a szenvedések órája üt. Magyarázzák meg tehát a dolgot alaposan, először bölcseletileg vagy inkább lélektanilag, a tökéletesedés *lehetségét* megmutatván, s azután másodszor *tettleges valóságát* az emberi nem történetirásából kétségtelenné tévén.

Az ész az emberiség megkülönböztető tulajdona, s ez lényegesen az *általánosnak* tehetsége, melly szerint végtelen eszmények után törekszünk, semmiféle ismerettel, jóléttel, szóval testi lelki állapottal tartósan meg nem elégedvén, mivel mindegyik korlátolt, véges, mí pedig *tökéletest* kivánunk, ollyat, mellyben ne legyen semmi fogyatkozás és hiány, mellynek soha ne szakadjon vége. S im ez a *tökéletesülés hajlama.* Ha valamelly álláspontón megnyughatnánk, megállapodás, tespedés volna eredménye, sőt hanyatlás, mert ki előre nem halad, végre rákmódra hátrál. Ezen tökéletesedés hajlamának pedig *kötelességeink természete* is megfelel; mert eszünk s lelkisméretünk nem köteleznek ideigleni s véges tö-

kéletesülésre, hanem örökre, *végnélkülire.* Minden emberi érdem, minden tisztelet, mellyel valaki iránt viseltetünk, e kötelezés mikénti megfeleléséhez van kötve. Innen van azután, hogy azok iránt, kik küzdvén előítélettel s elnyomó hatalommal, igazságért, jogért s emberi jólétért életöket feláldozák, önkénytelenül az imádással határos hódolatot érzünk, legmélyebb érzeményünk bennök akaratlanúl az emberiség hőseit, nemünk legnagyobbjait tiszteli; mert mindenöket embertársaikért s azoknak örök rendeltetéséért áldozták fel.

S tedd már most, hogy a kétkedőnek igaza van: hogy az emberiség egészben véve nem halad, hanem örök körben szintazon fokon kereng; sőt mivel a tagadás merő következetlenségből ered s kétséget nem szenved, mikép a mi minden részekről igaz, az egészről is állítható — tedd tehát, hogy az egyedek és nemzedékek *időszerű* haladása is puszta álomkép: mi következik belőle? Minden külső munkásságunk belsőnkből ered, s a mi külsőleg nem mutatkozik, annak oka keblünkben sem létezhetik, minek következésében, ha a tagadónak állítását elfogadod, tagadnod kell egyszersmind:

Először szellemed tökéletesülési hajlamát, s mivel ez kizárólag az ész tulajdona: tagadnod vele együtt az emberiség azon saját tehetségét, melly által az állatoktól különbözik. Lealázva egy vonalra állítod magadat a természet esztelen lényeivel.

Másodszor tagadnod kell eszünk s lelkismeretünk végnélküli tökéletesülésre kötelező parancsait,

s ennélfogva az eszmélet e végső igazságalapjának bizonyosságát, vagy ha ezt nem mernéd, hazugnak kell tartanod belsődnek sugallásait, hazudság s balgatagságnak azon tisztelő hódolatot, mellyel, akaratod ellen, az emberiség hősei iránt viseltetel. Mert igazán, ha az emberi nem évezredek lefolyta alatt nem tökéletesedik, ha igazban, szépben nem halad, ha nem nemesbül s a jólét elért vonalán túl egy hajszálnyival előbbre nem léphet: úgy balgatagság nemünk haladásán fáradozni; s épen mivel e fáradozás sikere lehetetlen, kinevetésre méltók s őrültek, kik illy lehetetlenségért, illy semmiért, a legnagyobbat, mit ember bir, az életet feláldozták. — — Félre illy philosophiával, melly nemünk legnagyobbjait legyalázza, az emberből minden érdemet kiirt, legszentebb törekvéseinkre a nevetség bélyegét süti, szóval belső és külső világunkat őrültek házává változtatja! — Folytassuk magyarázatunkat.

A tökéletesedési hajlam bennünk tehát kétségtelen. De a mi eredetileg belsőnkben létezik, annak külbehatások által kell kifejlődni s az életben valósúlnia. Tökéletesülési hajlamunk pedig kifejlődik s általa mivelődésre úgy szólván kényszeríttetünk:

Először: *a kültermészet által.* Meztelenül, biztosan vezető ösztönök s hathatós védő fegyver nélkül születik az ember. Hogy magát a természet és ellenséges emberek kártékony hatásai ellen bátorságba helyezze, eszét kell használnia, azon tehetséget, mellynek kifejlése által a világnak ura. Ruhát, fegyvert ké-

szít tehát magának, házat épít, védő társulatba szövetkezik, hol minden egyes mindnyájok —, s mindnyáján az egyesek bátorságát biztosítják. Hatalmok, jólétök, értelmiségök a polgári erények kifejlődésétől függ. Mind erre pedig a szükségtől kényszeríttetnek, s ezen szükség újonan áll elő:

Másodszor: *az emberi nem folyvásti szaporodása által.* Hol a népesség felette gyér, mint azt éjszaki Ázsiában s Amerika és Australia eredeti lakosainál látjuk, ott a természet gyümölcsei, az erdő vadai, a folyók s a tenger halai az embernek elegendő élelmet szolgáltatnak. Az első társasági társulatok azért vad halász s vadász népekből állának, mert fentartásokra kevés ismeretre van szükségök: hálós tegezkészítésre stb. De megszaporodván, gyümölcs, vad és hal élelmökre nem elegendő. Szelidítik tehát az állatokat s tenyésztik azokat: *vándornépekké* (nomád) válnak, mik közt már több értelmiség látható, mert barmaik természetihez s élet- s tenyésztési módjához, sátorkészítéshez stb érteniök kell. Tovább szaporodván, kifogynak a legelőből; számosabb, bátrabb népek kiszorítják az erőtlenbeket használásokból s ezek kénytelenek állandó helyt foglalni s földmivelőkké válni, mire már sok eszköz s ismeret szükséges. De végre az elszaporodott népességnek a föld nyers termékei sem adhatnak elegendő keresetet, gyarapítani, szászszorosítni kell értéköket: ipar és kereskedés virúl fel, s vele a nép a miveltség legfelsőbb fokára hág, mert erre már a tudományok egész tömege szükséges. De végre:

Harmadszor: míveltetik az emberiség, ha úgy szabad szólnom, az *idő által,* mi alatt azon *tapasztalásokat*, *fölfedezéseket s találmányokat* értem, miknek birtokába századok lefolyta alatt jut s szükségkép jutnia kell. A mélyebb okok itt egy részről, mint már egyszer mondám, a véletlen, a sors, a gondviselés; mert mint egyedek úgy nemzetek felett is uralkodik sors, azaz események, mik emberi számadáson s hatalmon túl vannak s gondviseléstől igazgattatnak; más részről szabad akarat, bizonyos célra intézett öntudatos munkásság, legyen az a társasági szerkezet kijavítására, vagy a tudomány, müvészet, ipar, kereskedés, vagy jólét előmozdítására intézve. Ez a lángelmék s emberiség hőseinek hatásköre. Ha az emberiség történetébe pillantunk: elébb a véletlent, a sorsot, túlnyomó hatalmat gyakorolni látjuk, mint az egyedek kiskorúságában, kik egészen külső befolyás által vezettetnek. De végre az ember nem növény, nem állat, esze s öntudata kifejlődik, s akkor *önmívelődés* által önállóan a véletlen nevelés s oktatás által hagyott hiányokat igyekszik kipótolni, önmaga vezetőjévé válik, küzdvén a véletlennel és sorssal. Így a nemzetek is: ébrednek, körültekintenek, szemlélődnek, s végre bekövetkezik a cselekvés stadiuma, hogy az, mi kiskorúságokban történetesen külső gyakorlati munkásságokból fejlődött, öntudatosan, belülről kifelé, a társaság örök céljai szerint, kijavíttassék. Így válik visszahatva maga az állodalom s egyház egy nagy nevelőintézetté, melly az

iskolából polgári életbe átlépő ifjunak célt s irányt tűz ki, a nemzetet képezve s örök haladási utját kiegyenlítve. Így küzd egyedek- s nemzetekben a szabad akarat a véletlennel, a sorssal, annak hatalmát s körét korlátozni törekedvén s valósággal összébb szorítván, a nélkül hogy rajta valaha teljesen diadalmaskodhatnék. Ezen harc pedig kitünő az egyedek házi munkásságában, szintúgy, mint a nemzetek állodalmat alkotó törekvéseikben. Barbár(félvad)nép az, melly hajlékát úgy el nem tudja rendelni, hogy annak tűz s árvíz ne árthasson, s egy perc egész életének keresetét meg ne semmisíthesse; barbár nép, melly műutak s járdák nélkül, városban és falun, az első zápor által házába szorúl, közösüléstől elzárva; barbár nép, mellynek jogai s jóléte egy, vagy akár menynyi ember önkényétől függ, s nem biztosíttatnak önalkotott törvények által. Ha a szabad akaratnak és sorsnak ezen egymásra hatását világtörténetirási jelenetében szemügyre veszszük, előttünk áll *az emberiség mivelődési históriája*, a történetirás legérdekesebb része, sőt veleje, mert itt tűnik ki legtisztábban az emberiség rendeltetésének valósulása, itt a gondviselés útjai; ez végre nemünk haladásának *tettleges bizonyítványa*, mellynek ennélfogva, igéretem szerint rövid vázlatát ezennel előterjeszteni el nem mulaszthatom.

Keleten fejlődik ki az ember legkorábban. Ezen analogia következtében tehát itt találjuk az őskorban a legelső mivelt nemzeteket: a *hindukat*, *chinaiakat*,

TISZA FÜREDI MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

egyiptombélieket. Azonban müveltségök az emberiség haladására nem volt nagy hatású: a hinduké s egyiptomiaké elenyészett, s napjainkban egyedül építészi maradványaiban gerjeszt még bámulást, a chinaiak ellenben századok óta elszigetelék magokat az egész világtól, s szellemi életök külsőleg fel nem izgatva, régi időtől fogva szintazon fokon tesped.

A világ miveltségének bölcsője *Görögország*. Első zsengéi keletről indíttattak meg ugyan, *hagyományi* úton; mert a tudományok s müvészetek nem egy ember vagy nemzet, hanem az egész emberi nem szellemi munkásságának eredményei. Elég hogy itt olly korán tökélyre fejlettek, mit a nép ritka lángeszű szellemén kivül, ezen ország keleties fekvésének, gyönyörű éghajlatának, természete ritka szépségének, földének a tengertől körülövezett és számos kikötőkkel ellátott voltának, polgári alkotmánya szabadságának, s vallása alaki szépségének tulajdoníthatni. Görögország a világnak classicus tudományos munkákat, de kivált müvészi tekintetben, örök szépségű müveket hagyott.

Görögország Róma által hódíttatott meg. Ezen köztársaság erejét kivált állodalomban, tudományban, politicában s hadban fejté ki: a római legio meggyőzte a görög phalanxot, melly hatalommal rohanásban bírt ugyan, de nem egyszersmind a legio mozgékonyságával. Azonban meggyőzetve is, a görög szellem uralkodék a római felett, görög tudomány s müvészet terjedt el a hódítók közt, s habár nem görög belterj-

MUZEUM

jel (intensio), külterjére nézve mind a mellett a miveltség nyert; mert kisebb nagyobb mértékben elterült a meddig a római legio fegyvere ért, tehát az egész akkoron ismeretes világon.

Augustus uralkodása alatt született Krisztus urunk Judaeában. A *zsidó* volt azon gondviselési nép, melly közt magát a monotheismus tiszta vallási képzeletmódja fentartá; csak itt keletkezhetett s terjedhetett el tehát legelébb a világ legtökéletesebb vallása is, eleinte a római állodalomtól figyelemre sem méltatva, utóbb üldöztetve. Azonban történt itt is, mit utóbb minden eszmeharcban az anyagi erővel látunk: a világ újjá születésére hivatott eszme külsőleg visszanyomva, az emberi kebel legmélyebb rejtekébe vonúlt, az egész embert áthatva s vértanúkat képezve. Újolag s ismételve visszaverve, idő folytával csak annál nagyobb hatálylyal emelkedék fel, csupán belső igazsága által terjedve, míg végre a hatalom embereit is meghódítván, a nagy Constantin alatt és által túlnyomóságot nyert, s Hellás és Róma isteneit eltemeté.

A romai vitézség s politica meghódítván az akkoron ismert világot, ezen óriási állodalom erősebb volt, mint sem külső hatalom által megbukhatnék; ennélfogva elébb osztás által kellett gyengűlnie, azután erkölcstelenség következtében önmagában össze roskadnia. Ugyan is Nagy Theodosius országát Arcadius és Honorius fiai közt felosztván, a nyugoti és keleti (görög) császárságokat hozá létre, az egésznek

hatalmát ketté vágván, mellyen már elébb a romlott erkölcs férge rágódék. A kirablott világ kincse őrült fényüzést és kéjelgést szült, Roma, s később Konstantinápoly is, hallatlan zsarnokság és bűn fészkévé lőn. A gondviselés, úgy látszik, az elaljasodott, századok hosszú évsorán át sorvadó emberiséget, vad de ép s erőteljes barbar fajok által akará föleleventni; a IV-d. században beállt a nepköltözködés, Atila hunnjaival megrendíti a keleti s nyugoti császárságot, s végre Odoacer, a herulok vezére, 476. évben meghódítja Rómát; de meggyőzetvén a got Theodorichtól, ezen Konstantinápolyban nevelt s a tudományokat pártoló király alatt a világ átalakitási folyama elkezdődött. Mint többnyire, úgy itt is — olly élénk az emberi nem hajlama a mivelődésre! — a vad barbárok a miveltebb romaiak keresztény vallását s nyelvét magokévá tették, ezt hivatalos és diplomaticai nyelvvé emelvén. Roma Theodorich hosszú uralkodása alatt némi virágzásra jutott, *Cassiodor* és *Boethius* folytatták a *romai irodalmat*, de már *germán uralkodás alatt*, minélfogva ezen két kitünő utolsó romai iró, a régi s középkori keresztény-világi miveltség közt az összekötő kapocs. Meg kell itt jegyeznem, mikép ekkoron a romai-keleti császárság, görög tudományával s müvészetével még fenállt s igy a mivelődés fonala Roma bukásával nem szakadt szét, s midőn Konstantinápoly a törökök által bevétetett, a keresztény-világi miveltség már nyugoton is fejlődésnek indult, s az oda (kivált Olasz-

országba) menekedő görög tudósoktól, kik a görög nyelv s általa a hellen classicusok értelmét terjesztették s elősegíték, nem kis gyarapodást nyert. Célszerűbb módon pedig, mint a latin nyelv által, az újabb keresztény-világi miveltség nem kezdődhetett. Ha illy úton a classicai kor tudományos és müvészeti kincseit át nem hozza, a mívelődést *újonan* kellett vala kezdenie, a tudományokat és müvészeteket újonan *feltalálnia*, midőn így rövidebben azokat csak *átülteté*.—Tovább terjedvén a latin s görög nyelv, s általa a miveltség, a VIII. század vége felé Europa *Nagy Károly* lelkes pártfogása által *a tudományok helyreállítása korát* végre elérte, iskolák s később egyetemek alapíttattak. Sőt e korban a müveltség nem vala többé Europa határai közzé szorítva; s mint ez nyugoton a latin, úgy keleten a görög nyelv által, terjedett szét. Nagy Sándor hódításai Ázsiában a görög miveltség magvait szórták el, mik később Alexandriában a Ptolemaeusok ápolása alatt saját virágzásnak indúltak. Ez volt alapja az *arabok mívelődésének*, melly nagy chalifjok *Al-Raschid*, Nagy Károly kortársa idejében, tetőpontját érte el. A XI-d. századtól fogva a XIII-ig Európát a *keresztes háborúk* mozgatták, érintkezésbe hozván a nyugoti emberiséget a kelettel, mi ellentételénél fogva, a keresztény világ szellemi ébredésére hatalmasan hatott. E tartós háborúkban különösen a lovagi rend tagjainak nagy része elhullt, mások elszegényedtek, s jószágaikat elzálogosíták. Így töretett meg legelébb az aristocratia hatalma, s helyében a váro-

sok virágoztak fel; az ipar és kereskedés zsengéi kezdének sarjadozni. Az *éjszaktű feltalálása* előtt ugyan is a hajózás csak part hosszában üzetett, de minekutána az emberiség e biztos vezetőhöz jutott, a kereskedés (a XIV. században) hajóit bátran neki ereszté a végtelen tengernek, vállalatai mindig merészebbek és kamatozóbbak lettek, mik által kivált a polgárság gazdagodott. Ez úton emelkedtek fel kivált az olaszországi városok, Genua, Velence, Florenc, Milano, Cremona stb, szabad községekké alakulván, miknek körében a polgárisodás áldásai elterjedtek. Görögországban tiszteljük a *világ* miveltségének bölcsőjét, Olaszországban a *keresztény világiét s nemzetiét;* s megjegyzésre méltó, hogy a szellem világa a középkor százados setétségében Olaszországban is szintazon okok által deríttetett fel, mint Görögországban: délies éghajlat, szép természet, tengertől körülövezett lakhely s politicai szabadság által. Ezen müveltség pedig főleg *müvészi* volt, mint minden *kezdődő* (mert szellemünk fejlődési folyama következésében elébb fejlődnek ki az alsó tehetségek, tehát az érzék, érzemény és képzelődés, mint az értelem és ész), s mint mondám *nemzeti*, mi külön figyelmet érdemel. Mert a latin és görög nyelv igen célszerű eszköz volt a régi tudomány s müvészet áthozására, *de nem haladó mivelődés eszközlésére.* Holt nyelv tovább nem képezhető, elszigeteli a tudományt a tudós rendben, a nélkül, hogy azt a nemzet tömegével, melly ezen nyelvet nem érti, közölhetné. Illy müveltség meleg-

házi virág, honi föld s éghajlat nélkül. Erőteljes, virágzó, tovább fejlődhető, a nemzet tömegét átható miveltség egyedül a *nemzeti nyelv s irodalom által lehetséges*; mert ez nem alapúl puszta betanulás-, összehordás s utánzáson, hanem szellemünk szabad munkásságának eredménye, kicsirázván a nemzet belső életéből, erőteljesen, saját színben s jellemben. A középkor latin scholasticai müveltsége azért örökké Plato s Aristoteles eszméin kérődzött, azon túl erejét theologiai szőrszálhasogatásokban fogyasztván. Az igazi haladás kezdetét csak a nemzeti irodalom első hőseivel *Petrarca és Boccaccióval* látjuk keletkezni. Illy ép alapból indulván ki a keresztény művészet zsengéi, már a XV. században, szint ott, nagy mesterei: *Da Vinci, Angelo Mihály, Rafael, Correggio, Bramante* stb által a legdúsabb virágzásnak eredtek.

De ezen század azon kívül még társasági tekintetben is nevezetes. A *puskapornak* még az előbbi században való feltalálása s használata a lovagi rendnek addig olly hősi harckedvét sokkal lejebb szállítá, nem segítvén ellene vért, testi erő, s fegyvergyakorlat. Ekkor állítá fel *VII. Károly* francia király, az orléansi szűz csodálatos feltünte által az országból kiűzött s újolag ismételve becsapó angolok ellen az első *állandó katonaságot*, melly ellen, nem gyanítva melly változásokat eszközlend, eleinte sem a nemességnek, sem a polgárságnak kifogása nem volt. Az első általa fel látá magát váltva a terhére vált katonáskodástól, s az utólsó a szükséges adót fentartá-

sára örömest fizeté, mivel ez új intézet következésében vagyonát bátorságba helyeztetve látá. Ez ideig a középkorban nemes és pap uralkodott, a fejedelmi hatalom pedig gyönge vala, mert a fegyverviselés kötelessége az egész nemzetre személyesen ki lévén terjesztve, nagy dynasták atyjokfiai-, jobbágy- s szövetségeseikkel, a házi s korona jószágaira szorúlt fejedelemmel újat húzhattak. Most azonban önálló fegyverhatalomhoz s pénzhez jutván, s az állandó katonaságot s adót folyvást szaporítván, lassan lassan lefegyvereztetett a nemzet, s végre azok, kik addig csak a hasonlók közt elsők voltak (pares, pairs), korlátlan fölségi hatalomra jutottak, mi által (megszüntettetvén az ököljog s az olygarchia zsarnokságai belsőben, s összepontosíttatván az állodalmi erő), a belbéke, rend, egység, külső hatalom s polgárisodás előmenetelt nyert.

E században a *hajózás* is legfényesebb felfedezéseit ünneplé: a portugal *Diaz* 1486-ban körűlevezé a Jóremény fokát s nem sokára azután 1498-ban *Vasco de Gama* csakugyan Keletindiába ért; *Colon Kristóf* pedig 1492-ben Amerikát fedezte fel — történetek, mik a hajózásnak majd egész golyónkra kiható terjedést adván, az európai emberiséget a világ négy részeivel összeköttetésbe hozták, s a kereskedés, ipar s gazdagság előmozdításával, a harmadik rend kifejlődését is (az állodalmak ezen igazi erejét) kieszközölték. A városok tudniillik a fejdelmektől az aristocratia ellen ellensúlyúl használtatván, szabadalmakkal láttattak el, mik az ipar s kereskedést elő-

mozdíták s velök együtt a köz gazdagságot, mellynek következésében a városok a polgárisodás s müveltség középpontjaivá lettek. Innen terjedett el az újabb miveltség a nemzetek közzé. Sőt minekutána *Colberg*, a physiocraták, s az állodalmi gazdaság gyakorlati terjesztői az ipar, földmivelés és kereskedés folyvásti gyámolásával (ezeket tartván az állodalom hatalma talpköveinek) a harmadik rend számát, jólétét s erejét mind inkább nevelék, ez, az újabb időben, a nemesség s papság mellett, mint új állodalmi elem foglalt helyet.

A mi a hajózásra nézve az éjszaktű, az lett a XV. században irodalmi tekintetben, s még sokkal nagyobb hatással, a feltalált *sajtó:* az írott szó hatalmát minden világrészekre terjesztvén ki. A régi időben tudniillik és középkorban a tudományok és müvészetek egyedül *élő szó* s *leirás* által közöltettek; egyes országokra szorítkozván, *állomási* (stationär) állapotjukból ki nem vergődhettek; a mellett akár melly barbár csorda vezére, egy *Ómár*, felégetvén az alexandriai könyvtárt, a tudománynak tömérdek, kipótolhatlan kárt okozhatott. A sajtó által ellenben végtelenül elszaporodván az irodalmak szüleményei, s szétterjedvén az egész világon, a megsemmisítéstől minden gondolható hatalom ellen meg vannak óva, úgy hogy ezentúl bátran mondhatni: a szellem országában is, mint a természetben, semmi sem vész el többé, semmi feltalálás, felfedezés, igazság és ismeret, melly egyszer létre jött.

A XVI. században végre a reflexio kora az emberiségre fel kezdett derűlni. A nemzetek értelmisége az emberiség rendeltetése, az egyház s később az állodalom céljai felett szemlélődött, hogy, mint már egyszer érintém, társasági állapotjaiban azt a mit az idők lefolyta alatt kiskorúságokban úgy szólván a vak véletlenség alapított, célt eszmélve, öntudatosan, az emberi rendeltetés örök eszméi szerint, kijavítsák. A szabadság küzdései beállottak, nem pusztán szóval, tollal, a reform útján, mint azt az ész követeli, hanem az ultima ratio regum et populorumot használván, tenger embervérrel; és pedig eleinte az egyház körében: a *reformatio;* utóbb pedig az állodalmében: a *politicai forradalmak.*

Szükség lesz ezen társasági erőszakos kifejlődés *lefolyását* magyarázni, hogy megfoghassuk: mi okból tört ki elébb az egyház s utóbb az állodalom körében.

Hogy az ember, mint erkölcsi lény, rendeltetését valósíthassa, megkivántatik először: hogy azt *belássa*, s másodszor hogy *szabad* legyen, azaz senkitől létesítésében ne akadályoztassék. Az első feltétel nagykorúságával valósúl, a második az egyház s állodalom szerkezetétől függ. Szabadsága pedig kétféle: *gondolkodási és cselekvési.* Az első belső önálló *meggyőződését* állapítja meg; a másik *külső hatási körét.* Cselekvési szabadság szabad önálló meggyőződést tesz fel; mert a mit nem értünk, be nem látunk, a miről ismeretünk nincs, azt nem tudjuk tetteink által

valósítni. Midőn tehát az új kor nagykorú emberisége a társaság kiskorúságában történetesen s hozzá járulta nélkül alakúlt szerkezetét az emberi rendeltetés céljai szerint igyekvék javítani: mindenek előtt a gondolkodás szabadságát kellett megalapítania. Ezen törekvés az egyház körébe vágott, mert az állodalom (törvényhozás) csak a cselekvésekkel foglalkodik, a meggyőződés körén kívűl van; ellenben az egyház, a vallás által, épen a belső embert s annak gondolkodását érdekli, a vallás eszméi pedig minden meggyőződéseinknek végső zárkövei. A nagykorúságra ért s a társaságban rendeltetése céljait biztosítva előmozdítani törekvő emberiség ennélfogva hatását szükségkép az egyházi körben kezdé, egyházi s vallási reformatióval, már annálfogva is, mivel a középkorból, tehát az ifjuság korából lépett az új korba, azon korból, mellyben az érzemények, a képzelődés s így a vallási buzgóság is, a legnagyobb elevenségű. Elcsendesedvén pedig a vallási harcok morajja, azonnal a külső, cselekvési, az állodalom körébe eső, szóval polgári szabadságot tárgyazó küzdések kezdődtek, nemünk szerencsétlenségére szintolly túlságban: és pedig az újabb eszmékből keletkezett szabadság legrégibb földjén, Angliában, közvetlenül a reformátióra; vagy inkább itt a csaták egyházi és polgári szabadságért egyszerre s szakadatlanúl folytak, úgy hogy a reformátio óta nem csak Európa, hanem általjában a keresztény világ diplomatiáját vallási és politicai elvek vezérlették. Mert ámbár Angliának politicai for-

TISZA FÜRED MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

radalma ezen ország elszigetelt helyzete következésében, s mivel a kedélyek vallási eszméktől el valának telve, a continensen rögtön megrázkodásokat nem okozhatott, annál nagyobb mértékben tevé ezt a XVIII. század végén bekövetkezett francia forradalom, nem csak helyzete, hanem kivált irodalma, nyelve s társasági szokásainak a felsőbb körökben köz divatossága miatt. Most a XIX-dik század elején, lecsillapodván a forradalmak harcai, a népek, mint az tartós békében történni szokott, *anyagi érdekeknek* szentelik figyelmöket, a géptan, az ipar és kereskedés előmozdítására csoda műveket állít ki, s a politica belső s külső viszonyaiban vegyesen politicai elvek s anyagi érdekektől mozgattatik.

S most vessünk egy pillantást hátra az emberiség, mint állíttatik, hat ezer éves pályájára; vizsgáljuk meg haladását *értelmi, müvészi, erkölcsi, vallási, physicai s jóléti tekintetben*, a mint ez egy részről a történet s másról a szabad akarat befolyása, állodalmi, egyházi, nevelési s oktatási intézetei mindig célszerűbb létesítése által eszközöltetett.

Értelmi tekintetben mindenek előtt a *tudományok* haladását kell szemügyre vennünk. Különböztessük itt meg az *elméletieket* a *tapasztalásiaktól.* Amazok lángeszü vizsgálók által nyerik gyarapodásukat; ezek főleg az időközben történt észlelések (Beobachtung), kísérletek (Experiment), felfedezések és találmányok által. Ezekre tehát évezredek lefolyta sokkal nagyobb előmenetellel hathatott, mint amazokra;

mert a lángelmék munkássága lényegben hasonló. Azonban az elméleti tudományok is szükségkép haladtak idővel; mert mennél több mívelt nemzetek mívelik azokat, s mennél hosszabb a ráfordított idő: annál több lángelmék vehettek benne részt s következésképen annál több oldalainak kellett, a nemzetek különböző szellemi jelleme szerint, kifejlődniök. Így p. o. a mathesis Galilei, Newton, Leibnitz, Euler, La Grange stb fölfedezéseikkel gazdagodott, s e gazdagodás, alkalmazott tanjaiban, mint p. o. az astronomiában vagy géptanban, mérhetetlen. Hisz a régieknek csillagrendszerünkről sem volt helyes képzeletök, s azért hibátlan naptárral sem bírhattak.

A *philosophiát* illetőleg, egy más körülmény is jár hozzá, mi ugyan némelly más tudományokról is áll. Tevőleges (positiv) tudomány nem lévén, tételei igazságát az igazság külső criteriuma által is kénytelen igazolni, s ez — *az idő criticája.* Opinionum commenta delet dies. Századok lefolyta után szintugy sokkal bizonyosabban lehet állítni: igaz s helyes-e valamelly tan vagy nem, mint: remek-e vagy nem valamelly mű. A görög philosophia e tudomány elméleti és gyakorlati fő részeit kiállítá ugyan, de időközben annyi különböző egyediségű, nyelvű s nemzetiségű bölcselkedők által, rendszerei s azoknak legfinomabb árnyéklatai teljesebben kiképeztettek. Így tehát a philosophia idő folytával tartalmára bővült, igazságára nézve bizonyosabb lett, minek erősítését mindjárt

abban találjuk, hogy helyes módszerét, a lélektanit, igazán csak az újabb időben látjuk használva; mert a régi kor tárgyilagosan szemlélődött, a scholastica philosophia pedig ennek csak szőrszálhasogató utánzása volt. De ereszkedjünk részletekbe; tekintsük közelebbről p. o. a jogphilosophiát. A görög philosophia, mint már egyszer mondám, kifejtette a logicát, metaphysicát s morált; de a jogtudományt parlagon hagyá; az emberiség jogai fel nem világosodtak, az ebbeli eszmék, mik napjainkban olly végtelen hatásuak, el nem terjedhettek; a társasági philosophia még nem született. A keresztény vallás vala az, melly az emberiséget az első ide tartozó eszmékkel megajándékozá, *az emberek egyenlőségét isten előtt* hirdetvén. Ezen vallás által szabadíttatott fel a nő nem is, bevezetvén a jogegyenlőséget a családi életbe s általa az emberi nem bölcsejét erkölcsi lábra állítván. A régi bölcselkedők közt még Plato és Aristoteles is a rabszolgaságot jogos állapotnak tekinték; amaz Respublicájában a rabokat köztársasága lényeges kiegészítő részeinek tartja, azt állítván, hogy uraiktól jogosan ölethetnek meg; emez pedig Politicájában még a barbárokat is a görögök született jobbágyainak tekinti, egyedűl azon oknál fogva, mivel a görögök, úgy mond, nálok értelmesebbek. E nézet fonákságát a középkor nem igazítá meg, míg végre az újabb korban *Groot Hugo*, *Sidney Algernon*, *Montesquieu*, *Rousseau*, *Filangieri*, *Sieyes*, *és a legújabb philoso-*

phusok az ész- és nemzetjog elveit s véle együtt a társasági philosophiát megalapíták.

A *tapasztalati tudományokat s alkalmazott mathesist* illetőleg, minő: a természethistoria, physica, astronomia, chemia, geographia, technologia, mechanica: itt a haladás s különbség a régi s középkorhoz képest végtelen. E tudományok a görög- s rómaiaknál csirában léteztek, s az újabban teljes csodadús virágzásban fejlődtek ki. A régiek földgolyónk, a rajta lakó emberiség, az állat, növény, ásványország nagyobb részét, még nem ismerték; épen olly csekély s fonák volt égismeretök. A természet anyagai s erőinek vegytani, technicai s gépi használata pedig épen diadalma korunknak.

A mi a *müvészet* haladását illeti, róla talán még nagyobb mértékben áll, a mit az elméleti tudományok míveléséről mondtam, hogy tudniillik azok a lángelmék alkotásai, minélfogva a különböző ideü művek közt a különbség nem lehet olly nagy belső tökélyökre, mint inkább *sajátságukra és sokféleségökre nézve.* A müvészet a nemzetek és korok képzelődés- s érzésmódjának leghívebb kinyomata; a keresztényvilági müvészet ennélfogva sajátszinűleg különböző a régitől. A görög és római müveltség érzéki volt: jelessége *a forma tökélyében* áll. A melly müvészet ágában azért a forma úgy szólván minden, ott majd elérhetlen remekségben mutatkozik, mint p. o. a szobrászatban s épitészetben. A keresztény müvészetben ellenben kitünő a *szellem*, s az emberiség időközbeni

fejlődése következtében a magasabb *világszemlélet*; a mellett szóba sem hozva a müvészetek napjainkbani végtelenül nagyobb elterjedését. A régiek előtt több most divatos műágak ismeretlenek voltak: a régi epos és szomorújáték p. o. a romanticai nemmel szaporodott meg, s alkalmasint a nézőjátékkal is; az egész költészet az olly nagy kiterjedésü s hatású regénynyel; az épitészet az ábrándos got stíllel, végre a müvészet új modorai is találtattak fel, mint a fa-, réz-, kőmetszés, a daguerréotyp sat.

De az emberi nem értelmi haladása nem is vétetik annyira a kétkedőktől kérdésbe, mint főleg az *erkölcsi*. „A mívelődés, mondanak Rousseauval, eltávolítja az embert a természettől, mesterkélt élményeket és vágyakat ébreszt fel benne, miknek hajhászása akaratját s természetét elrontja; a míveletlen állapot ellenben az emberiség ártatlan aranykora, miről már a régi költők emlékeznek; s valóban, ha volt ember közt paradicsom azaz ártatlanság s szeretet által boldog élet, szelid éghajlat alatt s szép természetben, mint ezt a költők Arcadia pásztorairól s az aranykorról regélik; az csak a mívelődés által el nem romlott, természeti állapotban élő emberek közt létezhetett sat. Gyönyörű költészet; kár hogy nem való s hogy okoskodása fonák! — Az ember rendeltetése tökéletesedés szépben, igazban, jóban, s ez által jólétben. Ellenkezőleg tehát az állattal, természete *mívelődést* kiván, s *csak ez által felel meg érzéki s erkölcsi természete* s céljai kivánatának. A mí-

veletlen, durva és vad ember, semmikép meg nem felel rendeltetése s magasabb természete követeléseinek; benne csak az állat fejlődik ki, természetszerűleg, nem az ember, s ezen állat koránt sem szelid és ártatlan, hanem az erdők s puszták állatihoz hasonló, szilaj s vad, nem csak a többi állatokat hanem önfaját is pusztító, sőt, mit a többi állatoknál nem tapasztalni, egymást felfaló. Illyenek, minden kétkedést kirekesztő tanúságok szerint, Amerika és Australia vad népei. Illyenek az arcadiai pásztorok valóságban! A művelődés tehát nem távoztatja el az embert a természettől, hanem csak az állatiság s vadságtól, sőt természetét teljesen s törvényszerűen fejti ki. S mivel emberi tökély egyedül összes tehetségeink kifejlése által elérhető, magasb, öntudatos erkölcsiség is, melly erkölcsi maximák eszmélelteljes valósitásában áll, csak művelődés által elérhető s haladás erkölcsiségben, szükségkép értelmi haladást tesz fel. A nélkül lehetünk jók *jó szívből*, nevelés s jó példa által jóra *szoktatva;* de ez erkölcsi mechanismus, nem szabad emberi erény, melly csak akaratunk legönállóbb munkássága által létesülhet.

A miveltség — az igazi miveltség — tehát mindig természetünk nemesbülésére hat; de miveltség lehet *egyoldalú*, sőt *fonák* is. Tökély általában a tehetségek *harmoniai kifejlésében céljaik felé* áll. Ha tehát értelmileg művelődünk, de nem erkölcsileg is egyszersmind; ha fejünk felvilágosodik s az akarat nemesbülése elmulasztatik, midőn a szellemi képezés, testünk el-

hanyaglásával történik: akkor, illy minden összehangzást s egyensúlyt felforgató mivelés által, erkölcsiség nem létesülhet: a korcs szükségkép korcsokat szül; elhatalmazik azon frivol gondolkodásmód, melly csak hasznot és éleményt hajhász, azon önző materialisticai philosophia, melly XV. Lajos alatt Franciaországban napirenden volt s mellyet Richelieu maréchal emlékirata leghivebben tüntet elönkbe. Ezen fonák, mesterkélt s természetelleni életmód, a nemesebb érzelmü genfi bölcselkedőben egy őszintébb, egyszerűbb, ártatlanabb világ utáni vágyat költötte fel; de rásztkórsága s paradoxonok utáni kapkodása kiönteték véle a gyermeket a fürdővel, a rosszat, mellyet a miveltség egyoldalú fonákságának kellett vala tulajdonítania, helytelenül a miveltségnek általjában tulajdonítá.

Mind ezek következtében, eszméletünk mostani kifejlettebb fokánál fogva, nézetem szerint erkölcsiségünk is, ha úgy szabad szólnom, öntudatosabb. Azonban a tiszta erkölcsi érzület (Gesinnung), az erény ezen legsajátabb kútfeje, szellemi munkásságunk legszabadabb eredménye lévén, az erkölcsiség is belterjedségére (intensio) nézve némileg azon viszonyban áll, mellyet az elméleti tudományok s a müvészet haladásánál említék: át nem láthatni mi oknál fogva múlhatnók fel egyediesen a régieket erkölcsi akaraterőben s tisztaságban, egy maximum van itt is, úgy látszik, az emberi végesség által ki tűzve; ellenben külterjedségre nézve, a cselekedetek *törvényszerüsé-*

ge (legalitas) szaporodhatott s szaporodott is kétség kivül; mert e tekintetben a jobb nevelés, oktatás, vallás s állományi formák az emberiség haladására siker nélkül nem maradhattak. Görögország s Róma köztársaságai rabszolgaságra voltak alapítva: Hellasban (borzasztó!) a népesség ¾-dét rabszolgák képezték. A görög s római polgár fölségi hatalommal felruházott aristocrata volt; Athenaeben az agora, Rómában a forum, mindkettőnek a harcmező — ezek voltak munkásságok körei, mint publicisták s katonák szolgáltak a hazának; a földmívelés, a mesterségek rabok által vitettek végbe; iparüző szabad polgárság, az újabb állodalmak igazi ereje, köztök ki nem fejlődhetett; a polgári társaság elnyomókból s elnyomottakból állott; hogy virágozhatott volna illy jogtalan viszonyok közt egyetemi törvényszerűség? De hiszen ez csak a népesség kisebb részét vevé tekintetbe, s nem annyira az *embert*, mint a *polgárt* képezé, hazafiakat nevelt, de világpolgári szellem nélkülieket, a mi Hellason s Róma állodalmán túl esett, barbaroknak neveztetett; mert az egyenlőség s felebaráti szeretet azon tételét: hogy az emberi nem minden egyedei az egy mennyei atyának fiai, az emberiség a keresztény vallásból meríté. S a középkorban? Az emberiség a hierarchia és olygarchia által el volt nyomva, az állodalomban ököljog, személyrabság s kínvallatás uralkodott, a vallásban egyházi tilalom és átok. Melly különbséget veszünk ellenben ezek helyett az újabb időben észre? A rabszolgaság s személyrab-

TISZA FÜREDI MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

ság nagy részint el vannak törlesztve, a kínvallatás megszünt; nem csak az angolok kelnek ki a „hétfarku macska", hanem már hazánkban is foganatos szavak emelkednek a „botvirtuózok" ellen; az egyházban szűnedez a türelmetlenség s vakbuzgóság, vallási háborúk a lehetetlenek sorába tartoznak, az állodalom elismeri az emberiség jogait s méltóságát, haladunk a jogszerű szabadság s egyenlőség felé.

Átmegyek a *vallási* haladásra. A történetírás tanúsítja, mikép a polgárisodás első zsengéi mindenütt vallás által indíttattak fejlésbe. Minekelőtte az iskola s irodalom a népekre hathatna, hat a szent ige földön túli szózata, az emberiséget eredeti vadságából kivetkeztetvén, szelidítvén, és pedig annál sikeresebben és jótékonyabban, minél összehangzóbb az egy részről az emberiség képzeletmódjának nemzeti s éghajlati sajátságaival s az időszerű miveltség fokával, másról, minél tisztább önmagában, azaz mennél összeegyezőbb az ész vallásával. A vallásban s egyházat illetőleg is tehát szintazon viszonyok tünnek elő, mint azt az állodalom s literatura részéről kimutattam: minden *) tevőleges vallás egyedül úgy számolhat követőkre, tehát terjedésre, ha nem csak általános (ez ollykor igen csekély), de főleg viszonyos jósággal bir. Mert a vallási képzeletmód eredeti saját-

*) Itt a vallási tünemény egészben vétetik vizsgálat alá s következésképen a ki nem jelentett, *nem keresztény* vallások, tartatnak szemmel.

ságában s fejlődésében ez emberiség közt *hely s idő szerint különböző s változó*. Mint a költészet más keleten s más éjszakon, más miveletlen s más mivelt nemzeteknél: úgy a vallási képzeletmód s az általa feltételezett tevőleges vallások is. Mennél miveletlenebb a nép, annál *anyagiabb* az érzékentúlinak képzelete is. Innen magyarázható a polytheismus egyetemi elterjedése az őskorban; innen a szép ízlésű de érzéki miveltségű görögök aestheticai magas tökélyű, a természet erőit s eszméket személyesítve eszményítő (idealizáló) mythologiája; innen a régi éjszaki germánok Odinféle mogorva grotesk vallása, innen végre az érzéki s képzeletdús mahomedanismus kivirágzása s hatalmas elterjedése keleten. A monotheismus tiszta vallási képzeletmódja az őskorban egyedűl a zsidók közt tartá magát fenn; de idő jártával ez is puszta külső ceremóniák szolgálatává vált. A görög mythologia sem tarthatá magát fenn, mihelyest az emberiség miveltsége magasabb, *szellemibb* fokra fejlődött, s ez történt a görög philosophiának a római állodalombani elterjedése által. Ekkor lépe fel Krisztus urunk, felebaráti szeretetet s istent szellemben s igazságban imádni tanító szent igéjével; az emberiség meg vala érve ezen szellemibb vallás felfoghatására s Olympos, s utóbb Walhalla lakói, elenyésztek.

S ezen legtökéletesb vallás, benrejlő végtelen tökéletesülés elvénél fogva, nem hatott volna századok óta, s nem hatna most is, az emberiség nemesbülésére?. ki merné ezt tagadni? S midőn ezen szent íge sö-

tét s vakbuzgó korban külső jelenetére nézve elkezde fajúlni s a reformatio az ész szövétnekét lobogtatá feléje — ez nem orvosolta volna a terjedni kezdő bajt? Nem szüntek-e meg azóta a hierarchiai zsarnokság s vallási türelmetlenség jelenetei: az egyházi tilalmak, az inquisitio máglyái stb? — De, mondhatná itt valaki, ennek helyében elterjedt a vallási közönösség, sőt hitetlenség. E félelem sokakat háborgat, pedig még most nincs tőle mit félni, eddig legalább a történetírás tanúsága szerint a vakhit s vakbuzgóság százszorta több rosszat okozott az emberiségnek, mint a hitetlenség, melly úgy is csak a kivételek közé tartozik, s a tömegekhez nem férhet. Egy nép politicai hagymázában lerombolá ugyan az oltárt is; de ezen természet elleni állapot csak addig tartott, meddig abnormis állapotja; fellábadván hagymázából, a ledöntött oltárokat ismét felállítá; mert vallásban születtünk mindnyájan, s a mi eredetileg bennünk létezik, azt külsőleg is semmiféle hatalom meg nem semmisítheti.

Végre még a *physicai* nemesbülésről s *jóléti* haladásról kell szólnom. — A mi az elsőt illeti, tagadhatatlan, mikép nemesbülés physicai tekintetben is csak mivelődés által lehetséges már a növényeknél és állatoknál is: kerti virágaink, a vetemények, házi állatok p. o. csak szorgalmas termesztés és tenyésztés által érék el tökélyöket, mennél inkább az ember, ki egészen a mivelődés alanya (subject). S valóban a tapasztalás bizonyítja, mikép kifejező, szabályos,

mondhatni igazán emberi arcot, csak mívelődés által nyer, midőn a vad népek arcvonásai durvák, szabálytalanok, mint indulataik vad állatokéhoz hasonlók. Az ember köztök fegyvert ohajt kezébe, mint barmok csordái közt. Vad népek mindig felfegyverkezve is járnak, szükségkép e tekintetben is az állatokhoz hasonlók.

Az igazság tekintete azonban itt korunk nagy hiánya felfedezésére kényszerít, s ez: a testi nevelés elhanyaglása. Az újabb kor úgy neki indult a szellemi művelésnek, hogy érzéki részünket tekintetbe sem veszi, mint ha csupa szellemi lények volnánk. Előttem ugyan igen hihető, mikép a régi görög-római világ rabszolgái s a középkor személyrabjai physicai tekintetben is nyomorúltabb állapotban tengődtek, mint mai köznépünk; mert elnyomás és sanyargatás testileg is elaljasítja az embert; de legalább a görög-római világ fölségi joggal felruházott polgárjai s a középkorban a lovagok, testileg gyakoroltattak, midőn napjainkban e tekintetben, a szükséghez képest, kevéssel történik több a semminél. Guts-Muths classicai gymnasticájában hiába dörgi fülünkbe, mikép gyönge nyavalygó test mellett a legmélyebb tudomány, maga a legistenibb erény sem használhat az emberi társaságnak s jólétünket elő nem mozdíthatja. Mind sikeretlenül! nemesítünk lovat s birkát, sőt káposztát s burgonyát, de a teremtés remekével nem gondol senki; szaporodik és satnyúl a mint a véletlennek tetszik. S nem is mondhatni hogy az ebbéli el-

mélet ki nem fejlett volna; sőt Jahn Turnkunst-jában azt, mint szükség és kell, egész nemzetre alkalmaztatta, vagy inkább annak müvelődő részére, mert a köznépet, ha nem gymnastizálja, de testileg bizonyosan erősíti az eke és kapa: azonban gyakorlatilag hátra maradtunk, miről kimerítőbben a nevelés szakában.

Záradékúl a mi a haladást *jólétben* illeti, ez csak olly társaságban gondolható, hol külsőre s belsőre nézve, a polgárok élete s vagyona bátorságban van, a jogok megoltalmazvák, ipar és kereskedés elősegítve s a kereset gáttalan és könnyü. Ez pedig egyedül az újabb állodalmakban találtató. A régiekben a népesség nagyobb része, mint mondám, rabszolga volt, a középkorban személyrab, mind két időszakban vagyontalan, zsarnokaik önkénye alatt nyögő. A régi kereskedés is csak belső s part hosszában üzött volt, midőn napjainkban, az egész világot körülhajózza, annak minden éghajlatú termékeit éldeletünkre összeszerezvén. Maga a jólét legkártékonyabb ellensége, a háború, emberibb s kevesbbé pusztító lön *), sőt hogy

---

*) Avatatlanok épen ellenkezőt hisznek, úgy vélekedvén, hogy a puskapor s tűzfegyver feltalálása óta a háborúnak pusztitóbbnak kellene lennie, meg nem gondolván, mikép a régiek kézi fegyverrel közelről verekedtek, a mostaniak távolról; következésképen a csatavesztett félnek nagyobbára a küzdhelyen maradni kellett, midőn napjainkban az üző ellenséget ágyúkkal hátra tarthatjuk. Azon kivül a régi időben a beütő el-

emberélet s vagyon lehetségig a sors kezéből kicsikartassék (mi az emberi ész végső feladata), nyugpénzi s tüzkár-biztosító intézetek, árva-, kór-, lelenc- és zálogházak, takarékpénztárak s bankok állíttattak fel. Nem csoda ha a polgárisodás illy áldásai közt a népesség hasonlíthatlan nagyobb mértékben szaporodik, mint a régiebb időkben.

Egyébiránt a haladás eszméjét egyoldalúlag fognók fel, ha azt, egészét szétdarabolva, csupán a nemzetek belső fejlődési processusára szorítanók. A haladás eszméje az egész emberiséget illeti, valósítása egész nemünk munkásságának eredménye. Belé foly tehát ebbe a nemzetek *külső élete* is, és kivált azon *szabad közlekedés*, melly által egy nép a másikkal eszméit, műveit, termékeit közli s kicseréli. S ím ez a pont az, hol talán a legnagyobb előmenetel mutatkozik. Az állodalmak a régi, kisebb nagyobb, chinai elzárkozottságból felszabadúltak: műutak, posták, vaspályák, rendes és gőzhajók és szekerek, élénken fentartják az anyagi, hirlapok és folyóiratok a szellemi közlekedést; minden termék, gyári kelme, felfedezés, találmány, felvilágító eszme, melly földgolyónk valamellyik szögletében létre jön, azonnal sajátjává válik a mívelt világnak, úgy hogy a keresztény-

lenség rablott s pusztított, midőn most már, p. o. az angolok, mindent kész pénzzel fizetnek, minek élelmezési s szabad mozoghatási tekintetben végtelen haszna van.

ség, egymást a mivelődés pályáján mind inkább elősegítő társulattá alakul.

A kereszténység, mondom; mert ez fájdalom egyedül az europai emberiségről állítható; csak e közt mutatkozik azon élénk értelmiség s előrehaladási vágy, melly nemünket örök pályáján előbbre viszi, midőn Ázsia, Afrika s Australia népei társasági s szellemi állapotjaikban helyből nem indulnak, s úgy szólván a röghöz tapadva tespednek. A chinaiak és japánok is mívelt nemzetek ugyan; de ezen miveltség évezredek óta szintazon fokon vesztegel. A zsarnokság a keleti állodalmakban, eredetöktől fogva, úgy szólván stereotyp állapot, s nem azért mint ha ott változások nem történnének: a kényúr ott is s még gyakrabban népfelkelés által megbukik; de hol az éghajlat heve féktelen indulatokat tenyészt s az ember azok rabja, hol a polgár rabnőtül születik s a családi körből az állodalmiba átlépve ismét csak rab: ott a szabadító is elnyomóvá s végre kényúrrá válik. S így van ez aztán, hogy itt csak ugyan minden szintazon körben vissza meg vissza forog; a társasági élet évezredek óta szintazon állapotban vesztegel, úgy hogy p. o. egy újabb francia utazó a mostani Syriának egy részében szintazon erkölcsre és szokásokra talált, miket Ábrahám idejéből a bibliából ismérünk. — De derüljünk fel! A gondviselés, hogy az egésznek haladását eszközölhesse, úgy látszik, földgolyónkat europai emberiség által igyekszik gyarmatosítani, az által a polgárisodás elemeit világ szerte szétszórván. Egész

Amerika eddig europai népek által hódíttatott meg, gyarmatosítva lön s kiszabadítván magát, szabad társasági alkotmányokban fejlődik. Ázsiának éjszakát az orosz birja, delét az angol; mindkettő pedig hódítólag halad előre, Közép-Ázsiában egymásra akadván. Diplomatiai küzdésök Heratban s Chivában már élénk, sőt az angolok már Chinában is megvetették lábaikat, az első lépés el nem maradható meghódítására meg van téve — egész Ázsia, mint Amerika, idővel europai nemzetek birtokába kerül. Afrika éghajlata eddig az europaiakat a benyomulástól hátra tartá ugyan, de tengerpartjai el vannak foglalva s gyarmatosítva, úgy mint Australiáé, s minden akadályok dacára mindig belebb tolakodunk. Idővel pedig mind ezen elfoglalt tartományok, elszaporodván keblökben az europai emberiség, szabad fejlődő szellemével, mint Amerika, kiszabadítandják magokat s általok a haladás szelleme világ szerte elterjedend. S midőn a szaporodó közlekedési utak s eszközök által egyszersmind a távolságok is mindinkább elenyésznek, a világrészek egymáshoz közelébb hozatnak s az anyagi és szellemi közlekedés élénkségére, sebességére s terjedelmére nézve mind inkább tetőpontja felé hág: nem csak a keresztény népek sajátságaik fogják, surlódásba eredve, egymást előbbre rugtatni, hanem ezen viszonthatások az egész világra s emberi nemre terjeszkedendnek ki. Sőt elszaporodván az emberek, kénytelenek lesznek a földet kerti módra mívelni, s így nem csak az emberiség tökéletesülni, hanem a *természet is szépülni fog*,

a miveltebb s nemesebb emberiség egy végtelen sokféleségű, természetű s díszű kertben lakandik. A bölcselkedő tollát észrevétlenül a költő ragadá meg, nemünket Édenbe vezetvén; de a feleszmélő vizsgáló visszafoglalja tulajdonát, emlékezvén mikép véges lények közt a physicai s erkölcsi rosszak teljesen soha meg nem szünhetnek, ámbár hatalmuk s terjedésök, tökéletesülés által, mind inkább kisebb körre szorítható. Nem Utopia, nem teljes (általános) igazság, szépség s erény rendeltetésünk; végtelen eszmények semmi közlekedés által egészen el nem érhetők, s az általánosság véges lények tulajdona soha nem lehet. „Az igazság (az általánost érti) mond a nagy történetíró Müller János, az istenben van, miénk a vizsgálat.“ Istenben van az általános erény s boldogság is, hivatásunk az utánok törekvés, haladás ezen eszmék felé. Egyedek s nemzetek virágzanak s elenyésznek, de az egész öröklétü; a mit egyedek tapasztalnak, fölfedeznek s feltalálnak, átadják a nemzetnek, s ez az emberiségnek. Így szaporodnak hagyomány által nemzedékről nemzedékre az emberiség ismeretei, tapasztalásai, fölfedezései, nem egyenes felmenő vonalban ugyan, mert időközben részletes hanyatlások történnek: de a felvilágosodott hazafi s világpolgár azért kétségbe nem esik, ha honja vagy az emberiség láthatárát ború fedi, tudván, hogy megette a nap sugárzik, melly a borút végre szétoszlatandja; tudja, s ezen tudás keblében rendíthetetlen, mikép nemünk egyes hanyatlá-

sok ellenére *egészben* halad, feltarthatatlanul, minden emberi önkény s hatalom felül.

S ezen tudás mellett egyszersmind meg van győződve, hogy még ezen hanyatlásoknak is a jövő idők lefolyta alatt mind inkább szünedezniök kell. A mióta a sajtó feltaláltatott, egy más Omár a világ tudományos kincseit meg nem semmisítheti; az új europai hadtudomány világrészünknek olly felsőbbséget ada a többi világrészek felett, hogy többé új népköltözködéstől nem félhetünk, Tamerlan vagy Dschingis-chán-féle pusztító berohanások ellen bátorságba vagyunk helyeztetve. S hogy végre hatalom sem lökhet vissza többé a középkor sötétségébe, s abban le nem tartóztathat: az iránt biztosít korunk emberiségének ébredése, rendeltetése, céljai, útja, öntudatos ismérete s azon éber vágy s erős egyetemi akarat, melly a miveltebb nemzeteket lelkesíti s mire a többiek is mind inkább megérnek: ezen az úton minden társasági intézeteiket, rendeltetésünk s az állodalom s egyház céljai szerint, javítva, állhatatosan haladni. Ez bélyege korunknak s az élő nemzedéknek.

Végre pedig ne is tartozzunk azok közé, kik a történetirásból semmit sem tanulva, korunkat még mindig a középkor rég elhagyott eszméi szerint itélik meg. Ki vetemedhetnék azon gondolatra a végzés kerekét emberi kézzel megakasztani akarni? Ehez kevesebb nem kivántatnék meg, mint az emberiség *tudatlanságba és szegénységbe* való elsülyesztése. Lehetséges-e ez korunkban? Az elsőt illetőleg, az e-

gész világ irodalmát, az újabbal együtt a görög-rómait is, meg kellene semmisítni, mi már magában nem sikerülhető feladat, ha korunk emberisége, a mi nem hihető, azt eltürné is; a másik pedig nem is gondolható, mert a kormányok gazdag népek felett ohajtanak uralkodni, hogy magok is hatalmasak lehessenek. S valóban ha körültekintünk, korunkban nincs kormány Europában, melly ázsiai megállapodottságra s tespedésre törekednék, sőt mondhatni nincs felekezet, melly azt kimondani merné. A különbség s vita csak a *hogy* és *mikép*, s főleg a *sebesebb vagy lassúbb haladás* körül forog. Mindnyájan, alul és felül, e haladó kor s europai emberiség gyermekei vagyunk, kisebb nagyobb mértékben áthatva szellemétől. Különböző állás, viszony, érdek s meggyőződés különböző irányt tűz ki ugyan, útjaink nem lehetnek ugyanazok: de ellentételek által fejlődik ki minden élet, s a divergentiák kisebbednek, a küzdés heve csillapodik, s végre az ellenkező sarkok mindig sikeresebb kiegyenlítésével önkényt a közép vonaloni békes, előre s hátra tekintő haladásra szorittatunk.

IV.

A társasági philosophia rendszerei.

A társasasági philosophia *alkalmazott* philosophia lévén, a philosophia fő elvei s rendszereinek itt

is elő kell ismét fordulniok, természetesen, különböző tárgyak szerint másképen módosítva.

Hogy azt, a mit már egyszer Propylaeumaimban terjedelmesen előadék, itt megint ne ismételjem, s mind a mellett a társasági philosophia elvei s rendszereinek összeköttetését a philosophiáéval általjában kimutassam: a következendőket jegyzem meg.

Lényünk dualisticai természete szerint minden philosophiai rendszer szükségkép alanyilag (subjectiv) vagy érzékiségből származik, vagy észből; tárgyilagosan tárgyból vagy eszméből (egy legfőbb tételből), következésképen vagy *realisticai* vagy *idealisticai* természetű. — Azonban ezen monisticai, egyedűl *egy elvből* kiinduló rendszereket a vizsgálódó csak hamar egyoldalúaknak találja, mert gondolkodó lényünk sem nem puszta érzékiség, sem nem csupa ész, hanem mindkettőből összeálló harmoniai egység. Az ismeret sem áll pusztán tárgyból, sem egyedűl eszméből, hanem mindkettőből: a tárgyat csak akkor ismérjük meg, ha azt eszmék által megmagyarázzuk, s az eszmék általi magyarázat megint tárgyat tesz fel, máskép nem volna *mit* magyarázzon. A józan bölcselkedő tehát sem nem pusztán a *realismus*, sem nem kizárólag az *idealismus* követője, hanem a philosophiai *synthetismusé*, melly tárgyat s eszmét, érzékiséget s észt harmoniai egészszé egyesítve, fel nem darabolt természetünk összehangzó egészére alapúl.

Ezen elveket a *társaságra* alkalmazva, az érzékileg felfogható való (reale) itt *a történetirási alap*,

a fenálló; állodalmi tekintetben: *a politicai alkotmány s törvény;* egyházilag: a *tevőleges vallás;* észképen vagy eszményileg: *az ész, az emberi rendeltetést és a társaság* (állodalom és egyház) *céljait s a tiszta észvallást magokba foglaló eszmék.* Az első a politicai és vallási realismus, a második a politicai és vallási idealismus. — Azonban a mint a szemlélődő ember az egyoldalú realisticai vagy idealisticai rendszernél meg nem tud nyugodni, s a philosophiai synthetismushoz folyamodik: úgy a bölcselkedő polgár. Elisméri ugyan a történetirási úton adatott fenállónak jogait, mert ez polgári munkásságának tevőleges jogon alapuló tárgya; de egyszersmind el nem felejti hogy ezen tárgy nem holt anyag, hanem léteges (organicus) egész, mellynek elve a tökéletesűlés, tehát a társaság és egyház céljai szerint kell tovább fejlődni, minél fogva a politicai s vallási synthetismus követője. De vizsgáljuk meg ezen rendszereket egyenként közelebbről.

1. *A politicai rendszerek: az állandóság, forradalom s reform rendszerei.*

a) *Az állandóság rendszere* (Stabilitaets-System). Az emberek társaságba léptek, hogy életöket, vagyonukat, szóval jogaikat kölcsönös segítséggel bátorságba helyezzék s rendeltetésök teljesítését biztosítsák. E céljaiknál fogva a társasági életnek szükségkép két eleme van: a történeti úton keletkezett *fenálló*, tudniillik az alkotmányi szerkezet és törvény, melly tevőleges szentesítéssel a polgárok éle-

tét, vagyonát s jogaikat biztosítsa, s az *eszme*, rendeltetésünk s az állodalom s egyház céljai, mik szerint ezen fenállót, a változó körülmények szükségei szerint kell javítnunk, hogy rendeltetésünket valósíthassuk. Ez a társasági élet törvényszerű *fejlődése*. Fejlődés nincs s nem lehet fejlődhető *valami* — társasági szerkezet — nélkül, s ezen valami, ezen szerkezet, viszont holt anyag, ha céljai felé nem fejlődik.

Az állandósági rendszer képviselője a fenállónak, az alkotmányi szerkezet s törvényeknek, a status quonak, az eszmének, tehát a fejlődésnek kizárásával. Elve: minden maradjon a mint van. Alapja pedig a fenálló alkotmány s tevőleges törvény, mellyet jogsértés nélkül erőszakosan nem lehet s nem szabad feldúlni.

Ha ezen előadás után megnevezett rendszerünkre biráló pillanatot vetünk, kiviláglik, mikép egy oldalról szilárd lábon áll, mert a valóság, a létező, fenálló, szóval a tevőleges jog mellette áll; de másról, rendeltetésünk s az állodalom céljai létesítésével semmikép össze nem fér, sőt mind ezt lehetetleníti; mert elve szerint mindennek változatlanúl a réginél kell maradni, melly úton megállapodás igen, de haladás igazban, szépben, jóban nem gondolható. Így ha p. o. a középkor emberisége állhatatosan ez elvet követi, még most is a régi olygarchia, ököljog, személyrabság s kínvallatás alatt nyögnénk, minélfogva az állandóság rendszerét nem csak *egyoldalúnak*, hanem igazán a *tespedés* rendszerének kellene neveznünk, ha célját elérhetné s nem épen ellenkezőleg azt

siettetné, a mit kikerűlni s távoztatni igyekszik — a fenállónak erőszakos felforgatását. Az emberiségnek tudniillik rendeltetése valósításával sem nem lehet, sem nem szabad felhagynia, az europai emberiség a mellett mint láttuk tettleg halad s különösen korunk a haladás kora: ha tehát az állandónak elvakított pártfogói, a kor s nemzetök szükségeit nem méltatva, az elavúlt, magokat kiélt formák korszerű átalakúlásának konokúl ellene szegűlnek: a társasági élet ellenkező sarkának erőszakos, társaság elleni (antisocialis) kifejlését indítják meg, előbb az értelmiség elmebeli, utóbb a tömegek tettleges harcát is a fenálló, az igenleges jogok ellen — a forradalmat.

Illy szélsőségben, az igaz, ezen rendszer a keresztény világban, kivált napjainkban, sehol sem jelenik meg; hazája a kelet kényuri birodalmai. Földrészünkön az orosz kormány sem mulaszt el semmit, a mi, önuralkodói hatalma csökkentése nélkül, népe jóléte s hatalma öregbedését előmozdítja, sőt még a török szultán is már némileg szabad elveken alapuló alkotmányt hirdettetett, s Peel és a mostani angol toryk egészen más nézetűek, mint elődeik az elmult időkben. Merje csak valaki az esküttszéket, vagy szabad sajtót eltörleszteni, intézeteket miken, mint hiszik, a nemzeti szabadság alapúl, — s a gyökeres javítóktól állhatatosabb ellentállást nem tapasztaland mint e toryktól. Mind e mellett azonban némelly politicai felekezeteket, kisebb nagyobb joggal, e rendszer követői közé számíthatunk; illyenek a spa-

nyol servilisek s carlosisták, a francia legitimisták, kik a régi korlátlan fejedelemséget s előjogaikat helyre állítani ohajtanák, s az angol toryk, kivált az úgy nevezett magosak stb. Általjában mind azok, kik előjoggal birnak s kikre a jobb meggyőződés s méltányosság nem hat, vagy eszmehiányok mellett nem hathat, személyes érdekök következtében e rendszer elveinek pártfogására hajlandók, úgy mint az öregek nagy része, mivel magok már nem igen haladván, a mozgalom s újításnak is nem nagy barátai.

„De az istenért," kérdezhetné itt egy tapasztalatlan melegkeblű fiatal barátom: „hogy lehet az emberiség haladásának ellene szegűlni; melly ürügyöt használhatni illy rosz akarat csak némileg látszató igazolására?" Illy borzasztó tettet az előjogok birtokosai, vallomásuk szerint, koránt sem követnek el. „Mi, mondanak ők, megtámadtattunk, s védelmezzük magunkat, évezredes, tevőleges jogon nyugvó szabadalmainkat, és pedig ex possessorio. Halljátok csak az ellentábor rivallását: Egalité, liberté, kiáltanak! De ez egyedül ürügy. *Érdektől* vezettetnek a tömegek, *önhaszon* törekvésök rugója; harcuk a birtoktalanok harca a birtokosak, az előjogokat nélkülezőké, az előjogokat bírók ellen, koránt sem hogy az igazi szabadságot s jogegyenlőséget felállítsák, hanem hogy minket birtok s előjogtul megfosztva, helyünkre léphessenek s felettünk annál szenvedhetetlenebb zsarnokságot gyakorolhassanak, mennél tudatlanabb s durvább tömegök. De el nem

ámítanak; készek vagyunk az ellentállásra, s részünkön az állodalom hatalma is, mellynek a tevőleges jogokat s birtokot sértetlenűl fel kell tartania stb. Erről utóbb többet; vizsgáljuk meg most e politicai realismus ellentételét, a politicai idealismust.

b) *A forradalom rendszere* (System der Revolution). Az állandóság rendszere, mint láttuk, a történetileg adottra, a fenállóra alapúl, az eszme, tehát haladás kizárásával; a forradalmi rendszer ellenben társasági életünk egyedűl eszményi részét veszi tekintetbe, az észjogot, az emberiség jogait s társaság célját: a létezőt, fenállót figyelemre nem méltatva, s egyedűl ez egy alapból indulván ki, ez egy elemet használván, igyekszik az állodalom alkotmányát s törvényeit szerkeszteni s a társaság célját elérni, nem békes és törvényes uton a fenállót belülről kifelé javítva, ez foldozás volna, mellyel illy gyökeres világboldogítók nem foglalkodnak; hanem kivülről befelé, felforgatólag; s hogy időt ne veszítsenek s a paradicsom ha lehet 24 óra alatt az égből leszállíttassék, mennél sebesebben, s az eszményt tisztán valósítva mennél gyökeresebben. Elvök: korlátlan haladás bár mibe kerüljön. Céljuk: az emberiség jogai, a szabadság s jogegyenlőség hiánytalan létesülése. — Hogy illy szent cél mellett az eszközök közönösek, és csak asszonyi érzelgőség iszonyodhatik vértől, magától értetik. Kik is azok, kiket kímélni kellene? Az emberi nem elavulhatlan jogainak évezredes bitorlóit, zsarnokait? Á bas les tyrans!

Meg kell azonban itt is jegyeznem, mikép a forradalmi roham (paroxismus), mellynek szintolly fokonkénti lefolyása van, mint minden másnak, időnkben mint látszik tetőpontját már túlhágta, s az előadott szélsőségben alig jelenik meg többé. Az idő tanulsága az emberiségre nézve e tekintetben sem folyt le egészen haszon nélkül. Azonban némelly felekezeteket mind a mellett ez osztályba sorozhatunk; mindenek előtt a francia respublicanusokat, kivált a communisták töredékét, továbbá a spanyol exaltádosokat, s az angol radicálok chartista osztályát. Érdeköknél vagy szellemi hajlamnál fogva pedig hajlandók e nézet pártfogására: a birtoktalanok általjában, kivált ha a mellett hírre s befolyásra túlságosan vágyakozók; az elmélet s kicsapongó képzelődés emberei; a tapasztalatlanok, szóval az idealisták minden nemei: költők, ábrándozó ifjak sat. Biráljuk meg ezen rendszert részleteiben.

Hogy a forradalmi rendszer egyoldalú, mivel a társasági élet csupán egyik elemét használja, első tekintetre világos; minden többi tévelygései pedig szoros összeköttetésben ez egy kútfőből erednek. Mindjárt első lépése fonák. Minden politicai munkásságnak tudniillik valamelly tárgyra kell vonatkozni; ez itt a történetirási úton keletkezett társasági szerkezet, mellyet, ha légből nem akarunk kiindulni, javításaink tárgyául kell vennünk, a társasági életet belülről kifelé fejlesztve, tekintetbe vévén az épen fenforgó körülményeket s azok szükségeit. Ez min-

den létezőnek természetes fejlődési processusa a természetben. A forradalmi rendszer annak helyébe megfordítja a viszonyt, nem a valóságból, hanem eszméből indulván ki s ezt a fenállóra erőszakosan rá erőltetvén, mi, mivel semmiképen nem sikerülhet, kénytelen elébb a fenállót fenekestül felforgatni, hogy utopiai légvárait annak helyébe állíthassa. Hibája ezen politicai idealismusnak épen az, a mi a philosophiainak általjában. Ez is nem valóból, tárgyból, hanem elvont tételből (fogalom vagy eszméből) indúl ki, ámbár tárgy nélkül nem is gondolkodhatunk, s így hogy mívelődése némileg sikerülhessen, kénytelen a tárgyat előlegesen (a priori) szerkeszteni, mint a politicai azt gyakorlatilag tenni igyekszik. Eredménye pedig mindkettőnek szint az: philosophiailag, ha a tapasztalás alattomban meg nem lopatik: *költés*, *mese*; politicailag mint mondám: utopiai légvárépítés, melly az eszméhez mérve némi tökélylyel bírhat ugyan, de nem a viszonyokhoz mért ráillőséggel; s mivel illy származása mellett a fenálló szükségeknek meg nem felelhet, s életrevalósággal csak az birhat, mi ezeken alapúl: alkotásai a történetirás tanusága szerint szintolly sebesen enyésznek, mint fölkerekedtek, s ezen állapotnak egyedűl a forradalom megszüntével szakad hossza vége. Üssük fel e tekintetben minden külhatalom által el nem fojtott, magokat leélő forradalmak történetét s meg fogunk győződni. Az alaptévedés pedig az, hogy a forradalom emberei magokat az eszmény *tiszta* valósíthatásával

ámítgatják; mi lehetetlen. Az eszmény végtelen, az emberi dolgok végesek; s így az eszményt sehol és semmi időben egész tisztaságában nem lehet valósítni, mi azon kivül a létezőnek felforgatás általi teljes *megsemmisítését s új kezdetet* feltételez, mik szintolly valótlan fonák képzeletek; mert megsemmisítés általjában nem létezik a természetben, s így a társasági életben sem; minden *változások*, erők neutralisatiója *átalakúlás;* de a dolgok állománya (Substanz), lénye, örök s változhatatlan. *Új kezdet* és *ugrás* pedig az okozat (Causalitaet) és folytonosság (Continuitaet) egyetemi törvényeivel ellenkezik. Mint a mai nap szoros kapcsolatban a tegnapiból következik s a holnap a mából, s időt s valóságos okot eltörlesztve, a mát tegnap s a holnapot ma nélkül nem lehet gondolni: úgy folynak le meg nem szakadható történeti fonalon társasági állapotjaink is, egymásból *fokonként* fejlődve. Voltak ugyan, kik a társasági életen kivül is, rokon körben, a tudományiban, valami hasonlóval kérkedtek: Pesztalozzi a nevelést, Hegel a philosophiát, Hahnemann a gyógytudományt újra akarák kezdeni. Fonák képzelet! új fölfedezéseket találmányokat lehet tenni, igen, de nem új tudományokat kezdeni, minekutána több ezer évektől léteznek; minden fölfedezések, találmányok s új elvek, mint meg annyi időbeli fejlődések — a legellenkezőbb elvüek is — körükbe tartoznak, s egy ember sőt nemzedék a tudományt teljesen ki nem képezheti. Az emberi társaságban, az igaz, a természet szükséges-

ségén kivül szabad akarat is uralkodik, s az *önkény* a dolgok természetes folyamán erőszakot gyakorolhat. Ám tegye; de végre a természet s a dolgok hatalma erősebb lesz az emberi önkénynél s a túlfeszített, egyensúlyát kereső társasági élet mozgása addig meg nem szünendik, míg visszahatva, a természetes fejlődési vonalon nyugvó pontját el nem éri. Ezt utóbb történeti adatok által is be fogom bizonyítani. Nagy tévelygés azért hinni, hogy a fejlődés is annál üdvösebb, *mennél sebesebben haladó s mennél gyökeresebb.* Minden javításnak általános és viszonyos tökélylyel kell birnia, ez *mértéke*, *aránya*, melylyen túl üdvössége elenyészik; *a haladásnak tehát az állandóval egyensúlyban kell lenni.* Ez így van a természetben is: távoztató s vonzó erő által fejlődik a mérhetlen mindenségben minden létező, de bizonyos arány, mérték, egyensúly szerint, ez az örök rend feltétele. Minden javításnak azért bizonyos időre állandónak kell lennie, hogy hatását megtehesse, a fenálló szükségeket, mik végett létre hozatott, kielégíthesse, s ez addig tart, míg a változó szükségekkel a javítás maga elavúl s új javítás szüksége keletkezik. De ha újítást újításra halmozunk, ma változván a mit tegnap alapítottunk, s holnap eltörlesztvén a mi ma létesült: úgy lehetetlenné teszszük a legcélszerübb javítás sikerét is, s következése nem lesz haladás, hanem rendbontás, zavar s végre anarchia. De ez végre beálland, akármint intézzük a dolgot; mert eszményi úton indúlva, a rendbontás első lé-

péssel el nem kerülhető. Tekintetbe tudniillik nem vévén a létezőt s annak szükségeit, hanem egyedűl az egy s mindig változatlanúl ugyanazon eszmét, értem az emberiség jogait s az állodalom célját, a kivülről befelé eszközlött erőszakosan felforgató újítás minden időben s mindenütt szintazon vezéreszmék vagy minta szerint fog létesülni, egyformán China s Perzsiában, mint a hurunok s esquimaux-k közt, ámbár ott a respublicai észállodalom (Vernunftstaat) szintolly lehetetlen, mint itt a keleti kényuraság, nem lévén elem, mire állapodhatnának s így ráillőséggel sehol sem birand, sőt a fenálló körűlményekkel s azok szükségeivel ellentétbe jönnie kell, mivel ezek mindenütt s minden időben különbözők lévén, mindenütt s minden időben más meg más alkalmazást is kivánnak.

Visszataszítóbbak e rendszer fonákságai ha azokat *erkölcsi és jogi* szempontból tekintjük, kivált erőszakos, vértől nem irtózó irányát. Egyesültünk hogy bátorságunkat a törvény védő hatalma alá adván, önsegítségre ne szoruljunk, s a forradalom egyszerre társaságon kivül helyez bennünket, természeti állapotba; tevőleges jogok eltörlesztetnek, kölcsönös alkú, szerződés s kárpótlás nélkül — vér foly. Az ész visszaborzad, mert ez társaság elleni (antisocial) merény s állapot. Az ész követelései szerint tudniillik, még az állodalmaknak is, egymásközt, tevőleges törvény szabta viszonyokban kellene lenniök, hogy önvédelemre, *háborúra* ne szorúljanak, s mivel ez így nincs, Kant az állodalmak ezen még vad állapotjában

tagadhatatlan bizonyítványát látja annak, hogy nemünk, minden eddigi haladása ellenére, még egészen barbár állapotjából ki nem lépett. Ha ez így van, mit mondjunk azon jelenetről, ha egy társaság tagjai, szintazon állodalom polgárai, honfiak, egymás ellen fegyvert ragadnak s békes törvényes úton nem tudnak haladni? Ez nehéz betegség okozta láz, melly míg tart, örvényébe nyel el minden jólétet, tudományt, müvészetet s szabadságot, tehát minden társasági célokat, hogy helyébe épen ellenkezőt hozzon létre: korlátlan szabadság helyett korlátlan katonai dictaturát. Mert a fokról fokra mindig nagyobb őrjöngéssel dúló forradalom megsemmisíti végre a kormány minden hatalmát, ezentúl csak pártok uralkodnak s küzdenek egymással, bárddal, nyaktilóval egymást pusztítván, míg végre a végét nem érő élet- s birtoki bátortalanság a nem szűnő szenvedések s vériszony, a nyugalom s rend szükségét s vágyát óriásilag kifejtik. A nemzet ekkor a legerősebb s győzedelmes párttól, a felfegyverkezettől várja s ohajtja menekvését, s a rend visszaállíttatik, a mint felforgattatott, hatalommal: a katonai dictatura beáll. Ez minden külső befolyások által el nem nyomatott forradalmak története Cromwell és Napoleontól Esparteróig. E ponttól kezdődik végre a csilapodó mozgalom visszatérése a törvényes rendhez s léteges fejlődéshez. Diadalmas forradalom megújíthatja ugyan a nemzet pangó életét; de drága áron, tenger embervérrel, s ha leveretik, az elfojtott láz, a nemzet

testében tartós, sokszor ki nem lábolható sínlődést okoz. Az állodalom céljai felé pedig, a fellázadt nemzet, biztosan s szilárd lábbal csak akkor kezd haladni, ha ismét oda visszatér, hol kezdeni kellett volna: a békés javítási útra. Lássuk tehát a politicai synthetismust, vizsgáljuk meg

c) *A reform rendszerét.* Az állandóság rendszere, mint láttuk, elve szerint megállapodásra s tespedésre vezet, ha vezethetne; europai haladó emberiség azonban inkább forradalomra; a forradalom rendszere pedig anarchián keresztül katonai dictaturára. Így sem egyik sem másik célját el nem éri, sőt a szándéklottal épen ellenkezőt, minélfogva mindkettő társasági életünk rendeltetése valósítására haszonvehetetlen. Oka pedig az, hogy a társaságnak csupán egy elemére támaszkodnak, amaz a fenállóra, ez az eszmére. E monisticai rendszerek hátratételével tehát dualisticai rendszerhez kell folyamodnunk, melly amazok egyoldalúságait s túlságait kikerűlve, társasági életünk mind két eleméből fejlődik ki, s így az állandónak s eszmének követeléseit kielégítve, a társasági élet céljainak megfelel. Ez a reform rendszere. Elve: előre s hátra pillantó, fokonkénti, a fenállónak s eszmének szükségeit egyiránt méltató haladás, békes törvényes úton. Kiindulás pontja: a létező, fenálló, mellynek követeléseit az eszme útmutatása szerint igyekszik kielégíteni. Ez fontos pont. Ha gondolkodásunk vagy cselekvésünk teremtő erővel birna, mindkét esetben eszméből indulhatnánk ki, mert a tárgyat annak kép-

zeletével összeegyezőleg a valóságban kiállíthatnók. Azonban ez elméletileg és gyakorlatilag ellenkezőleg lévén, mivel tárgy nélkül sem nem gondolkodhatunk sem nem cselekedhetünk, s a mint gondolkodva a tárgyakat csak magyarázhatjuk, úgy tettleg is egyedűl alakjokat (nem lényöket) lehet változtatnunk, azokat szükségeinkre s hasznunkra fordítván, minek következtében úgy hiszem igen megfogható, mikép minden politicai munkásságnak is nem eszméből (ez légvárépités volna) hanem a valóságból (Wirklichkeit) kell kiindúlni, körülményeit s szükségeit józanon méltatva s szerkezetét eszmények szerint tökéletesítve.

Ez világos, s e nézet létesülése, a mennyiben az eszmét illeti, nincs is különös nehézségekkel összeköttetve, mert ez a társaság céljai által elég pontosan ki van jelelve: súlyosabb ellenben a fenforgó szükségek helyes meghatározása: Kit, s mit vegyünk itt tekintetbe? A *köznépet*-e vagy a nemzet *értelmiségét?* az előjogosokat vagy az előjogokat nélkülezőket? a birtokosokat vagy birtoktalanokat? Az egyik részen a nagyobb müveltség, vagyon, értelmi súly van, a másikon ellenben a milliók; s midőn amazok mellett a tevőleges jogok szólnak, ezeket a természeti jog pártolja. A dolog minden esetre szövevényesebb mint némelly fiatal idealisticai világboldogítók hiszik, s itt az egyetemi igazság a különböző érdekek s müveltségi fokok szükségeinek *középvonaloni* kiegyenlítését kivánják, miről utóbb többet.

Közép, örökké csak közép s a szélsőségek kie-

gyenlítése s egyensúly! kiáltanak itt a politicai idealisták. Ez juste milieu! azon áldatlan juste milieu, melly határozatlansága s politicai kétszinűsége által napjainkban a müvelt világ haladását gátolja! Igen is hazám fiai, ez az *igazi közép*, azon rendszer, melly után forog s fejlődik ég és föld, ember és világ, ez azért az én rendszerem is. Ellenkező sarkok, vonzó és távoztató erők által létesül, alakúl, változik minden a természetben; érzékiség és ész határozza meg az ember belső meggyőződését s külső cselekedeteit, sőt Aristoteles szerint az erény maga nem más mint a túlságok juste milieu-je, az igazi bátorság p. o. közepet tart a gyávaság s vakmerőség, a takarékosság, fukarság s pazarlás közt sat, szóval juste milieu s nemszélsőség minden helyes gondolat, tett, dolog, minden a mi létesül, ha első pillantásra valósulásának ellenkező factorait mindjárt át nem látjuk is.

S ti határozatlanságról, kétszinűségről, s tán magatokra nézve, jellemszilárdságról is mertek szólani. Egyszinű-e az élet, mindig egy s ugyan az, mint elvetek, vagy fejlődésében minden percben változó, mindig más meg más? A józan politicusnak, az élet emberének pedig az élethez kell simúlni; itt hajlékonyság kell, nem élettelen merevenség vagy üres azonság, minők az innensők s túliak elvei. A mi nem fejlődik, nem változik, az nem bír életrevalósággal, mert a fejlődő életet nem követheti, vele összehangzásban nem maradhat. Azért a reform emberének juste milieuje nem mozdulatlan pont, hanem a ha-

ladó élettel halad, fentebb fokra hág, nézete mindig élethű, ő igazán az *élet* embere, sőt a *jelené*, midőn amazok az elmultnak s vissza többé nem idézhetőnek, vagy csak a jövendőnek képviselői. Szélsőségek tudniillik (a sarkok) állandóan soha sem valósúlnak, mert egymás felserkentése által csupán a *fejlődés feltételei*; a létesült dolog pedig mindig a két factornak közös természetű szüleménye. Nem akarom itt a természetet, különösen a vegytant felhozni, hol a dolog kézzel fogható; pillantsatok a történetirásba: Europa társasági élete a középkorból fejlődik; az állodalmak korlátlan fejdelemségekből, aristocraticai s hierarchiai elemekkel. Ezeket a forradalmak meg akarták semmisíteni, felforgatván (kivált Franciaországban) trónt s oltárt, pusztítván a fejedelmi családokat, kihajtván nemest és papot. S tiszta democratiai respublicák maradtak-e a forradalmak után? Vagy tán korlátlan fejedelemségek? Korántsem, e két szélsőség meg nem állhatott, az igazi közép fejlődött ki, *az alkotmányos monarchia.* S a politicai pártok közt kik az uralkodók? Spanyolországban az exaltádosok-e vagy a servilisek? Franciaországban a republicánusok vagy legitimisták? Angliában a radicálok-e vagy toryk? Nem; Spanyolországban a mérsékelt szabadelmüek (moderados), Franciaországban a doctrinairek, Angliában a whigek; mert ha e percben a toryk jutottak is kormányra, ez csak addig tart, míg whig elveket követnek. El ne feledjük tehát: egy vagy másik sark nyerhet túlnyomóságot,

sőt nyer is mindig, míg a küzdő erők közép úton egyensúlyra nem lépnek, hanem hogy az egyik vagy másik kirekesztőleg győzzön — ez a dolog természete ellen van. A szélsőségek emberei tehát igazán munkásságok örökös sikeretlenségére vannak kárhoztatva; egy sark itt kiüti, neutralizálja a másik hatását s tartson bár a harc hosszú vagy rövid ideig, végre a középponton ki kell békülniök, hogy más viszonyok közt ismét harcra keljenek. Minden esetben pedig nem a végek, hanem a közép győzödelmes s azok csak a középeredmény létrehozatalára látszanak hivatva. A mozgalom távoztató ereje minden rendet megsemmisítene, ha az állandóság vonzó erejének ólomsúlya, ez az igazi vis inertiae, azt hátra nem tartaná. Mind a két felekezet sorsa tehát: csalatott remény, füstbe ment igyekezet. Van azonban különbség köztök: az idealista legalább az eszményt tartja szemmel s ha törekvései koraiak is, kétségkivül a maradék számára lendít valamit, midőn a megcsontosúlt realistának igyekezete magában érdemmel nem bír s csak annyiban üdvös, a mennyiben a mozgalom túlságának mérséklésére szolgál.

Jellemszilárdsággal pedig, szárnyuraim, még kevésbbé kérkedjetek! Az ember hajlandó túlságra s egyből rendesen a másikba bukik. A réginél maradó, ha felvilágosodik s elve helytelenségét átlátja, szabadelművé válik, az idealista pedig tapasztalása terjedésével rendesen mindinkább a realismushoz közeledik, mint ezt férfiakká érő ifjainknál látjuk. A reform em-

bere ellenben meggyőződése megalapítása előtt megvizsgálja a szélsőségeket, átmegy az elméleten és tapasztaláson, s így ez sem az egyik sem másik részre többé át nem szökhetik, s egyedül teljesen meghatározott s *állandó*.

De, az igaz, illy körülmények közt nem lehet alkalmazásában mindig szint az. „A szabadság, mondá Bolivar egyik proclamatiójában, egy boldog sziget, mellyet a kényuraság s fejetlenség (anarchia) dühös habjai örökké csapkodnak.“ A szabadság igazi barátjának tehát egy részről az elnyomás és tespedés, másról a zabolátlanság ellen kell vívnia: ha a mozgás olly nyakra főre rohanó, hogy a rendet s békét zavarná s a nemzeti életet a forradalom örvényébe süllyeszthetné, lecsendesitésén munkál; ha olly lassú, hogy végre tespedést okozhatna, gyorsításán törekedik; mert igazi, üdvös szabadság, belbékkel s renddel van összeköttetve.

Végre ne követeljenek szellemi vagy tehetségi felsőbbséget részökre; mert az értelmi súly, engedelmökkel, nem nehezedik oldalukra. A politicai idealista a puszta elmélet embere tapasztalás nélkül. Mire is használhatná azt? hisz nem szándéka a létezőt tovább fejleszteni, hanem felforgatni, hogy eszmeállodalmának helyt szerezzen: ismeretére tehát nincs szüksége; elméletét pedig igazán minden politicai kézikönyvből megtanulhatni, vagy inkább azt már az iskolában kellene tudni, mert a politicai meggyőződésnek ABC-je. A realistának pedig még az esz-

mére sincs szüksége; arra, hogy az ember a réginél maradjon, mély elmélet nem kell, ez őt csak boldog önelégedettségében zavarná. A reform emberének ellenben az elméleten kivül a tapasztalást, sőt gyakorlatot is használnia kell, neki a tudomány nem elég, mert a fenállónak minden körülményit, a nemzet műveltségi fokát, minden osztályok anyagi és szellemi érdekeit s általjában embert s világforgást, életben s történetirásban ismernie kell, szóval olly tudással birnia, melly csak országos férfiaknak lehet tulajdona, nem sörházpoliticusoké.

De végre, mikor elleneink az elvek ellen nem boldogulnak, rágalomhoz szoktak folyamodni. Ez mind üres szó és tettetés, mondanák az innensőek, a reform emberei belső meggyőződésökben igazán a forradalom pártfogói. Hazug szó és képmutatás, igen, felelnek a túliak, de épen ellenkezőleg; ők nem tartoznak hozzánk, hanem hozzátok, ők a megállapodás emberei! E vád, mint látjuk, egymást semmisíti meg, s minket, kik elveket igyekszünk megállapítani s nem arról értekezni. őszintén szól-e valaki vagy nem, igazán nem is illet. Minden rendszer követői közt, ki tagadná, találtatnak ollyanok, kiknek szójárások hazug, mert csak ön hasznokat keresik; de — s ezt ne feledjük el soha — bár a fiatal kebel ezen hitre nem hajlandó, vannak minden felekezetűek közt becsületes emberek is, kiknek szavok meggyőződésökkel megegyezik, s kik, bár egymástól eltérő útakon, nem magok, hanem a haza javát keresik. A ki

fiatalkori tévedésből, vagy maga után másokat ítélve, vagy végre félre vezetve materialisticai philosophiától, minden embert rosznak, csak ön hasznát követőnek hisz; ki az erényt tagadván, az önzést az emberi cselekvés legmélyebb rugójának vallja, s az emberi állapotok folyamában haladás helyett csupán örökké magába visszafutó körmozgást lát: az a politicai felekezetek harcában az önhaszon s önzés csatájánál mást nem szemlélhet, jog s birtokfosztást kiált, s küzdeni fog, s küzdenie kell, utolsó csepp vérig, önérdekeit védve, mert kiki önmagához legközelebb áll. Így nem ész, igazság s jog, hanem a baromi erő döntendi el a harc kimenetelét. Ím honfitársaim, ezen érzület (Gesinnung) és philosophia a társaság s nemzetek igazi átka! De el ne csüggedjünk; a tapasztalás, a világtörténet megcáfolja e halálmadarak károgását! Haladunk, kétségtelenül haladunk igazi szabadságban a jogegyenlőség eszménye felé, ezen haladás pedig lehetetlen volna, ha a győző felek a jog vonalán mindörökké túlcsapongnának, vagy inkább mivel a győző a rohanás percében csakugyan e vonalon rendesen túl megyen — ha a csatázó felek a harc lecsendesedése után e vonalra vissza nem térnének. Csak Ázsia kényúri állodalmaiban lép mindig a szabadító s utódjai a megbuktatott zsarnok helyére; a keresztény világban, bár gyér sorozatban, Ganganellik, Whasingtonok, Lafayettek és Canningek is tünnek elő.

Mind ezek következtében a tisztelt olvasók ter-

mészetesnek találandják, ha részemről a reformrendszer követői sorába a felvilágosodott s egyszersmind tapasztalt, honjok igazi jólétét békes törvényes úton előmozdítani törekvő hazafiakat számítom.

2. *Az egyházi (vallási) rendszerek.*

Fogárd tárgyra jutottam. A vegyes házasság ügye hazánkban a kedélyeket felizgatta, s részemről a vallási viszályok tüzét a világért sem akarnám tovább gerjeszteni, úgy hivén, mikép korunk inkább a vallási türödelem s egyesülés kora, mint a theologiai polemiáé. Olvasóim ennélfogva megengedik hogy e szakaszban lehetséghez képest rövid lehessek.

Társasági életünk mondám két elemből áll, valóságosból s eszményiből. A valóságos elem az egyház körében: a fenálló *tevőleges vallás;* az eszményi: *az észvallás s az egyház célja.* Ha tehát valamelly egyház s vallás kirekesztőleg, vagy főleg tárgyilagosan *kijelentésre*, tehát *isteni tekintetre* alapúl, a *vallási realismus* typusát viseli homlokán; ha ellenben minden kijelentést s tárgyilagos tekintetet megvetvé csupán *alanyi észmeggyőződésre* támaszkodik, a *vallási idealismus* osztályába sorozandó. Ezeken kivűl van azonban — mint az állodalom körében — még egy harmadik osztály is: tudniillik egyház s vallás, melly *tárgyilagosan kijelentésre*, *alanyilag pedig észre alapúl*, s ez az *egyházi és vallási dualisticai synthetismus.*

A keresztény igenleges vallások közt a realismus typusa legbélyegzőbben a *catholicismuson* tűnik ki. Elvei: a keresztény vallás kijelentett, isteni származású s ennélfogva örök igazságú, mellyen az emberi ész s a századok bölcsesége nem változtathat; hittanjai tehát, a mint azokat Krisztus, az apostolok, egyházi atyák és zsinatok meghatározák, minden időre változhatlanok; a gyarló, csalódásnak alá vetett ész, az ember vallási meggyőződését biztosan meg nem alapíthatja, s hogy üdvösségét ne kockáztassa, nem annyira okoskodni, mint inkább *hinnie* kell.

Ezen nézettel homlok egyenest ellenkeznek a vallási idealisták, vagy, mint rendesen hivatnak, *rationalisták*. Szerintök az ész az igazságnak egyedüli kútfeje, tehát a vallásinak is, s erre nézve annál inkább, mivel nélküle még a kijelentett vallást sem foghatnók fel s vallás nélküliek maradnánk mint az állatok. Ha tehát, mondanak, a vallást a társaságba tárgyilagosan s tevőlegesen valósítani szükség, hogy annál üdvösebb hatása lehessen: ezen polcra más nem emelhető, mint *az ész vallása*. Ezen nézetüek valának a reformatio idejében *Servetus* és *Socinus*, s az újabban az angol, francia s német rationalisták, St. Simon s követői sat.

Közepett a két rendszer közt jár a vállási synthetismus, kútfejének tárgyilagosan a keresztény vallást, mint kijelentett, tehát isteni származásút, elismervén, alanyilag pedig az észt, a meggyőződés belső kútfejét. Képviselője e rendszernek a *protestan-*

tismus, melly ennélfogva a bibliára s tevőleges hittanokra szintúgy alapúl mint a catholicismus; de magyarázatában semmiféle emberi tekintetet el nem ismér s ellene protestál (innen protestánsok), úgy vélekedvén, hogy szabad erkölcsi lények tettei, azoknak becse, erénye és felelősége, egyedűl önálló meggyőződésből származhatik, vakhit pedig, melly az érzemény kirekesztő forrásából keletkezik, szükségkép babonahitbe s vakbuzgóságba buktat, mit csak az ész felvilágosító ellenőrködése által lehet kikerülni, s ezt annál mellőzhetetlenebbnek tartja, mivel minden tevőleges vallás magát közvetetlen isteni származásúnak hirdeti, hittanjai igazságát csodákkal s szent könyvekkel bizonyítván. Ha tehát eszünket nem használnók, nem tudnánk meghatározni, mellyik a sok közt a valósággal kijelentett s igazi, s kénytelenek volnánk vakhittel születésünk vallását követni.

Vessünk már most ezen magyarázatok után egy felvilágosító pillantást e három egyházi s vallási rendszerre.

Az előadattokból világos leend, mikép a catholicismus, az állandóság eszménye szerint legteljesebben kiképzett s egy fő alatt tökéletesen összepontosított hierarchiai szerkezete által, a hitnek legszilárdabb tárgyilagos alapot nyújt. A protestantismus e tekintetben vele koránt sem állja ki az összehasonlítást, sőt az öngondolkodásnak szabad tért nyitván, meggyöngíti ezen alapot, híveit elmellőzhetetlenűl két felekezetre szakasztván: supernaturalistákra, kik

a kijelentett tevőleges vallást elfogadják, s titkos vagy nyilt rationalistákra, kik egyedűl az ész vallásához ragaszkodnak. A mi végre a vallási idealistákat (rationalistákat) illeti, méltatlanság volna állítani, hogy vallási meggyőződésök semmikép nem volna megállapítva. Meg van ez alanyilag; mert mindnyájan vallásban születünk, a kifejlett ész felébreszti ebbeli eszméinket öntudatunkban, s legbelsőbb érzeményünk a bizodalom nem kétkedő bizonyosságával körülkarolja azokat. De különböztessük meg az *elméleti* rationalistákat a *gyakorlatiaktól*. Amazok ellen, mivel csupán vallási meggyőződéseiket igyekszenek eligazítani, sem az állodalomnak sem az egyháznak tettleg nem lehet kifogása; mert a pusztán belső meggyőződés az állodalom körén túl van, a cselekedet lévén tárgya; az egyház pedig magányos vizsgálódókat nem háborgathat, mivel lehetetlen az ész munkásságát kizárni, ha máskép tettleg az egyház tekintetét elismerik. Máskép áll a viszony a gyakorlati rationalistákkal. Ha az észvallás, eszményi köréből kilépve, magát mint tevőleges vallás, az életben meg akarja alapítani: akkor forradalmi természetet vesz fel, mert szándéka valósulása lehetetlen a tevőleges keresztény egyház felforgatása nélkül. S ez esetben állodalom s egyház merényének ellene szegül. Bebizonyodik pedig itt is, mit már az állodalom körében érinték: az ész vallási eszméi *tisztán* a társaságban nem létesülnek. Az észvallás tudniillik alanyi megállapítására igen mély finom philosophiai elvonásokat kíván, mire a köznép

meg nem ért, minélfogva ezeknek — s itt megint a milliók jönnek tekintetbe — elutasíthatlanúl tárgyilagos isteni tekintetre van szükségök, máskép vallási hitök egészen alap nélkül szükölködnék. Az észvallás ennélfogva, tevőleges alakban, fenállhatása első kellékét nélkülezi: összeegyezését a nemzet többsége vallási szükségeivel, minélfogva eddig minden e tekintetbeni próbatételek szükségkép sikeretlenek voltak. A st. simonisták vallási képzeletmódja p. o. terjedett, míg hirdetői az elmélet körében maradtak, de mihelyest a nagy lépést, az életbe átmenetet megkisérték, igyekezetök hajótörést szenvedett. Az unitáriusok egyháza e tekintetben az egyetlen kivétel a szabály alól, ha másképen az; mert Socinus ezen észvallása is csak úgy tarthatá magát fenn tevőleges alakjában, hogy *tettleg* a keresztény hitfelekezetek közé sorozta magát, s mind a mellett is hívei száma csekély, mit nem szemrehányólag mondok, mert ez ellen bátran állíthatják, mikép a tiszta igazság követői száma mindenütt s minden időben kicsiny. De térjünk még egyszer a catholicismus s protestantismushoz vissza.

A catholicismusnak elsőséget adtam a protestantismus felett szilárd alapjára s összepontosított szerkezetére nézve; a protestantismusban ellenben több *fejlődési képesség* mutatkozik. Az által, hogy a lelkiismeretet kiszabadítá s a szabad gondolkodást megengedé, *léteges* (organicus) *tökéletesülési elvet vett fel magába*, minélfogva követői vallási képzeletmódjá-

val olly könnyen ellenkezésbe nem jöhet s fejlődő szükségeikkel maga is fejlődvén, azokat kielégíti s így mindig korszerűnek maradnia kell. Ellenkezőleg cselekedvén, azaz változatlan formákban maradván, úgy vélekednek hívei, körében is annak kellene történnie, mi már egyszer a catholicismus kebelében történt — új reformatiónak a reformált de alakjában elkövült egyházban. Ezen tökéletesülés elvét pedig nem annyira hittanjai belső lényegére, melly kijelentett igazságú, mint a haladó müveltséggel összeegyező, mindig tökéletesebb magyarázatukra, célszerűbb vallási s erkölcsi nevelésre s oktatásra s korszerűleg javítandó egyházi szerkezetre s szertartásra válik alkalmazandónak: e tekintetben is teljesen a politicai reformrendszerhez hasonlítván.

Végül meg kell jegyeznem, mikép a hitteleneket — mint Propylaeumaimban elméleti tekintetben a scepticusokat — semmi vallási rendszerhez nem számítom; mivel igazán a vallás körén egészen kivül állanak, valódi nihilisták.

V.

A keresztény-világi társasági élet történetirási kifejlődése.

Józan politica két elemből áll: *helyes elvekből s célszerű alkalmazásukból*; amazokat a társasági philosophia alapítja meg; ezt a történetirásból kell ta-

nálnunk. Ha tudniillik a történetirás legfelsőbb értelemben az emberiség rendeltetése valósításának képét tünteti elünkbe, úgy nemzetre s egész nemünkre nézve épen az, a mi az *élettapasztalás* egyedekre nézve: próbaköve elveink talpraesettségének s tűkre a múltnak, melly nélkül öntudatosan a jelent nem érthetjük meg; mert a mint az egyes ember élete egyedűl gyermek s ifjú korából magyarázható, úgy a nemzetek s az emberiség jelene annak régi s kivált közelebb álló középkori idejéből. A jelennek csalódástól ment felfogása s értelme pedig, politicában, az elvek helyes alkalmazásának első feltétele. Hibázd el itt az igazat, hebehurgyaságból vagy fonák képzeletektől félre vezettetve, s a leghelyesebb elvek elvesztik közhasznuságukat, mert gyakorlatod szükségkép fonák leend.

Illy viszonyban állván a történetirás a társasági philosophiához, nem lesz felesleges a felállított elvek igazolása tekintetéből az elmult kor fő eseményeit legalább vázolatban előidéznünk, tudnivalólag a mostani fenálló europai állodalmak keletkezése óta.

Ezek, mint tudva van, a római birodalom romjain, a népek költözködéséből eredtek. Melly társasági alkotmány fejlődhetett ki barbár, kiskorú, hódító, hont alkotó népek közt? Szükségkép a *hűbéri*, mellyhez, minekutána a hódítók a meghódítottaktól a keresztény vallást elfogadták, hatalmas egyházi hierarchia csatlakozott. A győzők fentarták szabadságaikat, a meghódítottak alattvalók, személyrabok lettek, a

TISZA FÜRED MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

vezérek dynastak, a fővezér fejedelem, utóbb király. A keresztény papság pedig e tudatlan ábrándozó korban egyedül birtokában lévén a tudományoknak, szent igéjével s felsőbb müveltsége következésében, szükségkép nagy tekintetet, befolyást s birtokot nyert.

Hogy illy, a külső gyakorlati életből, az erősebb joga vagy inkább jogtalanságából eredő társasági alkotmány, az eszmény követeléseit ki nem elégíti s hozzá mérve nem sok általános becsecsel birhatott, kérdést nem szenvedhet: de ugyan nem birt-e viszonyossal, ki nem elégíté-e az épen fenforgó szükségeket? Kétség kivül; mi már onnan is világos, mivel az adott körülmények közt *egyedül lehetséges volt.* A győző felvegyverkezett nép másnak nem engedelmeskedhetett, mint hadvezetőinek; ezeknek tekintete, parancsa, tarthatta tehát letelepedésök után is egyedül fen a rendet, s hogy e hivatásuknak megfeleltek, ezen sem lehet kételkednünk, mert erre maga az élet gyakorlá őket. Így lett jobbágyság, nemesség, papság, fejedelem. S most kérdezlek, idealista hontársaim, titeket, kik minden társasági viszonyokat egyiránt az eszmény egy kaptafájára akartok húzni, azonkivül más mértéket nem ismervén; lehetett volna-e e népeknek, ezen honalkotó percben, észállodalmatok talpköveit gyökeresen megvetni? Ha igen, akkor gyermek is kifejlett észszel s rendeltetése világos öntudatával bír s önmagát képes vezetni. Ha pedig ezt sokalnátok, ha megengeditek, mikép kiskorú nép tár-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

sasági viszonyait, a társaság céljai szerint, miket nem ismér, el nem rendezheti, meg kell vallanotok, hogy azon alkotmányi formák, mik kiskorú népek közt az élet folyamában, a viszonyok s történetek hatalma által keletkeznek, addig viszonyos (relativ) célszerűséggel birnak, míg ezen viszonyok fenállanak s ezt csak akkor veszítik el, mikor változott viszonyokkal új s különböző szükségek támadnak s ennek következtében a fenálló formák elavúlnak. A fejedelmi s aristocratiai hatalom szükségéről a rend fentartására már szólottam — ki kétkedik még azon kivül a hierarchia jótékony befolyásáról az adott körülmények közt? Már eredete sokkal tisztább az aristocratiáénál, nem köszöni állását, tekintetét állati erőnek, hanem a vallás szükségének s szellemi felsőbbségnek. Érdeme a keresztény vallás s latin nyelv terjesztése, mik által a vad hódítók erkölcsei szelidültek, a polgárisodás első csirái elhintettek, s a keresztény müveltség kútfejével, a classicai irodalommal, összeköttetésbe hozatott; s később, midőn az aristocratia hatalmaskodó olygarchiává fajult, s a fejedelmi hatalom erőtlen vala, a papi hatalom volt az erőszakoskodó korban az egyedüli fék s paizs, melly a népet oltalmazá. Ezt Herder maga elisméri. De menjünk tovább.

A középkorban aristocratiai, monarchiai s hierarchiai elemeken kivül más hatalom nem létezvén, természetesen csak ezek jöhettek egymással surlódásba. Előkelő hatalmú volt eleinte az aristocratia, fegyvere, vitézsége, birtoka által, s a papság előadott

okoknál fogva s hatalmát a kor vakbuzgósága tetőpontjára emelé. A fejedelmek ellenben az állodalmak belsejében felfegyverkezett féktelen olygarchákkal, kivülről pedig a pápa túlnyomó egyházi hatalmával küzdvén, igazán felsőségi hatalomra fel nem kerekedhettek.

Az egyházi hatalom a pápaság, a világi a német római császárságban személyesülvén, e két ellentételnek végre küzdésbe kellett erednie, s győzött eleinte az egyházi hatalom, mert a kor szelleme harcolt mellette, értem a vallási vakbuzgóságot, melly szerint a pápának rettegett egyházi átka és tilalma seregeket szétoszlata s országok rendét felbontá. VII. Gergelytől VII. Incéig a pápa hatalma tetőpontjára rugtatott, teljesen uralkodván a lelkeken, s kevésbe múlt Róma hatalma másodszor (vallási tekintetben) világuralkodóvá válik, a keresztény világ theocratiájává.

Azonban a mint valamit a szükség valóvá (wirklich) s uralkodóvá tesz, úgy enyésztével hatalma is lassan lassan lejebb száll. Ez történt a pápaság tekintetével is. A tudományok helyre állításával, a keletkező nemzeti irodalmakkal s feltalált sajtó hatásával, a középkor boruja derűlni kezde s véle együtt tompúlni az egyházi fegyverek éle, miknek terjedelme a reformatio által is tetemesen kisebbre szoríttatott, midőn ellenkezőleg a fejedelmek a fölkerekedő állandó katonasággal s a nép s az aristocratia lefegyvereztetésével, ellentállhatlan hatalmat nyerének, úgy hogy nem csak az országok belsejében az olygarchia hyd-

ráját fékezhették, hanem a világi hatalmat az egyházi felett is uralkodóvá tevék — szóval a fejedelmek *korlátlanok* lettek, korlátlanúl uralkodván a testek felett, mint elébb a pápa a lelkeken. Hogy pedig ezen változás üdvös következményeket szült, hogy az állodalmak egysége, belbéke, rendje s külső hatalma, csak ez úton állhatott lábra, már egyszer érintém.

Végre bekövetkezik az újabb kor. A hajózás az egész világra való kiterjeszkedése óta a városok gazdagsága s jóléte emelkedett, kivált az olaszországiaké: Velence, Genua, Florenc, Milano, Cremona stb szabad községekké alakultak, miknek keblében a keresztény müvészet első virágai fejlődtek ki. Utóbb a világkereskedés a Középtenger szűk korlátain átlépvén, azon nemzeteket gazdagítá, kiknek fekvésök s tengerpartjaik az ipart s kereskedést előmozdíták: a hollandiakat értem, s angolokat. S midőn később Colberg kereskedési rendszere a kormányok által is egyetemileg pártoltaték, Európában a társasági élet egy új elemmel gazdagodott meg, a harmadik — polgári — renddel, melly ingatlan vagyona következésében a mívelődés eszközeihez s így e világ legnagyobb hatalmaihoz, *pénz- s kimívelt észhez*, jutván, azon országokban, hol az ipar és kereskedés számát s befolyását öregbíté, életének azonnal jeleit is adá, jogegyenlőséget a törvény előtt követelvén, s im — a politicai forradalmak sora kezdődék. Meg kell itt jegyeznem, mikép a szabadság harcai eleinte nem egészen eszmei öntudatos úton (mintegy beve-

zetésként) indúltak meg. Helyhez s időhöz kötött körülmények s viszonyok képezék ki az olasz városokat szabad községekké s hozák azokat harcba a német-római császársággal. Vallási türelmetlenség kényszeríté a hollandiakat, aláveténsi tervek a schweitziakat felkelésre. S midőn függetlenségöket kivívták, melly alkotmányi formák keletkeztek a két utolsók közt? Elszakadván a fejedelmi családoktól, a monarchiai formát meg nem tarthatták, s így az események hatalmától vezettetve, köztársaságokká alakúltak: Holland előkelő nemességével aristocratiai, Schweitz, cantonok szerint, részint democratiai formákban.

A tisztán belülről kifelé, eszmék terjedése által megindíttatott forradalmak sorát Anglia kezdte meg vallási s politicai küzdéseivel; követte Éjszakamerika, hol a harc díjának szabadság s függetlenség tüzetett ki; utóbb (egy századdal az angol szabadság megállapulása után) Francia- s Lengyelország, később Spanyolország, Portugallia, déli Amerika, Nápoly, Piemont, Brunszvik, s a francia juliusi forradalom után Lengyelország másod ízben, s Belgium. Szükségtelen e tudva lévő történetek lefolyását előadnom, azonban felesleges nem lesz a forradalmak általános menetét kitüntetni, kivált hol külső hatalom által el nem fojtva, természetök szerint leperdülhettek, mint ez p. o. az angol és francia forradalommal történt. Mindkét helyen a mozgalom az általános idealismus irányában indúlt meg, végső túlságig, a monarchiát megsemmisíteni törekedvén s respublicát

alapítván. Franciaországban az őrjöngés e tekintetben magasabb fokra hágott, mert nem csak a fejedelmi család, hanem az aristocratia, s a hierarchiával együtt a vallás kiirtását is tárgyazta. S volt-e ezen világ-újraszüléssel vajúdó erőlködésnek szándéklott sikere? Korán sem, a világforgás más törvényeket követ, mint az emberi képzelgés rá akar erőltetni: megsemmisítés s ugrás nem létezvén a természetben, kiirtó terveik semmiképp nem sikerűlhettek; de igen annak helyébe az átalakulás. Eleinte a forradalom egész dühe a kormány pártja ellen erőszakoskodott, bárd és nyaktiló dühöngött ellene. Legyőzvén ezt s tönkre tevén a kormány hatalmát, az állodalom belsejében minden hatalom a pártok kezében marad, kik most, uralkodásért küzdvén, szóval többé meg nem elégedtek, hanem szinte bárddal és nyaktilóval egymást támadák meg; a pusztítás sora rájok kerűlt, a csatavesztett fél fejei porba gördűltek. Illy rettentő állapotban nem létezik szabadság, mert nem törvény, nem jólét, mert az elhatalmazott fejetlenségben sem élet sem vagyon nincs bátorságban. E láz természets társaság ellenibb, mint hogy sokáig tarthatna, az ember nem tűri hogy a szenvedések kínpadján örökké ki legyen feszítve: azért ha minden forradalom kezdetén rendesen a túlzóbb, őrjöngőbb párt győz is, utóbb a mérsékelt kerekedik felül; a nem szűnő erőszakoskodások visszahatást szűlnek, a rend, béke s köz bátorság ohajtása ellenállhatlanúl kifejlik. Azonban ki állítsa helyre s biztosítsa a belbékét és rendet?

Más nem mint a fegyveres rész, melly a külső és belső elleneket diadalmasan visszautasítá; s mint mondám, elkerülhetlenül bekövetkezék a katonai dictatura, melly hivatásának meg is felelt, véget vetett a fejetlenségnek, a szétrombolt állodalom hatalmát centralizálván. Ne szóljunk itt fenhangon Cromwell s Napoleon uralkodási vágyáról, s Washington s Bolivar polgári erényéről: mindkettő *részint* a körülmények s viszonyok okozata volt. Az ember nem mindenható lény, hogy magát, a körűlményekhez nem szabva, vagy azokon mindenhatón uralkodva, *külsőleg* általános szabadsággal határozhassa. Európában és Éjszakamerikában a viszonyok egészen különbözők, sőt ellenkezők voltak: itt egymáshoz egyenlő jogú ültetvényesekből keletkezett társaság, fejedelmi család, benszülött aristocratia és hierarchia nélkül (Éjszakamerika nagyobbára protestáns); itt ellenben századok óta előjogaiban meggyökeresedett nemesség, papság s korlátlan hatalmú fejedelem. Ha illy elemek egymással forrásba indúlnak, mi vég eredményök? Szükségkép egy egész, melly az eredeti elemek közös természetével bír. Ez társasági életben (sőt mindenütt) szintolly igaz mint a vegytanban. S ezen vegytani processus következtében tehát Anglia- s Franciaországban a respublica épen olly kevéssé állhatott meg, épen olly lehetetlen, mint Éjszakamerikában a monarchia. Ez kiszabadítván magát, királyi családot nélkülezvén s a trónt támogató aristocratiát s hierarchiát, monarchiává nem alakúlhatott, hanem csak respublicává;

Anglia és Franciaország ellenben meg nem semmisíthetvén az ellenálló elemeket, ismét aristocratiai és hierarchiai elemű monarchiává, de—más viszonyokban. Éjszakamerika meggyőzvén a külső ellenséget, belsejében egyenlő jogú polgári tömeggel birt, hatalmas s dühös, külön érdekű pártok nélkül. Itt tehát katonai dictaturára nem volt szükség, s Washington és Bolivar hadvezérekből elnökök lettek s maradtak, nézetem szerint szintúgy polgári erényök, mint a kényszerítő körülmények következtében. Ha akarták volna is, mit nem hiszek, dictaturájok vagy fejedelemségök alkalmasint épen olly kevéssé sikerül, mint Iturbidéé Mexicoban, kinek pünkösdi császársága (ámbár ő is szabadító volt) ha jól emlékezem négy hétig tartott, s végre fejébe kerűlt. A számos nemességgel s fő papokkal Brasiliába átköltözött János portugalliai király sem tarthatta magát fen, mint nem fia Don Pedro, s a most kiskorúságából kilépett brasiliai császár uralkodása attól függ, meggyökeresedhetnek-e a Portugalliából átszállított aristocratiai és hierarchiai elemek; mert e támaszok nélkül a trón légben nem függhet. Cromwellre és Napoleonra visszatérvén, az angol és francia forradalom törekvése, a monarchiai, aristocratiai és hierarchiai elemek megsemmisítésével respublicát alapítni, olly túlzó s lehetetlen volt, hogy az érdekökben megsértett s létezésökért küzdő feleket végső ellentállásra kényszeríté. Illy körűlmények közt a társasági rend teljes megbomlása s a fejetlenség elkerűlhetlen, s szint olly elkerűlhetlen azután fékezése

katonai kar által. Mutatja ezt Espartero legújabb példája Spanyolországban, hol az összeütközés és harc iránya koránt sem olly túlságos. Az özvegy Krisztina királynénak születés, természeti s tevőleges törvény szerint joga vala a kormányhoz s kiskorú gyermekei gyámságára; de asszonyi kéz nem fékezhet forradalmat, nem állíthatja a rendet helyre, s a cortesek a győzödelmes vezérnek adák át a kormányt, s midőn e percben mellyben ezt irom, Diego Leon és O' Donel a királyi özvegyet jogaiba vissza akarják helyezni, a nemzet ösztönszerűleg Espartero mellett nyilatkozik, a vállalat rögtön megbukik, s Espartero hatalma szilárdabb mint valaha. Még egyszer tehát: Cromwell és Napoleon bitorlása, a fejedelmek kivégzése utáni borzasztó zavarban, szintúgy a körülményektől követelt, mint lelki vágyok szerinti volt. Hogy pedig mindkettő feladatának megfelelt s nemzetét a dicsőség pályáján vezette, bizonyítja a történetirás. Egyébiránt az angol és francia forradalom lefolyása s eredménye teljesen egymáshoz hasonló: a királyok kivégzése, respublica s dictatura után, minekutána Cromwel pályáját bevégzé, s Napoleon, mint a szövetség foglya, Sz. Ilonára vitetett, az úrhoz szokott nemzet, természetesen a régi királyi családhoz folyamodott, a restauratio előállt, Angliában II. Károly, a kivégzett király fia, Franciaországban XVIII. Lajos, az utolsó fejedelem öcscse által. Azonban mindkét országban e fejelmek utódjai az állodalom hajóját a régi korlátlan monarchiai útra vissza akarván vezetni, mi a vál-

tozott körülmények szerint épen olly kevéssé sikerülhetett, mint a respnblica fenállása, a forradalom második, nem többé felforgató, hanem létegesen alapító stadiumába lépett: Angliában II. Jakab s egyenes örökösei, Franciaországban X. Károly s a Bourbonok elveszíték a trónt, s az uralkodás átmene szintazon családok szabadelmű mellékágaira: ott Mária, Jakab leányára s férjére az orániai Vilmosra, itt az orleansi ház fejére Lajos Fülöpre. Így a mozgalom a korlátlan monarchia és respublica végpontjai közt mindig kisebb billegésekben oda s vissza mind addig szökdécselt, míg végre az alkotmányos monarchia közép útjára érvén, azon súlyegyenét s nyugtát meg nem találta. Eredménye pedig mind két esetben az volt, minek illy körülmények közt lenni kelletett: a társasági életben fenlevő egyik elem sem semmisíttetett meg, hanem neutralizálódott és átalakúlt, a korlátlan monarchia korlátoltatott, az aristocratia és hierarchia előjogai részét, s ez utolsó, Franciaországban, ingatlan birtokát is elveszté, a harmadik, polgári, rend *) pedig politicai befolyását s egyenlőségét a törvény előtt kivívta, s a társasági alkotmány, mint látjuk, elemeihez képest közös természetű egészre, képviseleti monarchiává, alakúlt. Fájdalom! mondhatja itt egy

*) Követem a nagyratisztelt Corpus Jurist, hogy *negyedik* rendről nem szólok; én a külföld íróival így osztályozom: papság, nemesség, polgárság; s lehetetlen *tudományi* tekintetben másképen beszélnem.

idealista; a szabadság lelkesedett barátainak története a danaidák munkája. Szintúgy, uraim, sohajtanak most a francia respublicánusok, sőt a legitimisták is, s a mi mulatságos, épen ellenkező okoknál fogva; Lajos Fülöp pedig náloknál egy kissé mélyebben fogván fel a történetirás tanúlságát, a világforgást s nemzete állapotját, átkarolja a juste milieut, s minden gyalázatos orgyilkosok ellenére, szilárdon ül trónján s dynastiájának jövendője, úgy hiszem, nem kétséges; hasonlót bizonyít legalább Angliának forradalom utáni története. Nagy mozgalomra a nyugvás rögtön be nem állhat, új meg új kitörések következnek, de mindig gyöngébb sikerrel, mint a kőtől felzavart víz gyűrűdzései tükrén csak lassan simúlnak el; de azután ez a pont az, mellytől a békes s törvényes haladás útja kezdődik, mellytől a nemzetnek el nem kellett vala távoznia. — S honfiaim, szint illyen eredményre akadunk, ha szemeinket Anglián s Franciaországon túl, Európára s annak történeteire függesztjük. Tekintsünk csak körül; a magas, mindent átpillantó politicai nézet úgy is egyedül világszemléletből (Weltanschauung) keletkezhetik. Egy elvet látunk-e Európában uralkodni? Győzött-e egyetemileg a forradalmi elv vagy a régit épségben megtartani törekvő igyekezet? Sem egyik, sem másik. A nyugot korunkban, az igaz, a népfölségi jognak hódol, s a forradalmi eszmék Napoleon által, ki némileg képviselőjök s nagyban előküzdőjök volt, eleinte diadalmaskodtak; de Europa kelete maiglan is az isteni jogot pártfo-

golja, s Napoleont legyőzte Lipcsénél s Waterloonál Schwarzenberg és Wellington. Itt is tehát két ellenkező elv, az élet dualismusa, mutatkozik, s a mérleg megint mind a két oldalra billeget, míg végre a juliusi forradalom óta úgy látszik súlyegyenre lépett. Europa kelete és nyugota szemmel tartják ugyan egymást, de már nem fegyverben állva, mint két ellenséges, a megrohanás parancsát váró tábor, s így világrészünk egészére is újonan megint benne vagyunk „az átkozott juste milieuben" s alkalmasint (ezt idealista hontársaimnak fülökbe súghatom)ki nem kerülünk belőle soha; mert, a mint mondám, az ellenkező sarkok egyedűl azért látszanak létezni, hogy ellentételeik által egymást felserkentsék, viszonthatásra hozzák s így a mozgalommal *a haladás lehetségét* eszközöljék; de a levés (Werden) maga, az a mi valósúl, sem az egyik sem másik sarknak nem kizáró eredménye, hanem közös természetű szülemény — juste milieu for ever; azonban, s ezt jegyezzük meg jól, folyvást változó alakban s haladási irányban.

Az *egyházat illetőleg:* a keresztény vallás szüksége, mint már érintém, a görög philosophia elterjedése által eszközlött szellemibb vallási képzeletmód következésében, mellyel a régi érzék-anyagi mythologia mennél tovább annál inkább ellentétbe jött, fejlett ki az emberiség közt, s lett végre uralkodóvá. Nemünk ez úttal az érzékiség fokáról magasabbra, szellemibbre hágott. E vallás keleten születvén s Olaszországban képeztetvén ki főleg, s a középkor ide-

jében, tehát olly tájakon s időben, hol az érzemény és képzelődés túlnyomó, ez által természetesen külső jelenésére nézve olly formákban alakúlt, mik e tehetségekkel összeillettek s viszont rájok előkelőleg hatottak. Mutatják ezt a catholicismus legendái, szertartásainak külső megható pompája, latin miséjének nem annyira az értelemhez mint szív- s képzelődéshez szóló formái stb. Hogy pedig a középkor ifjuilag heveskedő korában, a kedélyeknek hierarchiai fékre szükségök volt, s ez e szükségtől s a kor vallási szellemétől emeltetve óriási magasságra fejlődött, már megmutattam.

Azonban az emberiség, haladó menetében, nem maradt az érzemény és képzelődés stadiumain, utóbb kifejlődött benne a reflexio, az ész s velök együtt a szabad gondolkodás, meggyőződés s önhatárzás szüksége. Ennek végre a hierarchiai lelki gyámsággal összse kellett ütköznie. Már a XV. században egyházi javitásról „fejre s tagokra nézve" vala szó; de felülről nem történt semmi e kívánság teljesítésére, ellentállván az állandósági elv, s így a javítás alulról felfelé tört magának útat — a *reformatio* bekövetkezett. Lefolyása némileg a politicai forradalmakéhoz hasonló. A világuralkodásra hivatott eszme születésekor világi hatalommal nem bir, hanem belső szellemi erővel, vagy általános igazsága, vagy korszerűsége következtében; a világi hatalom ellenben a fenállónak kezében létezik, s ezt meg akarja dönteni. Azért első összeütközéskor szükségkép mindig a fenálló győz s a szabad-

ság evangeliumának apostolai törekvésök áldozataivá válnak: így történt ez a szent ige keletkeztekor mindjárt magával Krisztus urunkkal s apostolai egy részével; így a reformatio idejében Savanarolával Florencben, Servettel Genfben, Huszszal és Hyeronimussal Kostancban; sőt, hogy a hasonlatnak semmi hiánya ne legyen, a vallási felekezetek is, meggyőzvén a felső ellentálló hatalmat, egymásnak fordúltak, ollykor egymást pusztítván, mint p. o. Servet tűzhalála részint Calvinnak tulajdonítható. Mert az újra s ismételve vissza utasított eszme, szellemi szárnyakon terjedve, mindig hatalmasabb hirdetőkre talál; illyenek voltak a reformatio korában *Luther, Melanchthon, Calvin és Zwingli*; s végre áthatván a tömegeket s neutrálizálván vagy maga részére megnyervén a hatalom embereit, a visszahatást meggyőzi s uralkodóvá lőn: a keresztyén vallás Nagy Constantin, a protestantismus Gusztáv Adolf fegyvereik által. A vallás is mint a jog, csak ott állhat fel, hol azt hatalmas kar védi: azért a régi bölcsek a bátorságot a sarkalatos erények közzé számíták.

Keletkezett pedig a reformatio *Németországban*, mivel e népnek saját hajlama van a philosophiai s vallási szemlélődésre, s elterjedt kivált Europa s Amerika *éjszakán*, olly tájakon hol az ész, ha az érzemény és képzelődés felett nem túlnyomó is, legalább bilincseikben nem nyomorog. S e vallási mozgalomnak is, mint később a politicainak, első lépése az általános idealismus irányában történt; de célját épen

olly kevéssé érte el, mint a politicai: ugrást nem tehetett, a létezőt, fenállót, meg nem semmisíthette: Socin, Servet stb az észvallás álláspontjából indultak ki, de maga a reformatio csak a középvonali úton létesülhetett, a fenállóra, a bibliára állapodván, csak magyarázatában a szabad gondolkodási elvet követvén, s minden emberi tekintetnek ellenmondván.

S a mint a politicai forradalom elve Europa egészére nézve általánosan nem győzött; úgy a reformatióé sem a *délszak a catholica egyháznak híve maradt*, részint érzeményre s képzelődésre ható formáinak e népek kedélyéveli nagyobb öszehangzása miatt, részint pedig mivel a hierarchia szülőföldjén mélyebben meggyökerezettnek s ennélfogva győzhetetlenebbnek mutatkozott. Napjainkban pedig elhangozván a vallási harcok morajja, a catholicismus és protestantismus egymással egyensúlyra léptek, még mindig élénken egymásra hatván ugyan, de csak szóval, tollal s tintával, nem pedig fegyverrel, mi a vallási életet egészben véve pangástól óvja, a külön felekezetekre nézve pedig egy oldalról a vakhitet, másról az indifferentismust s hitetlenséget lehetségkép távoztatja.

Záradékúl még egy történetirási pillanatot kell vetnem az *állodalom s egyház egymásközti viszonyaira.* Hol az állodalomban a szabad kifejlődési elv meg van alapítva, ott organisatiója a protestantismussal összehangzóbb mint a catholicismussal, s azzal összeillőbb egészet képez; hol ellenben az állodalom szerkezete az állandóság elvére támaszkodik, a ca-

tholicismus az összeegyezőbb vallási s egyházi forma. Korlátlan monarchiáknak catholicus egyházzal, forradalom ellen kettőztetett vigyázattal kell óvakodniok; mert az alulról felfelé rohanó mozgalom ott egy ellentálló elemmel többre akadván ha győz, annál nagyobb erőt kell kifejtenie s ennélfogva annál erőszakoskodóbb. Bizonyítja ezt Franciaországnak forradalma az angollal s éjszakamerikaival összehasonlítva. Ellenben viszont az állandót semmi sem gyökeresítheti meg annyira, mint ezen elv uralkodása a társaság *mind két* intézeteiben; ekkor az egész hasonnemű, sőt szintazon alapon nyugszik, végső elemezésben: *isteni tekinteten.* Illy összepontosítás s egység legkitünőbb (ámbár vallási tekintetben valamivel más szempontok alá tartozó) példája Oroszország: egy vallás, nyelv s korlátlan fejedelem, kinek személyében minden polgári s egyházi hatalom összepontosúl, uralkodik az egész végtelen országban, vagy inkább ez a cél, mellyre belpoliticája törekszik; de ez megint oka is, hogy magát chinai fallal kénytelen a polgárisodott Európától elszigetelni. Mert hogy viszont egyenlő szabad elv állodalomban s egyházban a szabadság megállapítását s léteges fejlődését, sikeresen elősegíti, kétséget nem szenvedhet, s bizonyítja ezt Anglia s Éjszakamerika története. Hol ellenben egyházban s állodalomban ellenkező elvek uralkodnak, ott a társasági élet több surlódásnak ki van téve mint másutt, s a polgári vagy vallási élet gyakrabban megzavartatik. Így p. o. Francia- és Spa-

TISZA FŰ... MU... KÖZK...

nyolországban jelennen a catholica egyház szenvedő állapotban létezik, Amerika déli köztársaságaiban pedig a zavar végét nem éri, valószinűleg részint ezen ellenkező elvek következésében; *részint* mondom, mert minden dolognak nem egy, hanem több oldala van. Egyedi mint társasági szabadság létesülésére mindenek felett müveltségre van szükség, hogy az ember a jót belássa, s azután erkölcsi erőre, hogy magát a szerint határozza. A müveletlen s erkölcstelen, ki szenvedelminek rabja, mint Déli-Amerika népessége rajzoltatik, nem szabad belsőleg, s illy tömeg azután társaságba összeállván, sem tudja magát szabadon kormányozni. — Hogy azonban illy akadályok okos kormánynak és népnek nem meggyőzhetetlenek, arról kérdés sem lehet. A gondviselés különböző útakon vezeti ugyan az emberiséget, de *egy* örök cél felé, mellyhez az út senkinek sem lehet elzárva.

VI.

Futó pillanat nemzetünk történetére.

Nemzetünk története változatos, sokszínü, helylyel helylyel magas érdekü, ollykor unalmas, nagyobbára szomorú sőt borzasztó regényes dráma, a legújabb francia modorban, kivánatos jó véggel: ezt legalább hinni, remélni és óhajtani nem szűnhetünk; s ez alkalmasint oka annak, hogy népünknek több hazai s külföldi történetírója akadt, min sok más nemzetnek.

A régi historicusok szokása Noé bárkájától kezdeni s a népek eredetét onnan származtatni. Ki erre egy mulatságos példát látni óhajt, tekintsen be Pethő Gergely régi, Kovács Jánostól folytatott krónikájába, hol a többi közt a 7-dik lapon Árpád egyenes származását Atilától s Noétól diplomaticai pontossággal feljegyezve találhatja. Illy történetíró, az igaz, maga ás magának sírt. A hiba azonban nem csupán Pethőé, hanem az időé is; régi történetíróink nemzetünk historiáját rendesen a *hunokkal* kezdik; *Atila* a magyarok *első királya*, s ezen hit, hogy tudniillik a hunok *magyarok* voltak, nem csupán a régi történetírók sajáta, hanem a nemzeté, melly magát hagyományképen mai napig fentartá, sőt a székelyek magokat a hunok egyenes ivadékának lenni állítják. Homlok egyenest történetíróink e régi szokásával s a nemzeti hagyománynyal a külföld historicusai e rokonságról semmit sem akarnak tudni, de

még legújabb magyar történetíróink sem, népünk historiáját Árpáddal kezdvén. Illy körülmény mellett gyanú támad bennünk: vajjon ezen hagyományi hit is nem tartozik-e azon nemzeti előítéletek sorába, miket a régi idők homálya olly nagy számmal költött, s mikkel kivált a keleti népek olly igen bővelkednek? A hunokat illetőleg ugyan kétséget nem szenved, hogy *mongol* faj voltak; ezt bizonyítja régi hazájok, melly e faj lakhelye, ezt Priscus Rhetor tudósításai, ki, mint a görög követség tagja, Atila táborában huzamos ideig tartózkodott, s e tekintetben kétségen kivüli szemtanu. A magyarok pedig a *caucasusi emberfajhoz* tartoznak, mi által minden lehető rokonság el volna vágva, s csak nyelvbeli ugyanazonság nyomhatna ellene valamit, melly tekintetben mindazáltal tudtom szerint minden adatok hiányzanak. Hogy támadhatott s terjedhetett tehát e hagyomány nemzetünk közt? Péczely egyenesen kimondja: Árpád hirlelte ezt, hogy magát Atila országa örökösének mondhassa, s historiai tanúság nélkül is igen hihető, hogy ezen politicai fogással élt; mert valamit minden esetre mondania kellett, az akkori közvélemény szerint pedig földbirtokra eredetileg csak örökség adhatott jogot. Ha Árpád a jelen, a természet és népjogot ismerő időben él, az akkoron honunkat bíró fejedelmekhez alkalmasint őszintébben s igazabban így szól: Engedelmet uraim, hogy magyarjaimmal országtok szélén megjelenni bátorkodom; de a mióta a népek költözködése elkezdődött,

a világ kiindúlt sarkaiból; egy nép a másik után, kitolatva hazájából, szomszédjára rohan, s e kelettől nyugot felé mindent magával ragadó ár minket is ide sodrott. Embernek s népnek élni kell; élni pedig nem tud föld nélkül: azért az önfentartás legszentebb jogánál fogva helyt, uraim, vagy ki a síkra!

A másik tárgy, melly körül történetíróink fáradozásai s nemzetünk legforróbb óhajtása összepontosúl: a magyarok régi lakhelyei kikutatása, s a hátramaradt törzsökök holléte és sorsa. Hogy az egész nemzet ki nem költözött, sőt apáink IV. Béla idejéig őseikkel Ázsiában némi összeköttetésben maradtak, Constantinus Porphyrogenitus s a missionariusok tudositásaiból bizonyos; Dzsingisz-chán és Tamerlan világdúlásaik óta azonban minden hír s nyom elenyészik, s most Kőrösi Csoma s Bese útazásaik után valószínűnek látszik, mikép Ázsiában, a nyelv grammaticai alkotása szerint, rokon népek laknak ugyan (illyen p. o. Bloch Móricz nyomozásai után a *szirjén* nyelv), de magyarúl beszélők nem. Azon 45 vagy 50 ezer csangó és székely származású magyaron kivül tehát, kik Moldvában s Bessarábiában laknak, hozzájok számítva a Bukovinába Hadik tábornagy által a székely földről telepített, ha nem csalódom, *hét* magyar falut, mikről Kiss Károly barátom a Tudományos Gyüjteményben tudósított, Magyar és Erdélyországokon kivül e föld kerekségén több magyar nem léteznék. E gondolatban nem tudom melly búsító képzelet fekszik: az ember

mintegy egyedül, elhagyatva érzi magát e világon. Akármint legyen azonban a dolog, a nemzetnek e tekintetben *teljes bizonyosságra* kell jutnia. Napjainkban földgolyónk olly ismeretes kezd lenni, mint mindegyikünk háza, az angolok beutazzák az éjszaki sarkot s Afrika belsejét, nem kímélve költséget s emberéletet; s mi a világ legszebb tartományit nem tudnók kivizsgálni? Illy indolentia s a belőle eredő tudatlanság ellenkezik a nemzet legforróbb óhajtásával, méltóságával. De térjünk vissza a hazánkba költözködő magyarokhoz.

A kilencedik század végén körülbelül egy millióból álló magyar sereg, öregek, férfiak, ifjak, asszonyok, leányok és gyermekek, jelennek meg, a Karpát hegységet áthágván, honunk szélén, melly akkor szláv, bolgár és oláh fejedelmeknek hódolt, s a harcos magyaroknak, kiket költözködésük alatt az életfentartási szükség hősökké képeze, könnyű zsákmánynyá vált. A diadalok, dicsőség és — Anonymus szerint s hihetőleg híven — *áldomások*, egymásra következtek. Sőt a kalandhoz, hírhez és zsákmányhoz szokott nép honunk elfoglalása után sem maradhatott nyugottan fészkében: kirohant szaguldva, majd Német- és Franciaországokon keresztül egész az atlanti tengerig, Olaszországon keresztül vissza jövén, s nem egyszer, hanem annyiszor hányszor; majd pedig dél felé egész Otranto s Konstantinápolyig. Ha Vörösmarty Árpádról mondja hogy:

„Hont szerze, mellynek hódító nevére
„Elsápadott a megrettent világ",

az koránt sem költői nagyítás, hanem a leghűbb valóság; a magyar név soha sem volt olly rettegett mint a vezérek alatt; adó alá hajtották a görög s német-római császárságokat. Valóban e történetek napjainkban szinte mesékké válnak. Az álló seregek, mostani felfegyverkezésök s hadvitelünk módja szerint, napjainkban az átmenetelt Franciaországból Italiába, az ott feltornyosúló roppant hegyeken által, egy maroknyi tirailleur sereg akármelly oroszlánszívü lovasságnak lehetetlenné tenné, s hogy mind ezt megfoghassuk, emlékezetünkbe kell hoznunk az országok akkori létegesítését s honvédelmi rendszeröket, melly lassan gyülekező hűbéresekből alkottatván, a szélvészként rohanó magyaroktól *) készületlenül lepettek meg; tartományok kiraboltattak, s már a szomszéd ország határán állottak, minekelőtte jövetelök híre csak a székesvárosba érkeznék. És sebesen a mint jöttek, távoztak is zsákmányukkal. Mokry Benjamin magasztalja, valahol a Tudományos Gyüjteményben, a középkor erejét. „Az akkori emberiség, úgy mond, korunkat összetörte volna". A lovagok vitézségét nem hozom kétségbe; de az elnyomott és sanyargatott nép erős s bátor nem lehetett, az állodalmak külereje pedig a mostaniakkal koránt

*) „Sebesen nyargaló haramia csordának" nevezi őket Schneller, egyébiránt nemzetünk tisztelője.

sem mérközhetett, s egy időnkbeli álló seregnek a középkori Europa alkalmasint nem sokkal sikeresebben állhatott volna ellent, mint napjainkban Ázsiának mostani, hegyek vagy puszták által nem oltalmazott országai, ámbár némelly népei, egyenként véve, vitézek. Később, midőn a németek veszteségeik által okúlva, a magyarok jöttét összepontositott erővel várák, meg is tarták a síkot, mint ezt a merseburgi s augsburgi csaták bizonyítják, miknek következéseik a legüdvösebbek valának, talán még inkább nemzetünkre, mint a németekre s külföldre nézve. Mert népünknek mindenek felett szelídűlni, békes uton keresetét szerezni s, ha úgy szabad mondanom, európaisodni kellett, s történt ez, minekutána a tapasztalt veszteségek szagúldozási kedvöket csökkenték, s őket honba maradásra kényszeríték, a keresztény vallás s latin nyelv elterjedése által, melly utóbbival első apostolai nemzetünket talán egy kissé mértéken túl is áldották meg, azt úgy meggyökeresítvén, hogy túlnyomóságával maiglan bajlódunk.

Az árpádi ház uralkodása alatt undort gerjeszt e család tagjai örökös viszálya a trón felett. Ez így volt akkor mint most Perzsia- és Afganisztánban, sőt mindenütt, hol a nemzet tudatlan, méltósága érzetére még fel nem ébredt, az uralkodó család az országot s nemzetet örökölhető *dolognak* tartja, s a nemzet azt elhiszi. Illy viszályok közt az aristocratia és hierarchia hatalma természetesen óriásilag nőtt, kivíván s tevőlegesen megalapítván nem csak a *vá-*

lasztási, hanem *a fegyverrel ellentállhatási jogot is*: olly engedményeket, mellyek rendezett társasággal meg nem férnek s miknek mindegyike magában elegendő egy ország felforgatására. Nem csoda, ha végre e politicai fonákságoknak maga az árpádi ház áldozatja lett. A viruló III. András, elhagyatva országnagyai részétől, üldözve a pápa- s papságtól, egyházi átok s tilalom súlya alatt, de meg nem görnyedve, ősi erővel bátran síkra száll, s ellenei, kétségbe esve, gyáván és gyalázatosan — méreghez nyúlnak. Hátramaradt az ősi fejedelmi ház utolsó virága *Erzsébet*, elhagyatva a világtól; de e világnak *Csák Máté* ellene szegzi bátor mellét, ő Szabolcs ivadéka, Árpád utolsó magzatját pajzsával fedvén s magát az össze roskadó fejedelmi ház romjai alá temetvén. Akár melly indító okból eredt légyen tette, lovagi szelleme s nagylelkű merészsége, jogos és kiválólag nemzeti ügyben külső erőszakoskodó befolyás ellen, e vakmerő „pártütőnek" megnyerék a nemzet sympathiáját, s költőink lyrában és drámában nevét, mint nemzeti hősét, halhatatlanítják.

A vegyes házakbóli fejedelmek alatt, hazánk egy francia (Anjou) és egy magyar származású király alatt, dicsősége tetőpontjára hágott. Lajos, korában, világrészünkön a leghatalmasabb király volt; Mátyás legnagyobb királyunk, pártfogója a népnek, ostora az oligarchiának, előmozdítója a tudománynak, de nem (mint némelly túlbuzgók állítják) a nemzetiségnek és magyar nyelvnek. A nemzetiség

eszméje, korában, a népek közt öntudatosan még ki nem fejlett, annál kevésbbé nagy Lajos idejében. Petrarca és Boccaccio a nemzeti irodalmak kezdői, Mátyás előtt egy századdal virágzottak ugyan; de ezen eszme akkoron még olly kevéssé terjedt el s hatotta át a nemzetek eszméletét, hogy *Thomasius*, a német nyelv s irodalom első apostola, két száz évvel Mátyás után, hallatlan s borzasztó ujításai miatt, nem csak a lipcsei egyetemet, hanem hazáját is kénytelen volt oda hagyni. Nemzetünknek nyelvben már az árpádi ház alatt kellett vala egyesülnie. Másutt is többféle származású nép gyűlt együve s olvadt össze egy egészszé, így Angol, Francia és Spanyolországokban, hogy többet ne említsek; de nálunk az Árpádok egészen ellenkező politicát követtek. „Vnius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est", mond sz. István Imre fiához. Meg nem foghatjuk e képtelenséget, míg eszünkbe nem ötlik, mikép a hatalmaskodó oligarchia ellen a kormánynak a ‚divide et vinces' elvét kellett használniok, hogy egyesült ellenszegűlését kikerülje. S ez alkalmasint úgy maradt Mátyásig; s utóbb a magyarok már eredetileg sem túlnyomó száma (egy millió jött, s hihetőleg több milliót hódított meg) a török, mint már elébb a tatár dúlások által még inkább lejebb szállt, mert a nyílt térséget lakván, ők pusztúltak leginkább, midőn a tótok s oláhok hegyeik közt s a németek fallal kerített városaikban a nagyobbára lóháton szaguldó ellenség ellen nagyobb bátorság-

ban voltak. Igy öröklöttük őseinktől azon bábeli nyelvzavart, mellynek orvoslása jelenkorunk egyik legsürgetőbb szüksége.

A mohácsi gyásznappal kezdődik nemzetünk legsúlyosabb, mondhatni rettentő sorsa. Mátyás erős keze fékezé az oligarchia százfejű hydráját, annál inkább dühöngött ez halála után *), az állodalom végrehajtó hatalmát egészen tönkre tévén. Már II. Lajos országában sem tekintettel sem pénzzel nem birt, sőt hitellel sem, székesvárosában tulajdon udvari mészárosától rovásra húst nem kaphatván. S mind ez olly időben történt, midőn a töröknek hatalma fokról fokra feljebb rugván, a pompás Soliman alatt tetőpontjára emelkedett. Az összeütközésnek hazánkra nézve halálosnak kellett lennie, annyival inkább, mivel a nemzet helyzete rettentő voltát nem érzé, s chinai képzelgésekben ringatta magát. A király parancsára alig gyűlt össze 25000 ember. Ezekkel indúl ő a török császárok legnagyobbikának három száz ezrei ellen. Zápolya közeledik Erdélyből 40,000rel, kikkel még az ellenség közeledte előtt egyesűlni kellett, vagy legalább utóbb, feléje visszavonúlva, hogy lehető legnagyobb erővel

*) Báthori István erdélyi vajda, Mátyás halála után a székelyeknek ezt irá: „Illy király nem kell többé, hanem ollyan, kinek üstökét mindig markunkban tarthatjuk“: Cujus crines continuo in manibus tenere posset. Engel Geſch. des ung. Reichs III. köt. 429 lap. S választatott — Dobzse László!

kisértse meg a csata kimenetelét. De a kit az isten veszteni akar, mond egy német példabeszéd, annak elébb elveszi eszét. A maroknyi nép ellene szegűl a hátrálás parancsának, lázadva zajog, s nem hallván halálórája kongását, támadni kiván. Tomory vissza nem vonúlhatván, legalább a harc tüzét használni igyekszik s támad. Minden elvész, csak a becsület nem. A huszonkettedik évében testén s lelkén az aggság jeleit hordozó királyon kivül, ki futásban vesz el, az ország számos nagyai, a világi s egyházi rendből, nem hátrálva, a csatamezőn terűlnek el; de réműlés fogja el a nemzetet; mert a képzelgésből felébredés mindég rettenetes s kétségbe ejtő. Soliman akadály nélkül nyomúl az ország szívébe, s ellentállásra nem akadván elfoglalja Budát, 160 évig birja, pusztítja a török hazánk nagy részét; a többi két részre szakad, utóbb Erdély elválik Magyarországtól, a hazánkban elterjedő reformatio a belső háborgásokat s szakadást még öregbíti, s végre felállván az állandó katonaság, mint mindenütt, a magyar aristocratiára is rákerül a sor, de ez nálunk a független Erdélyben, a protestánsokban, s főleg a török segítségben, nagyobb támaszra talál mint másutt — belháború dúlja hazánkat, Zápolyák, Bocskai, Bethlen, Tököly s a Rákóczyak alatt vér foly s inség terjed el majd két századon át; a nemzet kedélye elvadúl, elkomorodik, a magyaroké kivált, de a tótoké és oláhoké is, kik szintúgy szenvednek *). Nem

*) Népdalaik szintolly búshangúak mint a magyarokéi.

csoda ha az e korbeli emlékiratok e világot mindég árnyékvilágnak és siralom völgyének nevezik *), s ki nem hiszi melly tettekre vetemedhettek illy társasági zavarban még a legjobbak, olly magas keblek is mint a szigetvári hős, az olvassa el Forgács váradi püspök latin krónikáját, és csodálkozni fog. Midőn a köz jólét feletti kétségbeesés egyetemes, kiki csak önmagáról gondolkodik.

A belbéke és rend helyreállítása hazánkban a felette üdvös következésű *szatmári békével* kezdődik. Általa feltartatott alkotmányunk, de az aristocratia a jus *armorumot s a választási jogot* elveszté. Az első mint tevőleges jog gondolva, ellentmond az eredeti alávetési, sőt a társasági szerződésnek, a másik hazánkat Lengyelország sorsára juttatta volna. Ha az álló katonaság teljesen győz, s országunk az austriai korlátlan monarchia tartományává válik, hazánk közvetetlenül, polgárisodásra nézve, nem kétlem, nyer, s most alkalmasint rendezettebb s iparra és kereskedésre nézve virágzóbb (Austria és Csehországféle) állapotban vagyunk; de az elenyészett alkotmánynyal, önállásunk, nyelvünk s nemzetiségünk is elenyészik, s vele együtt a teljes kimüvelődhetés, jólét s nemzeti dicsőség reménye is, melly csak nemzeti szellem, nyelv s irodalom által eszközölhető. Az oli-

*) A derék Kemény János életiratát így kezdi: „Ez boldogtalansággal tellyes világra való származásomnak, abban töltött nyomorúságos életemnek — leírását". s a t.

garchia hazánkat, igen is, vég romlásra juttatta; de bünei mellett el ne feledjük későbbi ivadékai áldozatjait, mik nemzetiségünket s az alkotmányt feltarták, s véle együtt s általa egy jobb s dicsőbb jövendő lehetségét.

Nemzetünk Mária Terézia alatt kezdé éldelni a polgárisodás jótéteményeit. Olly nemes és magas felhevűlésnek, mint a „moriamur pro rege nostro Maria Theresia“! üdvös következései el nem maradhattak. Haladni kezdtünk, de még nem öntudatosan, belülről kifelé, hanem inkább kivülről befelé, s azért nem egészen az igazi úton. A terjedni kezdő müveltség *német* volt, eszmékre, nyelvre, szellemre; a magyar le kezdé bajuszát borotválni, még a nemzeti köntös is német szabást nyert. Ez irányban (centralisatiói szándékban) határozottabb lépést tön az emberszerető, alattvalói boldogításában csak a nemzetiséget nem eléggé méltató II. József: a latin helyett a német nyelv lett hivatalos nyelvünk, nemzetiségünk sírja szélén állott, a nemzet megdöbbenve tántorgott vissza, s halálborzalmában — nemzetiségének érzete feléledt. A nem sokára rákövetkező forradalmi háborúk kifejlődését ugyan gátlák; de e vészes napokban nemzetünk uralkodó házával mind inkább összeforradt, s végre bekövetkezvén a béke, nemzeti életünk legfontosabb szaka beállott: *az öntudatos haladás békes törvényes úton, belülről kifelé, nemzetileg fejlődve*, minek előadása egy külön cikkelyünk tárgya leszen.

TOLDALÉK.

HAZÁNK JELEN VISZONYAI

A PROPYLAEUMOK SZEMPONTJÁBÓL.

A világ hemzseg orvosoktól, diplomatizált s himpellérkedőktől, testiektől és politicaiaktól; legyen legkisebb bajod, minden a kivel összetalálkozol, valamit tanácsol; s így van ez társasági tekintetben is: kiki, vagy legalább minden magát müveltnek tartó, politizál, s a nagyobb rész még azon kivül bizonyos csalhatatlan politicai recepttel is bir, melly használva, a haza minden jelen s jövendő bajain segít. S azután annyi bába közt, el ne veszszen a gyermek!

Az ügyes országférfiak azonban még ritkábbak mint az ügyes orvosok. Már csak helyes politicai nézethez is nem csak alapos tudomány s történeti ismeret szükséges, hanem a mindenkori viszonyok s körülmények tettleges állásának ismerete is, sőt, mivel a teljes nézet a gyakorlatot szintúgy magába foglalja mint az elméletet, az állodalmi gépnek legalább valami ötödik kerekének kell vagy kellett lennünk, hogy okkal hivatva érezhessük magunkat politicai tárgyakban a hozzászólásra.

E követeléseknek azonban az emberek életben ritkán felelnek meg, a politicai nézetek itt nagyobbára hagyományi úton támadnak s terjednek, *határozva véletlen társasági helyzetek s álláspontok által.* Minden ember születése szerint bizonyos osztályhoz tartozik, polgár, nemes vagy mágnás sat, s a mellett, ha hazáját szolgálni akarja, választott hivatása által, bizonyos testület tagjává válik, pappá, katonává vagy publicistává sat; mind ezen rendek és testületek pedig külön saját érdekkel birnak, miknek kielégítése önfentartásukkal szoros kapcsolatban áll, mint minden dolog a természetben külön és saját életét csak benszülött önfentartási ösztönének munkássága által mentheti meg a mindenség egyetemi életébe való elmerüléstől. Mind ezen külön érdekekből pedig, ha felsőbb, sőt egyetemes álláspontból el nem igazíttatnak, saját egyoldalú s ferde nézetek támadnak, mik már annál fogva sem lehetnek helyesek, mivel az egésznek érdekével össze nem egyeztethetők. Kiki töltse be hivatását, legyen pap, katona, polgár vagy nemes, testestül lelkestül, a szó legnemesebb értelmében; de a mellett emelkedjék ki azon chinai elfogúltságból, mintha rendje vagy testűlete s annak érdeke egyedüli volna e világon; katona, pap, polgár vagy nemes létére legyen más s több is, legyen egyszersmind *ember*, *honfi* és *világpolgár*; mert valamint a külön érdekek csak úgy lehetnek jogosak s üdvösek, ha mások érdekeikkel s jogaikkal nem ellenkeznek: úgy az ezen

külön érdekekből származott politicai nézetek is egyedül úgy veszíthetik el egyoldalú ferdeségöket, *ha országos s világpolgári álláspontból igazíttatnak meg.* Általjában társasági állapotokat nem szabad kirekesztőleg *alulról felfelé* szemlélni: épen olly szükséges a tekintés *felülről lefelé*, mert a társaságnak szintúgy van *külseje* mint *belseje*, *egésze* szintúgy mint *részei*; mind ezen külön nézőpontok pedig, *elkülönözve*, egyoldalú nézetet adnak, s az igazi, mindent átpillantó s egyesítő világnézet, csupán ezen korlátolt s részletes nézetek hiányai egymás általi *kiegészítéséből* keletkezhetik. Hogy politicai pályáját kezdő nemzetnél, melly a természet szükségességéből kifejtekezve, szabad öntudattal most kezdi első lépéseit, illy kútfőből származó nézetek főkép divatosak — ez magyarázatot nem kiván; azonban, mivel a dolog nálunk olly mindennapi, hogy már szembe is alig tűnik, nem lesz talán felesleges a köz figyelmet külön példa által reá fordítani. A Jelenkor múlt évi 82-dik számában „a sorshúzásról nevelési tekintetben" vala szó. E czikkely irója ez ujabb újoncállítási móddal nincs megelégedve, mivel általa a polgári élet a jó erkölcsű ifjaktól is szintúgy fosztatik meg, mint a rosszaktól, midőn a réginek gyakorlata mellett kirekesztőleg az utóbbiaktól szabadúlt meg; véleménye ennél fogva oda megy ki: egyesíttessék e két mód a szerint, hogy véle a szóba hozott célt elérhessük, mi által népnevelési tekintetben új hatalmas rugót nyernénk a jóra. Tudni-

illik készíttessék minden helység lelkésze által fekete könyv, hová lelkiismeretesen minden „tolvaj, orgazda, gyújtogató, gyilkos, istenkáromló s verekedő“ volna beirandó, s ha azután sorshúzásra kerülne a dolog, ez úgy intéztessék, miszerint, a nagyobb gaznak elsőséget adván a kisebb felett, becsületes ifju hozzá ne bocsáttassék, míg e bűnrovásnak vége nem szakad, mi szilárdon gyakorolva, az ifjukat korhelységtől s vétektől viszarettentené sat. Igen okosan! s ki kételkedhetnék mikép a helyhatóságok álláspontjából, *rájok nézve*, hasznosabb indítvány alig valósúlhatna; de összeegyeztethető-e az összes ország érdekével s különösen a katonai rend hivatásával? Lássuk.

A honvédelem egyetemi polgári kötelesség, melly alól egy fegyverfogható férfi sem lehet kivéve, s a mellett a legterhesebb és szentebb; mert vér és élet áldozatba kerül, s a haza függetlenségével együtt egyszersmind szabadságának, jólétének s dicsőségének feltétele. Ez oknál fogva az állodalom mellőzhetlen kötelessége semmit el nem mulasztani, mi hadserege műveltségét s erkölcsi erejét előmozdíthatja, minél fogva nem csak azon kell lennie, hogy a népesség közt veszedelmes idegenkedés a katonáskodástól el ne terjedjen, hanem e rend sorsa, minden lehető kitűntetés által egyszersmind kivánatossá váljék, hogy, szükség esetében, a nemzet virágát zászlói alá összegyűjthesse; mert az európai súlyegyen, vég elemzésben, a seregtől függ; ha tehát valahol,

bizonyosan itt a hátramaradás veszélyes és a nemzet függetlenségét kockáztató. Nemzetünk dicsősége akkor állott fénypontján, midőn a honvédelmi kötelesség köztünk *kivételt nem ismért*, s annak virága az első sorokban küzdött. Kardja előtt meghajlott akkor kelet és nyugot, s az lehetetlen, hogy népcsőcselék valaha vissza szerezhesse, mit a nemzet legjobbjai vívtak ki. De térjünk az indítványhoz. Általa egyetemi szent polgári kötelesség büntetés tárgyává tűzetik ki, sőt rémalakúl, elidegenítvén tőle a kedélyeket, mert a sereget gyilkosok s haramiák csordájává igyekszik átalakítani. Melly becsületes ifju léphetne azontúl soraiba? Az állodalom pedig védőit pusztán pénzzel meg nem jutalmazhatja, mert kiontott vért s kockáztatott életet nem lehet illően megfizetni; felruházhatja ugyan őket külső fénynyel, de ha belső becsök nem leend, ha magokat müveltség, jó erkölcs s ügyesség által ki nem tűntetik, tekintetöket a közvélemény előtt fel nem tartandják. S mi a fegyveres hatalom rendeltetése? A közbátorság, a belső szintúgy mint külső; katonák által őriztetjük p. o. országos pénztárainkat, hozzájok folyamodunk ha a rend fekete és fehér tollasok által veszélyeztetik sat.; s mi a közbátorság fentartását előkelőleg azok kezére bízzuk, kik annak felforgatásában jelességöket mindenek felett tettleg tanúsíták? Illy logica nem érdemel ajánlást!

Félre tehát illy szükkeblű, röghöz tapadt nézetekkel; emelkedjünk ki véletlen helyzetünkből el

nem fogúlt, mindent körűlkaroló világszemléletre. Hazánk nem áll csupán községek-és tartományokból, hanem egyszersmind *önálló egész*, melly azonban *saját függetlensége mellett*, *társa egy császári birodalomnak*, s ez megint nem egyedűli e világon, mint ezt a chinaiak országukról képzelik, egész világrészeket mellékes hozzátartozandóságoknak tartván, hanem *része Európának*, mint Europa része a világnak. Az el nem fogult, mindent tekintetbe vevő politicai nézetnek ennél fogva mind ezen külön álláspontokat át kell futnia, számba vennie s meggyőződését egyoldalúságaik kiegyenlítése által megállapítania. Illy nézetnek óhajtanám én itt, hazánkra nézve, legalább vázolatát adni, ez okból írám feljebb a történeti cikkelyt is, mert a múlt a jelennek kulcsa; s ha rajzom csekélynek tartatnék is, meg volnék vele elégedve, csak igazán eligazítóvá válnék, mint a jó egyetemi földabrosz; azonban akármint üssön ki próbám, a vállalkozás munkám céljához tartozik: kezdjük el tehát szemlénket; hazai viszonyainkat *elébb kivül s felülről be- és lefelé tekintve.*

Birodalmunk mondám része Európának s Európa a világnak; mi tehát a magyar nemzetnek feladata európai s világpolgári tekintetben? — Az európai nép világrendeltetése *az emberiségnek a haladás pályáján utat törni*, *előmenni*, *a polgárisodást világszerte terjeszteni*; a magyarnak, mint europai népnek, feladata tehát, *a művelt nemzeteket e tekintetben utólérni s velök karöltve mint új*

tényező — megszaporítván azokat egy lelkes keleti családdal — *az emberi nem örök rendeltetése előmozdításán munkálódni.*

„Ez lehetetlen, mondhatja itt valaki; míg a hátramaradt nemzetek a müveltek álláspontjához közelednek, időközt ezek, folyvást előre haladva, ismét távoznak tőlök, s így általok soha el nem érhetők". Fonák nézet! Az elülmenőnek *utat kell törni* s így sokkal több akadályokkal küzdvén, nem haladhat olly sebesen, mint a *követő*, ki *nyomdokaiba léphet.* Mennyi kisérlet és sikeretlen próba kell ahhoz, hogy egy új találmány vagy felfedezés valósúljon s vállalatként hasznot hajtson? Ezen sikeretlen fáradság pedig csak az elülmenőket éri, az utánok jövők a *készet* használhatják, s ez nem csak iparra, hanem tudományra, politicára, szóval mindenre nézve áll. Kivált jelenkorunk nyílt közlekedése mellett, a művelt világ minden szellemi és anyagi kincseit tehetjük magunkévá, s a már tört úton, bár nem erőlködés nélkül, sebesebben haladva, utóbb a műveltebb nemzetek oldala mellett teremhetünk. Bizonyítja ezt Anglia, Francia- s Németország története, kik a középkorban Olaszország után maradván, időközt ezen országot nem csak elérték, hanem magok után is hagyák.

A második ellenvetés mellyet itt ott hallhatni: „nemzetünk számra csekély, illy nemzetnek pedig soha sem lehet olly kitünő s jeles irodalma s következésképen műveltsége, mint p. o. 30 milliónyi néptömeg-

nek". — A tömeg mennyisége, igen is, nagy súly a mérlegben, de fő dolog *a belső élet s kifejlés élénksége s belterje* (intensio). Emlékezzünk Hellas dicső fiaira; számra sokkal csekélyebbek voltak nálunknál s müveltségök még is bölcseje lett a világ polgárisodásának, s tudományban s művészetben örök remekeket hagyának hátra az utókornak mintául. Félre tehát minden elcsüggesztő rémképekkel s bátran előre!

Hazánk, mondám továbbá, nem csak része Európának hanem társa az austriai császárságnak is, s e tekintetben nemzeti életünk kifejlődése e birodalom *europai helyzetétől* feltételeztetik. Ezen helyezet dél és nyugat felé, korunkban, nem szolgáltat okot a nyugtalanságra. Törökország nem eszmélvén vagy későn eszmélvén europai feladását, ázsiai tespedésben magában roskad össze; Sardinia királysága s a német szövetség állodalmai csekély hatalmuak, Franciaországgal pedig, mellytől politicai elvek választanak el, sehol sem érintkeznek határaink; háború üthet ki köztünk, de alig veszélyes: emlékezzünk csak mikép az évezred legnagyobb hódítója, annyi győzödelmek után, alig érhetett hazánk nyugoti szélére. Annál nagyobb a veszély éjszak s kelet felől, mert itt Porosz s Oroszországgal érintkezünk, ezek tehát természeti ellenségeink; s ámbár velök Austriát elvrokonság egyesíti, mi nagy szerencse, illy szövetség mind a mellett nem tartós, mert a diplomatiának elvei változók: a reformatio alatt s utána vallásiak divatoztak, kiütvén a francia forradalom, politicaiak, s

most ipar s kereskedési kérdések látszanak felül kerekedni, állandó elv pedig, melly az állodalmakat soha el nem hagyva vezérli, *érdekök*, s ezen érdek, birodalmunk s kivált az éjszaki óriás közt, mint szomszéd állodalomé részint ellenkező, összekoccanásunk tehát a jövendő hátterében ki nem maradható, minek veszélyes következései elhárítására, míg időnk van, hozzá kell készülnünk, nem minden óriás Goliath lévén, kit egy kis Dávid leteríthet. Feladatunk ez oldalról tehát: *belső szakadásaink kiegyenlítése, egyesülés nemzetiség által, belső s külső erőnk lehető legnagyobb kifejtése, hogy a kisértés órájában férfiak lehessünk a gáton, áttörhetlen falat képezvén Európának, a polgárisodás- és szabadságnak barbárság s kényuraság ellen.* Ez, mint látszik, történeti hivatásunk s ha ennek utódink olly győzödelmesen felelnek meg, mint őseink a törökök ellen, dicsőbb nemzetet a magyarnál nem ismérend a történet.

Átmegyek közbirodalmi viszonyainkra *Austriával.* Hazánk önálló alkotmányos állodalom, de társa egy császárságnak, mellynek feje egy korlátlan hatalmú fejedelem. Ez viszonyainkat a birodalom egészével természetesen szövevényessé teszi, mit nem szabad felednünk, ha itéletinkben méltányosak akarunk lenni. Egyesületünk az austriai házzal egyébiránt, a mohácsi csata után, józan politica, sőt az események hatalma által parancsolva volt, máskép függetlenségünket török fermánoktól szintúgy nem

óvhatjuk meg, mint nem igen középszerű emlékezetű János királyunk. S a mi akkor, déli szomszédunkkal szemközt, szükségesség volt, az ma nem kevésbbé az az éjszaki óriással átellenben. De általán véve is, hátramaradásunk mellett, ki nem fejlett alkotmányi intézvényeinkkel, miket az állodalom külhatására nézve a középkor erőtlensége bélyegez, fenállhatnánk-e korunk anyagi és szellemi erejöket korszerűleg kifejtett külhatalmasságai közt, magunkra hagyatva, függetlenül? Emlékezzünk csak — hogy mást ne említsek — *adózó* s *honvédelmi* rendszereink fonákságaira, az állodalmi külhatalom ezen fő forrására, s meg fogunk győződni, mikép ez, bátor vagyok kimondani, egy félévre sem volna lehetséges. Törökországot kivéve, hazánk most aránylag Európában a leggyöngébb ország, s illyennek támaszra s egyesületre van szüksége. Ezt, más szavakkal, legszabadabb elmű hirlapunk is megvallá, mit neki különös érdemül tulajdonítok; s erre vezet, ezen tanúlságot adja nemzetünk története is. Hogy azonban ezen helyezetünk, „fuerosaink“ mellett, némi alkalmatlansággal is van összeköttetve, hogy a harmincad sorompói Navarra és nem Franciaország szélén vonúlnak el — ez nálunk, mint Spanyolországban, a fuerosok elmellőzhetlen következése, mit utóbb meg fogok magyarázni, ha máskép, éretten megfontolva, e tárgy fejtegetését még felette időelőttinek nem találom. Fordúljunk most *belviszonyainkhoz*.

A Pesti Hirlap kirekesztőleg ezekre terjeszti figyelmét. Helyesen! a világjavítást *minmagunkkal* kell kezdenünk, ez legcélszerűbb útja, s e tekintetben még sokáig beszélhetünk magunk közt, míg a szükség másra kerül. Vizsgáljuk meg tehát belállapotjainkat, *alkotmányi, nemzetiségi, müveltségi s anyagi tekintetben.* Minden haladás, *hiányaink kipótlását*, s ez *önismeretet* tesz fel. A nosce te ipsum, egyedre s nemzetre nézve, a tökéletesedés conditio sine qua non-ja. Ismérjük meg tehát minmagunkat, elfogúlatlanúl, őszintén, hiányainkat nem palástolva.

1. *Alkotmány.* „Mi válhatnék az emberből, mond Kant neveléstanjában, csak akkor tudhatnánk meg igazán, ha nevelését felsőbb lények, angyalok, vennék át". S a vallás, az alkotmányok alapítását s a törvényhozást, tehetnők kiegészítőleg hozzá, mert mi egyesre nézve az iskola, az a nemzetre az állodalom és egyház, a felserdült, életbe lépő polgárok nevelő intézete, századokon át szellemre s erkölcsre ható, nemzeti jellemet képező, nemesítő, vagy rontó, a nemzetből rabsereget alakítva, mint a keleti kényuraságokban, tengeri rablókat mint éjszaki Afrika állodalmaiban, vagy hadi, polgári, tudományi s müvészeti hősöket, mint Hellas legdicsőbb napjaiban. Milly jellemű, tökélyű vagy hiányú alkotmányunk, s hogy hatott s hat nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejlődésére? ezen kérdés volna tehát most itt megfejtendő.

Nagy tiszteletü közönség! part szélén állok s eddig be nem hajózott tengernek akarom neki eresz-

teni csolnakomat; keblem haboz. Politicai nyilvánnyosságunk eddig pólyában fekvő gyermek, ebbeli discussiónk alig egy éves, s vitatkozásink eddig e percig egyes tárgyakra s inkább gyakorlati viszonyaikra szorítkoztak, nekem pedig itt egészről kell szólanom, tárgyakról, mik publicistáinktól eddig titkos megegyezés szerint nem érintettek, s miket, hű önisméretet igyekezvén gerjeszteni, szigorúan az eszményhez mérve kell felvilágosítnom, a szigorú igazság pedig fülsértő mint az elhangult brúgó. Tartok tőle, félre értetem s tán gyülöletes szándékkal is vádolhatnak. De hagyján: „mernünk kell". Én tehát belé burkolom magamat jó lelkiesméretembe s a nélkül hogy a Corpus juris tömkelegébe ereszkedném, szólok alkotmányunk fő intézvényeiről, azokról, mik *nemzeti életünk kifejlődésének fő létegei* s miknek szerkezete ezen kifejlést szükségkép feltételezi; tehát *centralizatiórúl* s *municipalitásokról, városi* s *megyei* hatóságokról, s végre *országgyülesről*, általánosan, s itt főkép kérem el nem felejteni, hogy *könyvet* írok s nem hírlapi cikket, minél fogva nem a gyakorlati alkalmazás célom, hanem *elméleti felvilágosítás*, *eligazodás in thesi*, legkevésbbé pedig *izgatás*, mit politicai tekintetben általán fogva kárhoztatok. Ha valahol, bizonyosan illy komoly, a nagy közönségnek úgy sem szánt iratban kell illy tárgyak fejtegetését kezdenünk, lehető csendesen, minél fogva ez úttal már csak a fő pontok érintésével is megelégszem.

Belső állapotjainkat tekintve az első kérdés itt, általánosan véve, a *centralisatiót* és a *municipális hatóságokat* illeti. Alulról tekintve s belsőre nézve a municipalitások érdeke túlnyomó, ezeket magasztalják sőt tömjénezik tehát szabadelmű hírlapjaink. Ez természetes. Felülről lefelé nézve azonban az összepontosítás fontosabbnak látszik s a Világ ennek szószólója. Ez is igen természetes. Azonban ha egyoldalúak nem akarunk lenni, e tárgyakat mindkét oldalról kell szemlélnünk s e különböző nézőpontokat helyes arányban egyesítnünk. Minden társaság s állodalom mondám egészből és részekből, belsőből és külsőből áll; hogy a belső kifejlés akadály nélkül előmehessen, szabad municipalis szerkezet kell; hogy az egész magában erős s kifelé hatalmas lehessen, arra ügyes összepontosítás szükséges. Az állodalmi élet ezen két oldalainak tehát egymással összehangzásban, súlyegyenben kell lenniök, máskép a társaság célja lehetőség szerint el nem érhető. Belső municipalis kifejlés, összepontosítás nélkül, melly az egésznek erejét szétdarabolja s gyöngíti, épen olly ártalmas, mint azon centralisatio, melly a belső szabad kifejlést megakasztja, vagy épen elnyomja. Egyik tehát szintolly fontos és szükséges a társasági élet organisatiójában mint a másik, s a vita, különböző nézetek mellett, mindig csak *a helyes arány körül* foroghat. Ez, legalább nekem, világos. De nem bánom, tegyük: a municipalis hatóságok fontosabbak a centralisationál; adjunk tehát nekik túlnyomó be-

folyást, az összepontosítást lehetőségig gyöngítvén. Hol lesz ennek vége; mi következése? Erős részek, gyönge egész, melly a hazának a külföld előtt tekintetet nem szerezhet, még kevésbbé pedig annak dicsőségét öregbítheti. Menjünk még egy lépéssel tovább, mit in thesi tehetünk, ha azt in praxi nem tanácslanám is; semmisítsük meg a centralisatiót annyira, hogy csak árnyék képe maradjon fel; kérdem mivé válnak municipalis hatóságaink, teszem vármegyéink? mivé Magyarország? Amazok független schweizi cantonokká, idővel mind inkább egymástól eltérő belszerkezettel; ez szövetséges állodalommá, mint a régi Hellas, vagy más Schweitz. S a vége mind ennek, ha külső hatalmak által el nem nyomatnánk? A független, szerkezetben, szellemben egymástól mind inkább eltérő tartományok belharca, mint Hellasban és Schweizban. Olvasóim mosolyognak? In thesi szólok, a kérdést hegyire állítva; de fontoljuk meg előzményimet s talán meg fognak győződni, hogy az adott körülmények közt az eredménynek számtani bizonyossággal kell következnie.

Municipális hatóságokról szólottam, mert ezektől telvék hírlapjaink; de hát vannak-e illy hatóságaink, s mellyek azok? A *sz. királyi városoknak* kellene azoknak lenni, mert e szó eredetileg *szabad polgári községet* jelent, s így is neveztetnek mind maig egész Francia s Olaszországban a városi hatóságok: ott la municipalité, itt la municipalità. Ezen

állításomnak azonban olvasóim alkalmasint ellene fognak mondani. Sz. kir. városaink szerkezete még egészen középkori, azon időből származó, midőn a fejedelmek állóseregek támasza nélkül, a hatalmaskodó olygarchia ellen vívtak s bennök támaszt nyerni reméllének. Azért lettek függővé a kamarától s minden politicai jogok gyakorlata egy egész életre választott, önmagát kiegészítő, sőt kebléből a város tisztviselőit is kijelelő választott polgárság testületében vannak összepontosítva, a többi polgárok kizárásával, mi azután oka azon olly gyakran kitünő szükkeblű, csak közvetetlen érdekét s hasznát szem előtt tartó, nem hon- hanem nyárspolgári szellemnek, melly a szabadelmű, az egész haza javát tekintetbe vevő indítványoknak ellene mond; s ez oka, hogy városaink eddig azon rendeltetésnek meg nem felelhettek, mellyre hivatva vannak, s mellyet a külföld szabad városai már betöltének: műhelyei lenni a szabadságnak, polgárisodásnak és müveltségnek. Sz. kir. városainknak egy angol municipal reformra nagy szükségök van.

De ha városi hatóságaink nem municipalitások, a vármegyék úgy-e azok? Ezt kiki igenli, mert hisz úgy neveztetnek minden hirlapjainktól, sőt gyűléseik „ősgyűléseknek". Megvallom ezt soha sem valék képes megfogni, s a dolog, úgy látszik, tévedésen alapúl: *felcseréljük a külső formát a belső lényeggel.*

Megyei hatóságink külső formája igen is municipalitási, sőt ősgyűlési: a *nemességre* nézve; mert megyei teremeinkben minden nemes, kivétel nélkül, egyenlő szólási és szavazási joggal bir, s épen ez az, mi által ezen hatóságaink nemzetünk történetében olly végtelen fontosságot nyertek, fentartván az idők zivatarában alkotmányunkat s nemzetiségünket, minél fogva nincs felvilágosodott gondolkodású magyar, ki ezen intézvényeinkhez hálás kebellel ne ragaszkodnék. Sőt ezen forma valóságos, őseinktől reánk szállott kincs, mellyet célszerűen használva, belső nemzeti életünk legtökéletesebb institutioihoz juthatunk, ha megyei teremeinket, középkori korlátain fokonként tágítva, a nemzet osztatlan összes értelmiségének gyülhelyévé teendjük. De addig mig ez történik, megyei hatóságink, *lényegre nézve*, municipalitások, s gyűléseik ősgyűlések-e? Furcsa volna, ha illy szemünk előtt fekvő, kézzel fogható tárgyra nézve minmagunkat mystificálhatnók! A municipalitás lényege, mint mondám, a szabad *polgári* község fogalmában áll, az ősgyűlések pedig *nép*gyülések, mikből (mint p. o. a schweizi hegyi cantonokban) a népesség *egy* nagykorú tagja sincs kizárva. Hol vannak pedig megyei gyűléseinkben a *polgárok, a nép, a nemzet millióinak egyedei?* Én ott csak előjogosokat, kiváltságos egyedeket látok. S ne mondjuk: a milliók a nemesség által vannak képviselve; mert minden osztály érdeke és szükségei *egyenesen* csak *önmaga osztályú egyedei által*

képviselhetők, *mivel csak ezek személyes érdeke ugyanaz küldői érdekével, s egyedül ők ismérhetik uralkodó szükségeik s azoknak kielégítési módjának minden viszonyait*, s ha ez más, s teszem ellenkező érdekű osztály emberei által történik, illy indirect képviseletet nem lehet azután a képviselt osztály szükségei s érdekei *hű létegének* tekinteni. Megyei gyűléseinkben tehát *egyenesen* igazán senki sincs képviselve, mert a nemesség személyesen jelenik meg ősgyülési alakban, nem képviselve a jobbágyságot, hanem mint azoknak gyámnoka, minél fogva minden elfogulatlan nem is szabadkozhatik őszintén megvallani, mikép megyei hatóságink határozatai, ezen kirekesztőleg a nemzet egy osztályára szorítkozott alapszerkezetök következésében, nem is tartható minden esetben az ország s egyesült összes nemzet akarata hű kinyomatának. Ha valaki ezen kételkedhetnék, mit nehezen tehetek fel, emlékezzék a legujabb szatmári történetekre, s adjon magának arra feleletet: vajjon ha ott, a municipalitás lényeges fogalma szerint, a ki nem váltságolt néposztályok végtelen többsége a gyűlésben helyt foglal, a házi adó bukik-e? vagy inkább, ha megyéink eredeti alkotásoknál fogva igazi municipalitások volnának, lehetne-e még erről időnkben csak szó is, s nem dőlt volna-e ez ügy el már századok előtt?

De „mi élni akarunk e szóval, mondhatjátok, mivel megyei hatóságinkat valódi municipalitásokká akarjuk átalakítni; a nem nemesi osztályok tiszte-

sebbjei keblökbe fogadása már több megyéktől indítványoztatott, s a magyar nemesség jelennen olly szabadelmű irányt követ, hogy azt hazánkban a haladás leghathatósabb létegének mondhatni; a szó használata által megbarátkozhatunk tárgyával, mint a francia fiúnak addig elmondogatja apja, hogy a nagy nemzet tagja, míg végre elhiszi s a véletlen érdemnek cselekedetei által igyekszik megfelelni".— Ez más; így bátran, nem akarok feleselni; a mi pedig a magyar nemesség értelmességét illeti, megvallom, tartása e percben valóban hazafiui, nemes e szó valódi értelmében, sőt nagyszerű; látszik, az idő intéseit érti, az idő haszon nélkül nem folyt le előtte, a történetkönyvből valamit tanúlt, ha így folytatja pályafutását, önmagát örök igazságszeretetből megtagadólag, de a haza s önutódjai igazi javát szem előtt tartva, s a célhoz épen olly férfiasan közelít, mint dicsőn feléje indúlt: példa nélkül álland a történet lapjain s a dicsőség legfényesebb koszorúja ragyogand emlékén. De hontársaim, ne ringassuk magunkat felette vérmes reményekkel, ne dicsérjük a napot leáldozta előtt. Én a dolgot így magyarázom. A müveltség haladtában különböző fokokon mutatkozik. Eleinte az udvaroknál terjedt el, hol megszerzésére legtöbb eszköz, mód s szükség volt. Emlékezzünk csak XIV. és XV. Lajos udvaraira. Még a szabadelmű eszmék is a társaság csúcsán tűntek ki legkorábban, s a visszahatás akkor alulról felfelé hatott, mint ezt az emberszerető II.

József s a bölcs és erényes Ganganelli pápa példáin látjuk, kik közt az utolsó valószínűleg ezen visszahatás áldozatjává is lett. Utóbb a müveltség a nemesség közt terjedt el, a nemzetnek ingatlan birtok által legvagyonosabb testületében, s végre kifejlődvén az ipar és kereskedés, egész a polgárságig szállt le. Hogy tovább menjen, a nagy tömegeket is áthassa, ahhoz még e percben nem sok remény van, erre pénz és idő a müvelésre kell, s a köznép, sorsa által örökös munkára aránylagos jutalom nélkül lévén rendeltetve, sem egyre sem másra nem tehet szert. A mondottakat hazánkra alkalmazva ugy találom: köztünk a müveltség időnkben főleg a nemesség közt terjedt el, s ez oka, hogy eddig kivált ez osztály a haladásnak létege; azonban olly messze még nem vagyunk, hogy a Te deum laudamust elénekelhetnők, a dolog ad fractionem panis, az igazi próbára, még nem került, s ez az *adó rendezése.* Hic Rhodus, hic salta! A mi ugyan a megyei nemesség felsőbb osztályát illeti, az úgy nevezett kardos statust, erre a kor terjedő eszméi hatnak, ez képes nemzetünk igazi javát felfogni, ez — reméllem, s bízom nemzetem e virágában — kiállandja a kísértés óráját: ez oldalról tehát nyugodtak lehetnénk; de van nemességünk testületében egy osztály, melly hasonlíthatlanúl a nagyobb számot képezi, összeseregelve végső elemzésben mindent határoz, hová mind a mellett a felvilágosodás sugárai nem hatnak, mire nézve tehát a jobbrafordúlhatás reménye is elhal, s

ezen osztály, a mindenható anyagi súlyával mindent lenyomó *kortes* sereg. Eddig divatozó szokás szerint a reformot felülről, kivált a magnási táblától féltettük; az utolsó országgyűlés ebbeli aggodalmunk alaptalanságát kétségtelenné tette, bizonyítván, mikép nemzetünk ezen fő osztálya magas hazai rendeltetése érzelmére felébredt, s annak megfelelni igyekszik. A művelt ember, ha ellenmond az igazságnak, legalább tudja mit tesz, önhasznát követi; de a buta tömeg, állati tudatlanságból, sokszor önjavát is lábbal tapodja, jóltévőit üldözi, felfeszíté magát azt, ki a világra jött hogy az emberiséget a rosztól megmentse. S im ez az igazi ólomsúly, melly a haladó emberiség lábaira nehezedik. A mi pedig kortéseinket illeti, ezek annál inkább tolakodnak megyei gyűlésteremeinkbe, mennél inkább közelednek a dolgok ad fractionem panis; elébb csak a választásokba folytak be, most a tanácskozás eredményeit is kezdik eldönteni: riaszszátok fel e durva erőt e nekik rettentő szó „portio“ által, s érzeni fogjátok súlyát. Hazámfiai! én e tárgyak gyakorlati oldala fejtegetésébe nem ereszkedem, jogfosztásról itt tehát, kivált olly időben, hol elébb *jogadásról* gondoskodnunk kell, szó sem lehet; de az elveket világosságra kell hoznom. Megyei hatóságink, ezt megengeditek, igazi municipalitásokká addig nem válandnak, míg kirekesztőleg csupán egy rend, még pedig kiváltságos rend, gyülhelyei, létegei maradnak; ti azért korlátaikat lassan lassan tágítani szándékoztok s helyesen; de

kérdem *meddig*? Egészen e korlátok megsemmisitéséig-e? tehát a korlátlanságig? Ezt nem tanácsolnám. Azonban mondani fogjátok: ezt az észjog kivánja, az emberiség jogainak eredeti egyenlősége. Barátim, nem félreértés-e ez ismét? Az észjog egyenlőséget kiván *a törvény előtt*, tehát egyenlő *polgári jogokat*, hogy kinek kinek élete és birtoka a társaságban egyenlően védve legyenek, de nem *politicaiakat*, mert gyakorlatuk szellemi és erkölcsi képességet s némi belső és külső önállóságot kiván, mi minden emberben mint emberben nem találtató. Tekintsétek e dolgot a valóságban, s azonnal látni fogjátok milly felfordúlt világ ered elméletetekből. A népesség legalsóbb osztálya, *a pórnép*, ha általan véve nem mindenütt egészen vagyontalan is, de bizonyosan a legszegényebb, s ennélfogva a legtudatlanabb s erkölcstelenebb (itt a demoralisatio neveletlenség s inségből származik); a mellett mindenütt a legszámosabb. Terjeszszétek a politicai jogokat minden korlát s kivétel nélkül a társaság ez utolsó osztályára is ki, s vég elemzésben tulnyomó száma szerint minden országos ügyeket ez döntend el, tehát nem a nemzet felvilágosodott része, értelmisége, hanem a kiskoruak, a tudatlanság s erkölcstelenség. S e fonákságon még népnevelés által sem fogtok tetemesen segíteni, mert áraszszatok el bár köztök iskolák s a földmüvelés s ipar előmozdítása által több vagyonosságot s müveltséget, időközt e tekintetben a nemzet értelmisége sem veszteglend tespedve régi helyén,

hanem aránylag, sőt bizonyosan még tetemesebben, részéről is haladand, s így mind a mellett is csak a régi viszonyban maradunk, az arány nem változik, az utolsó néposztály mindig a legtudatlanabb s ennélfogva vezérlésre legkevésbbé alkalmatos maradand, s vég eredménye mind ennek mi lenne? *Póruralkodás*!

Félre tehát illy félig értett elméletekkel. Terjesszétek a politicai jogokat is lassan lassan nem bánom az önállóság, miveltség s erkölcsiség vég vonaláig; de azon túl ne lépjetek, mert ezen túl a tanácstalan tudatlanságon s az ököl baromi súlyán kivül mást nem találtok s illy elemekre egyáltaljában semmit sem lehet támasztani.

S itt ne is hozzátok fel Schweitzot s Éjszakamerikát. Ha Éjszakamerikában a törvény polgári egyenlő jogok mellett, a lakosságnak egyenlő politicaiakat is ád, ez onnan származott, hogy alkotmányuk keletkezése előtt ezen egyenlőség köztök már fenállott, s mind a mellett mi következése? Üssük fel Tocquevillet: „a durva anyagi erő uralkodása a szellemi felett a többség zsarnoksága, melly még a tökéletes gondolkodási szabadságot is annyira megakasztja, hogy a szabad sajtó is egyedül a közvélemény korlátai közt képes mozogni". S ez olly országban történik, hol rendosztályzatok nincsenek; mi történnék Európában, hűbéri formákból fejlődő társaságban, hol a jog s birtok eredetileg olly egyenetlenül osztatott ki s a legalsóbb osztályok századok nyomása s inség által annyira elaljasodtak? Vegyük

fel p. o. Franciaországot. Fülöp Lajos gáncsoltatik hogy a választók számát nem szaporítja, a proletariusok törekvéseinek ellene szegül sat. Mi feladata? A nemzet megnyugtatása egy mindent felforgató forradalom után; a bel s kül béke fentartása, hogy kivívott intézvényeinek végre hasznát vehesse. A választók száma, a nemzet millióihoz képest, bizonyosan csekély, az azonban más kérdés: épen most ideje-e ezen szaporításnak. Próbálja meg Guizot a politicai jogokat egész a proletariusokig kiterjeszteni; mi lesz következése? Ezeknek s érdekeik túlnyomó politicai befolyása, mert legszámosabbak, az egyetemi politicai egyenlőség korlátai elmozdítatnak, tehát a monarchiai és aristocratiai elemek, a respublica kikiáltatik, a forradalom ujonnan kitör s véle együtt a belső és külső háború — szóval mind az történik, a mitől Franciaországot s Európát megóvni épen Fülöp Lajos feladata. — A francia nemzet két ízben vívott a szabadságért; először vallásiért IV. Henrik alatt, ki a trónra hágván, a türelmetlenség furiáit ki akará békíteni, s a vallási fanatismus orgyilkának áldozatja lett; másodszor politicaiért: kigázolván a forradalom örvényéből, a szabadságot biztosítani, renddel, bel- s külbékkel egyesíteni kellett, hogy végre a törvényes uton létegesen tovább fejlődhessék. Ez Fülöp Lajos hivatása, neki most Neptunként a felháborodott habokat háromágujával le kell csilapítani, ezt kívánja Franciaország s Európa érdeke; azonban, mint ez előtt IV. Henrik ellen a vallási,

úgy most ellene a politicai fanatismus véget nem érő merényekben neki szegezi gyilkát. Henriket a történet, mivel nemzete s kora szükségeit érté s méltánylá, hazája legnagyobb királyának vallja; ki sugná meg a jövendő itéletét Fülöp Lajos felett? nem ülteti-e még végre IV. Henrik mellé?

Általánfogva mondottam, hogy a politicai jogok természetöknél fogva szükségkép szellemi és erkölcsi képességhez kötvék, s itt kérdezhetné valaki: milly külső feltételekhez kötöm gyakorlatukat? mi legyen ezen képesség biztosítéka?

A művelt külföld, mellynek e tekintetben politicai tapasztalása van, ezen gyakorlatot bizonyos *censushoz* kötötte.

Itt minden oldalról zajt hallok. Census! még pénzaristocratiát is akarnak ránk tolni! nem elég a születési aristocratia! nem elég a szakadás hazánkban?

Barátim, én részletekbe s következéskép e kérdés gyakorlati oldala fejtegetésébe nem ereszkedhetem, a censusra s *pénzaristocratiára* azonban egy pár észrevételem van.

Censustól képességet, pénztől capacitást s hazafiui indulatot várni — ez furcsának tetszik; azonban gondoljuk meg mikép a külföld ezen szabályhoz hosszú s keserves tapasztalás után folyamodott, s óvakodjunk elméleti okoskodásoknak, tényekkel szemközt, túlnyomó fontosságot adni. Ifju ember s ifju nemzetek főleg eszmékhez ragaszkodnak, s okosabbak akarnak lenni az öregeknél, mi részint termé-

szetes, mert hivatásuk az elért fok túlhaladása; de a mellett el ne feledjék, mikép ezen túlhaladást a valóságban csak úgy eszközölhetik, ha a letűnt idő tapasztalásit, mélyebb elmélettel, hasznokra fordítják, máskép károkkal érzendik a köz példabeszéd igazságát: a csirke okosabb akar lenni a tyúknál. A franciák, forradalmok előtt, használhatták volna az angol forradalom tanulságait, ezt eleinte szándéklották is; de neki hevülvén, az általános idealismus örvényébe sodortatlak. Mit, mondák szószólói, a nagy nemzet egy mást utánozzon? feladatunk az állomány remekét, non plus ultráját alkotni, a világ csodálatára, az emberi nem boldogítására. S a tapasztalást megvetve, tiszta eszményi uton indúltak valósítására, s a próbát drágán, igen drágán fizették meg, mi reánk nézve ugyan nem szerencsétlenség, mert hisz így ingyen juthatunk a drága tanulsághoz, csak hogy azt illően méltányolnunk is kell. A censusnak minden esetre mélyebb történeti jelentősége van, mint sem felette egy pár elméleti okoskodással eltörhetnők a pálcát.

Minden gyökeresen felforgató forradalom a népességnek egyetemileg kezébe játszsza nem csak a polgári hanem a politicai jogok gyakorlatát is; mert az állandó, néphatalom által forgattatik fel, s ez azután ezen hatalmat gyakorolja és használja, míg póruralkodássá fajúl. Ekkor a politicai mozgalomnak, melly eddig az aristocratia előjogait megtöré, más alakban s irányban (ha máskép a szabadságot fen akarja

tartani) a póruraság ellen kell indúlnia, s azt megdöntenie. Minden törvényes rendre s belső léteges kifejlődésre visszatérő forradalom azért végre a politicai jogok gyakorlatát egy bizonyos censushoz köti, hogy a pórnép hatalmaskodását kizárja s a nemzet értelmiségének befolyást eszközöljön. Vannak ugyan a censusnál is erősebb biztosítékai a politicai képességnek p. o. némelly hivatalok, oklevelek sat., mik csak kitünő műveltség és tudomány által elnyerhetők, s ezekre nézve a census kétségkivül felesleges, sőt káros; de általán véve a pénz önállóságot ád s eszköz müvelésre, mellyet eredeti rendeltetésünknél fogva a müvelődésre senki használatlanúl nem hágy, vagy legalább ezt — ha vannak is kivételek — szabályúl vehetni. A pénz azonban nem csak az önállóság s müveltség, hanem, polgárság közt, a szabadelműség biztosítéka is. Hogy és ki által fejlődött ki a szabadság Európában? Polgárság által, melly ipar és kereskedés következésében, mint már egyszer elmondám, meggazdagodván, először pénzét művelésére fordítá, azután ezen művelés által eredeti jogai s a társaság célja eszméletére jutott, s a pénz s észbeli hatalom birtokában, egyenlőségre törekedvén, a harcot az aristocratia ellen elkezdé. Tekintsünk már most a dolgok fenekére. A szabadság genesisében a müveltség öntudatra felébresztő s eszméket terjesztő eszköz; de a müveltség vagyonosságtól, pénztől függ; ipart nem üző, szegény nemzetek vagy nemzetosztályok tudatlanságra vannak

kárhoztatva; a vagyonosság, a pénz tehát itt a mélyebb rugó. S ha egyszer a nemteleneknek, a polgároknak, pénzök s műveltségök van, mi ösztönzi őket hogy mindkettőt a szabadság előmozdítására fordítsák? *Önérdekök.* Itt a legmélyebb alap: a szabadság haladtában azért feltarthatlan s meg nem dönthető, mivel a nemzetek végtelen többségének érdekében fekszik, s az ujabb időben valósággal halad is, mert a társaság alapelemei megváltoztak, ipar és kereskedés által egy új vagyonos rend támadt a középkor hierarchiája és aristocratiája mellé, mellynek érdeke azt előmozdítá. Ezen rend tehát, s kivált vagyonosabbjai, a szabadság *igazi létegei*, s hogy ezen szabadság egy oldalról aristocratiai, másról pórhatalmi elnyomástól bátorságba helyeztessék, a politicai jogok gyakorlata politicai tapasztalással biró felvilágosodott nemzeteknél bizonyos adómennyiséghez köttetett, melly által a pórnép kizárásával, a vagyonos, egyenlőségre törekedő polgárságnak az előjogaikat védő aristocratia felett tulnyomó vagy azzal legalább arányos befolyás engedtetett. Ezen genesis is megmagyarázza a census jelentőségét, kimutatja hogy szilárd biztosítéka nem csak a politicai képességnek, hanem a szabadságnak is, mert ezt legmélyebb alapjára, *a felvilágosodott többség érdekére* támasztja, s ennél rendíthetlenebb nem létezik az emberi társaságban.

S már most kérdem: hogy lehet a vagyonos polgárokat pénzaristocratáknak nevezni? ki az aris-

tocrata? A ki *törvényes kiváltsággal bir.* Bir-e a vagyonos polgár illyennel? Nem, s épen azért küzd azok ellen, kik azzal birnak s kiket jogbitorlóknak tart. De a pénz, mondhatjátok, már magában befolyást szerez. — Igen, de itt csak *törvényes* viszonyról s előjogról van szó s ha mindenre *a mi hat* az aristocrata nevet akarjátok ragasztani, úgy a villám, szélvész és vizár is aristocraták, s a halál a legnagyobb, mert mindent sírba dönt. S a mellett gondoljátok meg, hogy a pénzes polgárság pénze hatalmát önérdeke szerint az egyenlőség, nem az előjog előmozditására használja. Hogy sorozhatjátok tehát ti, igényelt szószólói a szabadságnak, az aristocratia *természetes ellenségeit* az aristocratákkal egy osztályba, hogy tehettek embereket, mint jogbitorlókat gyülöletessé, kik a világtörténet tanúsága szerint a szabadság leghűbb előmozditói? E végtelen fogalomzavart én csak igy magyarázhatom: a pénzaristocratia nevét egy ravasz aristocrata koholta; a szabadság eszmék által terjed, s ha igazságukat meg nem tudjuk cáfolni, a fogalmakat kell megzavarnunk, hirdetőiket gyűlöletessé tennünk, s a ravasz aristocrata e névvel mindkettőt elérte; mi utána mondjuk e szót, s ő jót nevet együgyüségünkön.

Korteseinkről kezdtem értekezni, s im a fejtegetés hevében hová jutottam, s a mellett még is a fő kérdésre talán felelettel adós maradtam? In thesi ugy hiszem nem, de részletben s gyakorlati oldalról igen, mert erről még korán van értekezni, s felhozott tör-

téneti adataimból eléggé kiviláglik, hogy *jogmegszorításról* egy oldalról, csak más oldalróli *jogkitágítás* után lehet szó. De forduljunk már most hazai intézeteink legfőbbikéhez: az *országgyüléshez.*

Ez öntudatos átalakulásunk törvényt alkotó létege. Hogy végtelen feladatának, a kor követelései szerint, teljesen megfelelhessen, korszerűen kellene szerkesztve lennie, mi ellenkezőleg van, szerkezete még középkori, s így ezen legfőbb átalakulási intézetünk maga is átalakulást kiván.

Országgyűlésünk körül is, mint megyei hatóságaink felett, némi eleve beszítt vélemények divatoznak, miket nem lesz felesleges a critica biráló szövetnekével felvilágosítni, máskép némellyeknél nemzeti előítéletekké fajulhatnának. Ezen intézetről szólván tudniillik közdivattá vált *nemzeti képviseletről* beszélni. De hát igazán ujabbkori szabású, képviseleti szerkezetű-e országgyűlésünk, vagy középkori, *rendi* (ständisch), nemzetünk gyakorlati életéből az események hatalma által történetleg keletkezett? Ezen kérdés sokakat meg fog lepni, s nekem épen olly furcsának tetszik, hogy napjainkban illyesmiről még csak szólni is kell: jele mikép politicai discussiónk még pólyáiban fekszik. Kiktől választatnak s küldetnek követeink az országgyűlésre? Szabad községektől-e mint Anglia és Franciaországban, vagy nemes testületektől? Ez utolsóktól, azért *követeknek* neveztetnek, s nem épen helyesen képviselőknek, mert *egyenesen s közvetlenül* csak a nemesség testü-

letét képviselik s nem a nemzet végtelen többségü egyéb népességét. A felső táblánál sem ülnek a királytól választott pairek, mint Franciaországban, vagy a nagybirtokú aristocratiának első szülöttjei mint Angliában, hanem minden magnásnak személyes joga van a megjelenésre; azonkivül pedig az állomány s catholica egyház nagyhivatalosai, születési vagy rendi szabad almaikra nézve előjogosok s a sz. kir. városok s némelly szabad kerületek képviselői foglalnak ott helyt; de ez utolsók olly csekély befolyással, hogy számba alig vehetők. Országgyülésünk anyagi szerkezete tehát tagadhatatlanúl rendi, nem a szabadságot, azaz egyenlőséget, hanem egyenesen s közvetetlenül az előjogot képviselő, minek következésében — a mennyiben szerkezeténél fogva ezen előjogok létege — általánvéve s minden esetben az összes nemzet akarata hű kinyomatának nem is tartható, s ha mind ennek ellenére az ujabb időben csak ugyan társasági életünk szükségeinek hű tolmácsa volt, ez követeinknek s a felső táblának annál nagyobb dicsőségére válik, igazolván azon köz tiszteletet s bizodalmat, mellyel magas törvényhozói testületünk iránt viseltetünk.

Anyagi összetételére nézve tehát országgyülésünknek szint azon reformra volna szüksége mint megyei szerkezetünknek, a korlátok kitágítására, hogy általa lassan lassan az összes nemzet egyenesen s közvetetlenül képviseltethessék, mi történeti alapból kiindúlva erőszakos változások nélkül létesülhet:

adjunk a városi képviseletnek országgyűlésünkön illő befolyást, megyéink váljanak igazi municipális hatóságokká, s a dolog dereka meg van téve. Szívemelő észrevétel az, hogy hazai intézvényeink a tökéletesnek magvát csak ugyan magokban rejtezik, s az törvényes úton, létegesen, belőlök kicsiráztatható.

Az első lépést pedig, ezen történeti alapból kiindúlva, sz. kir. városainkkal kellene tennünk. Fontosságok a nemzeti élet kifejlődésére végtelen, az ő keblökből indúlt ki az ujabb kor szabadsága s polgárisodása, s mi segítségök nélkül haladásunk pályáján egy lényeges tényzőt nélkülöznénk. Idejök azon kivül beállt, ők ezt érzik, követeik azért országgyűlésről országgyűlésre mind inkább zajognak; hiába csendesitjük őket, ők nem hallgathatnak el, mert a nemzeti élet és a kor szükségei kiáltanak ajkaikról. Milly akadályok azok, mik ez indítvány létesülésének ellent állanak, köztudomású s itt ismétlésre nem szoruló dolog; észrevétel nélkül azonban nem hagyhatom, mikép városi követeink több bizodalmat érdemlenek, mint eddig tapasztalni szerencséjök volt; a szabadság a városok lényeges érdeke, s ha követeiket helyes mód szerint választhatják, ezek lesznek annak legvalódibb képviselői. Egyébiránt e tárgyról már Deák Ferenc itéletét hallottuk, s szavaihoz, lényegre nézve, épen olly lehetetlen valamit hozzá tenni, mint tőlök elvenni.

Külső alakjára nézve országgyűlésünk ugyan rendezettebb mint hajdan, midőn őseink lóháton a

Rákoson gyülekeztek össze, de rendszerezettnek nem mondhatni, sőt tán nem vétek ha *formátlannak* nevezem. E tekintetben csak két pontot akarok érinteni: először az úgy nevezett coordinatio diaetaet, s másodszor a megyei útasításokat. Mindkettőrűl részletben szólani még most korai dolog, mert illy lényeges változásokba rögtön belé nem ereszkedhetünk; in thesi azonban már most is bizvást annyit lehet mondani, mikép ezen tárgyak eldöntése előtt a tanácskozások menete sem rendes sem gyors nem lehet, s az eredmények, követeink minden szorgalma és buzgósága mellett, az elhasznált időhöz mérve, aránylag csekélyek. Pontosan meghatározott indítványi, tanácskozási s szavazási formák tehát az országgyűlés rendes menetének conditio sine qua nonja; a képviselőknek pedig függetleneknek kell lenniök, mint minden igazán képviseleti országban, s hogy nálunk még nem ollyanok, ez *ellenmondás magában.* Az országgyűlés a legfelsőbb, természeténél fogva senkitől nem függő testület, törvényt alkot. S követeink még is szorosan útasításaikhoz kötvék. Tehát nem az országgyűlés a legfőbb törvényhozási jogokat gyakorló testület, hanem a megyei, a tartományi hatóságok, nem a törvényt alkotók, hanem a törvényt végrehajtók. Csodálatos, illy circulus vitiosusban századok óta tudtunk mozogni! De hogy mozogtunk? — Azonban idővel, rendezettebb viszonyoknál fogva ez is nem nehéz szerrel el lesz intézhető. Megyéink az által hogy az országgyűlés

határozatainak végrehajtói, véle szemközt némi ellenőrködésben részesültek, s ez egyéb autonomiai hatalmuk mellett, kivált ha korlátaik kitágítása által a nemzet tömegében rendíthetlen állást nyerendnek, keblökből szabadon választott képviselőkre nézve elég biztosíték — így hiszem a maga idejében, csoda nélkül, szerencsésen átesünk ezen is.

2) *Nemzetiség.* „Nemzetiségünk biztosítása s nemesebb kifejtése, mond honfiaink leghíresbike „Kelet népe" munkájában, jövendőnk alapja". Hogy e szavak teljes értelme kivilágosodjék, meg kell határoznunk: miben áll a nemzetiség, mi csak akkor sikerűlhet, ha elébb a *nemzet* és *nép* közti különbséget megmagyarázzuk. E percben nincs ország e világon, hol e fogalmak tisztába hozatala szükségesebb volna mint nálunk.

Nemzet azon népesség összesége, melly közös független állodalom és haza által összeköttetve, önálló polgári társasággá alakúlt 's történetileg (geschichtlich) mint egy erkölcsi személy, saját politicai életet él. *Nép* alatt ellenben vagy saját nyelvü és származású *népfajt*, vagy a nemzet *alsó osztályait*, a *köznépet* értjük. A nemzet szó, etymologia szerint, tulajdonképen ugyan a nép szónak értelmét magában foglalja, nemzés által hason eredetü népességet jelentvén; de idő folytával ezen eredeti értelmétől el kellett távoznia, mert bár eredetileg hason származású népfajok egyesűltek egy polgári társaságba, idő jártával, hódítás vagy alávetés által, külön fajú népek

is vétettek abba fel, egyesülve a többi népfajok egészével, vélek egy polgári és politicai életet élvén s így befoglalva a nemzet szó körébe.

Nemzet tehát a haza polgárjai *egésze*, nép annak saját faju s nyelvü *részei*. Egy hazában ennél fogva csak *egy* nemzet lehet, de nép *többféle*, sőt egy s ugyanazon néptörzsök sarjadékai több állodalmakban lakhatnak s így több nemzetek kiegészítő részei lehetnek. Így p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mert ez *magyar* állodalom; de ezen magyar nemzet részei szintúgy a tótok, németek, rácok stb mint a magyarok, mert mind ezen népek a közös állodalom és haza által egy nemzeti egészszé kapcsoltattak össze, egy nemzeti test életének tényezői (factores). Azonban a megnevezett népek nem élnek csupán honunkban, van magyar, német, tót, rác más hazában is, Török- s Oroszországban, Austriában, stb.

A' nemzetiség alapítója pedig azon nép, melly hont szerez s állodalmat alkot. E tette által népből nemzetté válik és saját népiségét nemzetiséggé emeli fel, ráütvén a szerzett honra, alkotott állodalomra s a nyilvános polgári élet folyamára nevét, jellemét s nyelvét. Tehát csak a honszerző népnek van *saját* nemzetisége, a többinek egyedül *kölcsönözött, ráruházott.* A mint tehát p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mivel ez magyar néptől hódíttatott meg, úgy határai közt a magyaron kívül más nemzetiség nem is uralkodhatik, s épen olly képtelenség s

bitorlás volna ha a tót, német, oláh vagy rác magát, mint tót, német, olah és rác, nemzetnek nevezné, vagy magának tót, német, olah és rác nemzetiséget tulajdonítana, mint képtelenség volna a Bukovinában, Moldvában s Besszarábiában lakó magyaroktól szintezt igényelni, mivel tudtunkra a miénken kívül más magyar állodalom nem létezik a világon, ezen atyánkfiai is tehát, elszakadva tőlünk, csak népnek s nem nemzetnek nevezhetők.

A nemzetiség a hont szerző népfaj népiségéből fejlődvén ki, magától értetik, mikép p. o. nálunk minden mi *a politicai élet egészéhez tartozik*, csak úgy lehet nemzeti ha *magyar*. Kirekesztőleg nemzeti tehát egyedül a magyar nyelv, irodalom, színház, dal, tánc, ország címere, ország színei stb; a tót, német, oláh s rác nyelv, hazánkbani irodalom, színház, dalok, táncok stb, annak nem nevezhetők. Népisége természetesen a magyar népnek is van, ide mind az tartozik *a mi a magános családi élet, s kivált a köznép sajáta*, tehát a nép nyelv-dialectusai, népdalok, népszokások s erkölcsök stb, mert *nemzeti nyelvnek* csak *a kiképzett irodalmi magyar nyelvet* lehet nevezni, egyedül ez használható a nemzetiség nemesebb kifejlésére, nemzeti mívelődésre, és csupán ez lehet a külön népfajok közt az egyesülés eszköze; úgy nemzeti dalok is kirekesztőleg csak azok, melyek a nemzet egészéhez szólnak, mint az angolok Rule Brittania-ja s Vörösmarty Szózata; népdalok ellenben, mik a külön népfajok s a köznép egyedi

örömeit, búját, szenvedelmeit s ohajtásait saját népnyelveiken nyilvánítják. Mit mondjunk tehát ahhoz, ha p. o. a budai német arena bérlője, a népesség összecsődítésére, a híd egyik sarkára háromszínü lobogót tűz ki? E színek a német nemzet színei-e? Az épen olly nevetséges, mint midőn Madarász hazánkfia épen e híd ellenkező sarkán „nemzeti frisítő intézetet" állít fel; mert a nemzet mint nemzet törvényt alkot s hadakozik ugyan, de sört csak egyedek isznak.

S már most mondjuk ki: mi a nemzetiség és népiség leglényegesb bélyege s legmélyebb alapja? Különválva egymástól s elvontan tekintve: az *állodalom* és *nyelv*; mert velök együtt él és enyészik a nemzet. Hódíttassék meg a haza, enyészszék el a nemzet önálló állodalma, s a nemzet mint nemzet eltünik a világtörténetből, mint nép azonban addig fen fog állni, míg saját nyelve él, ennek enyésztével ellenben mint külön nép is elenyészik. Ez, mondom, elvontan tekintve áll, mert állodalmi életben sőt iskolában is századokon át divatozhatik idegen nyelv, a nélkül hogy a nemzet megszűnnék nemzet lenni, mint ez nálunk s másutt a latínnal történt; de a mellett a nemzeti nyelvnek *a nép szájában élni kell*; mert ha itt is elenyésznék, akkor az állodalom fenállása mellett is, a nemzet neve és sajátságai eltünnének, s azontúl lehetne akármi más, de a régi nemzet minden bizonynyal nem lenne többé. Így, teszem, haljon ki p. o. Anglia és Franciaországban az angol és francia nyelv

a nép közt is, s az angol és francia nemzet lehet azontúl nem bánom birmán vagy hindu, de angol és francia kétség kívül nem lesz többé. Minthogy tehát a nemzetiség gyökere a népiség, s ennek legsajátabb tulajdona s létege a nyelv: *a nemzeti nyelv fenállása* a nemzet és nemzetiség fenállásának szintolly lényeges elmellőzhetlen feltétele, mint *a független állodalom.*

Mind ezekből következő tételek folynak·

Társasági tekintetben mindennek alapja, sarka a *nemzetiség*: ez mindenek felett az első, mert *fenállás*, tehát *élet* kérdése; minden más, míveltség, jólét, maga a szabadság, hozzá mérve, csak másod rendü fontossággal bír; mert nemzetnek elébb fenállni s lenni kell, minekelőtte míveltségét, jólétét s szabadságát eszközölhetné; veszszen el jóléte vagy szabadsága, ha él, vissza szerezheti azt, de nem megfordítva, ha meghalt, akkor jólétről és szabadságról nem lehet többé szó. Nemzetnek tehát, melly öntudatosan állapotjain javítani törekszik, ha épületét legmélyebb alapjából szilárdon fel akarja vezetni, nemzetisége megalapításával s kifejtésével kell kezdeni. S ím ezen törekszik most nemzetünk mindenek felett; első lépései tehát minden esetre a legcélszerűbbek, legnormálisabbak s bizodalmat gerjesztenek további lépései józanságához, sőt ha hason józansággal folytatandjuk pályánkat, a sikerülés reményével is kecsegtetnek.

Nemzeti nyelvünk azonban nem egyedül alapja

TISZA FÜRED MUZEUM 1 ÉS KÖZKÖNYVT.

s egyik tényezője a nemzetiségnek, hanem *kifejlődése-s terjedésének egyedüli eszköze s létege is.* Az alkotmány holt műszer, ha élő szó által nem eleveníttetik, s csak úgy lehet a külön népfajokat szilárdúl összekapcsoló eszköz, ha a tanácskozások, a törvényhozás, a törvények kiszolgáltatása, szóval ha az egész nyilványos társasági élet folyama nemzeti nyelv által homogén élő processussá alakíttatik. Hogy pedig a nemzeti nyelv *hivatalos* nyelvvé válhassék, arra előbb a népdialectusnak *irodalmi nyelvvé* kell kiképeztetnie; a *nemzeti irodalom* kivirágzása azért a nemzetiség és nemzeti míveltség kifejlődésének *első feltétele;* ha pedig a nemzeti nyelv már törvényesen hivatalos nyelvvé lett, akkor *iskolai nyelvvé* kell válnia, hogy az irodalmi nyelv a könyvekből az életbe léphessen s a mívelt osztályok, a nemzet értelmisége nyelvévé váljék; ezen stadiumán átesve azután *önkényt társalgási nyelvvé alakúl;* mert arra a már átfutott fokozatokon megért, s a melly nyelven a gyermek s ifju gondolatai közlését megszokta, azon folytatja azt utóbb mint férfiu is. Mind ezekről utóbb bővebben szólandok, most elég lesz még megjegyeznem, mikép a nemzetiséget és nemzeti mívelődést csak olly országban lehet megállapítottnak s rendes léteges kifejlődésben létezőnek mondani, a hol a nemzeti nyelv irodalomban, hivatalos pályán s iskolában szintúgy honos, mint a mívelt társaságban.

A nemzetiség terjesztésére nézve pedig olly sok nyelvü s népfajú országban, mint hazánk, soha el nem

kell felednünk, hogy az inkább a nemzet *értelmiségének* hivatása s kötelessége mint a *köznépé*. Az állodalom a magányos családi életbe nem hathat s nem is szükséges hogy hasson; a *részek* közt tehát *különbség* nyelvben és szokásban uralkodhatik; de a társasági élet *felsőbb fokain*, mint mondám, *összehangzás*, *egység* szükséges, ez *az egésznek mint egésznek múlhatlan feltétele*. Kivált a nemzet értelmiségének feladata tehát, azoknak, kik míveltségök után a nyilvános ügyek vitelére meghivatva vannak, mindent elkövetni, hogy a nemzeti egység nemzetisedés által mindinkább szilárdúljon s terjeszkedjék; ez nem csak polgári kötelesség, hanem — mivel a haza és nemzet fenállhatásának kérdése — egyszersmind ollyan, melly minden más hazai kötelességeket magában foglal s azoknak alapja. E tekintetben tehát polgári rendeltetésünknek eleget nem tenni, sőt szóval vagy tettel ellene mondani, annyit tenne, mint azon hallgatólagos eredeti társasági szerződés felbontására törekedni, mellyet mindegyikünk nem szóval s irásban, hanem tettleg az által köt, hogy e haza polgára, azon hazának, melly alkotmánya áldásait, *népfaj különbsége nélkül*, mindegyikre egyformán árasztja.

S itt, tisztelt olvasóim, a panslavismus elleni polemiámra s azon tacticára emlékezem, mellyet híres hazánkfia, a Kelet népében, nemzetiségünkre nézve ajánlott. E nevezetes munka, úgy tapasztaltam, nem értetett meg mindenkitől helyesen, egy s más a sok betü közt eltévedvén, nem akadhatott szellemére; en-

nél fogva nem lesz szükségtelen megvizsgálnom, menynyire távozott el a bajtársaim s tőlem e vitában követett tactica a nemes gróf nézeteitől. Engedje meg tehát, hogy munkája ide vágó szövegét gondolatfonalúl használhassam, részint nemzetiségünk ügyét illető további észméim közlésére, részint egy vita epilogusának elmondására, melly a hirlapokból az ágostai hitv. egyházi gyűlésekbe átmenvén, a hazában némi figyelmet vont magára.

A nemes gróf nemzeti állásunkat mint egy hadnak két szárnyait képzeli; a bal szárnyat nemzetiségünk, a jobbat alkotmányunk képezi. Tacticája szerint a nemzetiség bal szárnyának most helyben kellene állani, minden kitelhető erejét egyedül arra fordítván, hogy helyzetéből ki ne veressék; az alkotmányi jobbnak ellenben lehetségkép előre nyomúlni. Általán véve nemzetiségünket a nemes gróf nézetei szerint ne igyekezzünk a nem magyar népességre rátolni, hanem édesgessük őket magunkhoz, alkotmányunk áldásai rájok terjesztésével, ellenkező esetben az ingerkedő pezderkedés visszahatást és surlódást szül, s összeütközvén a magyarság kisebb számával, természetesen a magyarság vall, nemzetiségünk kárával, kudarcot, stb.

A fő kérdés melly itt mindenek előtt támad: állhat-e nemzetiségünk szárnya a most fenálló társasági körülményink közt, veszteg, s tanácsos-e hogy álljon, előre nem haladva? A felelet, az álláspont különbsége szerint különböző lehet. Végig tekintve a nemes

gróf csatarendén, a különböző egyházak csapatai, ha szemeim nem csalnak, nem állnak szint azon szárnynál egymás mellett. Mi nemzetiségünkre nézve e percben a teendők sora? *A magyar nyelv alkalmazása tanításra, iskoláinkban.* Kitől függ ez a catholica egyház iskoláira nézve? Az állodalomtól. Előre tehát az alkotmányi szárnynyal! ez kivívja a teendőket a nélkül hogy a nemzetiség szárnyának helyből kellene indulni. Igen; de ez a protestáns egyházra nézve másképen áll; nemzetiségünk csapatainak egy része nem áll az alkotmányi szárnynál, mint a catholica egyházéi, hanem összesen a nemzetiség szárnya soraiban; mi iskoláink dolgában magunkra vagyunk hagyva, abba az állodalom nem elegyedik, a teendőket tehát az alkotmányi szárnynyal ki nem vívhatjuk, s maradhat-e illy egészen különböző viszonyok közt a protestáns, de különösen az ágost. hitv. egyház nemzetiségszárnya mozdulatlanúl veszteg? Ez lehetetlen.

Mindenek előtt elhatározottan ki kell jelentenem, mikép e percben ezen annyi fontos ügyek létesitésén törekedő hazában egy sincs, melly fontosságára és sürgetőségére nézve a magyar nyelv iskoláinkbani bevitele ügyével mérkőzhetnék; mivel ez részint a fenállás, részint nemzeti míveltségünk kérdése, a mellett, legalább ágostai egyházunkban, nyelvünk törvényes nyelvvé emeltetésének mulhatlan következése, s végre olly ügy, mellynek létesülése e pénzetlen hazában — hol mindenkinek statutiókra, korteskedésre s lakomákra elegendő pénze van, de, s alkal-

masint épen azért, lényeges köz ügyek előmozdítására igen kevés — szerencsénkre csupán akaratunktól függ, mivel költség nélkül puszta parancs és rendelkezés által eszközölhető. Vessünk egy pillantást ágostai hitv. népességünkre. Körülbelül *két harmada* tót és német származású; megmagyarositására ezen egyháznak nincs más nagybaható eszköze, mint az iskola; ezt pedig kénytelen használni, máskép egyedei nagyobb száma a köz hivataloktól kizáratnék, a testület befolyását a nyilvános dolgokra elveszítené, s így a nemzeti kifejlődés egyik tényezőjétől fosztatnék meg. Sőt ha annyi heterogén elem mellett nemzetiségben nem haladnánk, csatarendünk e szárnya még helyben sem állhatna, mert a természet örök törvényei szerint minden a mi nem fejlődik, hanyatlik, s így szárnyunk hátrálásra kénytelenítetnék. Hátrálásra? Előre, kiáltánk! s a tárogató harsogott.

Az ágost. egyháznak tehát, minekutána a magyar nyelv hivatalos nyelvvé vált, azt *múlhatlanúl s azonnal egyszersmind iskolai nyelvvé kell tennie*, elébb a haza s önérdekei kockáztatása nélkül haladásában meg nem állhat; de ezt elérve, nemzetiségünk ügyét magára hagyhatja, mert azontúl, külső behatás és intézés nélkül is, társalgási nyelvvé alakuland, magától létegesen belülről kifelé fejlődve, és csak akkor leend nemzetiségünk normális állapotjában.

De pezderkedésünkkel talán visszahatást gerjesztettünk? Pillantsunk itt el nem fogultan a' történtek fenekére. A tót népesség közt az utolsó években igen

is visszahatás mutatkozott; azonban ki gerjeszté azt fel? *A törvény*; azon törvény, melly nemzeti nyelvünket hivatalos nyelvvé tevé; mert általa a tótok belső életökben mélyebben érintettek mint p. o. a' németek. A tót népesség tudniillik a megyékben lakik, hol a hivatalos nyelv a magyar, s ennek ismerete nélkül értelmesebb egyedei egyházi hivatalokba sem iktathatók. Vegyük a mellett fontolóra, mikép a tót nyelv nem irodalmi nyelv, hanem eddig csak dialectus, mellynek még grammaticája sincs meghatározva; a protestáns irók e tekintetben a cseh irásmódot követik, a catholicusok a sajátabb tót Bernolákfélét, minek következésében a tót Zora (Aurora) első évi kiadásában (a többit nem ismerem) ezen különböző egyházak iróinak dolgozatait egymástól el kellett választania;—ha, mondom, ezt fontolóra veszszük, s meggondoljuk, mikép épen ezen okoknál fogva a tót nyelv eddig irodalomban, hivatalban, iskolában s társalgásra alkalmazható nem lehetett, s a tót népesség értelmisegé e törvény által nem csak a magyar nyelv tanulására, hanem annak azonnali alkalmazására irásban s beszédben erkölcsileg kényszeríttetett, mívelése és sebes fejlései által a tót nyelvet túl szárnyalván s azt a köznép osztályába elszigetelvén: könnyen át fogjuk látni, mikép a törvény hatása egy, fajánál fogva szívos természettel bíró népességnél, melly, mint minden hegyi lakosok, régi szokásait s hagyományait híven megtartja, némi ingerültséget s visszahatást szülhetett, tudnivaló kirekesztőleg e népesség

értelmisége közt, mert a köznép e törvény által semmi oldalról nem támadtatott meg, ez osztályban visszahatást tehát nem is okozhatott. A németek e tekintetben egészen más viszonyban állanak: a szepesi XVI városok s az erdélyi szászok külön politicai testületeket képeznek, hivatalbeli nyelvök a német s ez egyszersmind teljesen kimívelt irodalmi s társalgási nyelv. Ők tehát a törvénytől eddig nem is érintettek, általa a magyar nyelv tanúlására (egyes egyedeket kivéve kik magokat, mint p. o. az erdélyországi szászoknál, országgyülésre képezik) nem kényszeríttetnek, annál inkább nem annak azonnali irás- s beszédbeli használására, a germán faj a mellett sok míveltséggel s világpolgári szellemmel bír, sőt nyelv tekintetében helyezetök majd a magyarral egyenlő: ha kénytelenítettnének is a magyar nyelv tanúlására, kiszoríttatnék-e az által nyelvök irodalomból és társalgásból, vagy inkább: megszűnnék-e irodalmi és társalgási nyelv lenni? Semmiképp; sőt a német nyelvet a magyarnak is, mint eddig úgy ezentúl, szintúgy tanúlnia kell mint a németnek jövőre a magyart, mert egyedül ezen nyelv által jöhet s maradhat legkönnyebben a mívelt világgal szellemi összeköttetésben.

Nem mi tehát, kik a panslavismus ügyében fel szólamlottunk, gerjesztettük fel a visszahatást, sőt *ránk nézve ez hatás volt, melly ellen mi hatottunk vissza.* A dolog így történt: a panslavok átlátták miképp a magyarosodás terjedésére az iskola az igazi célt érő eszköz, ezt tehát, elősegítve az ágost. hitv.

iskolákban uralkodó nagyobb szabadságtól, siettek részökre használni, tót társaságokat alakítván, miknek szelleme utóbb természetesen nemzet-elleni irányban fejlődött ki, s ez szintazon időben történt, midőn a magyar társaságok, szintezen iskoláknál, a pozsonyinak némi kihágása miatt, szétoszlattattak. Nemzetisedésünk ügye itt, mint láthatni, kellő közepében támadtatott meg s veszélyeztetett. Lehetett-e tehát hallgatnunk? Nekünk, ágostai hitvallásuaknak, kik nemzetiségre nézve leghátrább állunk s kiket ennélfogva a hazai kötelesség mindenek felett kettőztetett haladásra szólít! Ezt mindenkinek elfogulatlan ítéletére bízom.

De azért mivel a törvény visszahatást szült, nem kellett volna-e hozatnia? Hisz ez állodalmunk alkotása után nemzetiségünk s nemzeti létünk megállapítására az első célhoz vezető lépés volt, mellynek a világért sem lehetett elmaradnia. Ellenhatást minden hatás szül, s ha minden visszahatást ki akarnánk kerülni, úgy általában semmit sem kellene tennünk, mert tökéletes csend csak a sírban található. Tehát csak arra kell ügyelnünk, miszerint hatásaink igazságosak, korszerűek s a fenálló szükségektől követeltek legyenek, hogy jogszerü visszahatásra ne adjunk alkalmat, a mellett diadalmasak, ellenhatásaikat meggyőzők.

De épen ez a bökkenő, vethetné itt valaki ellenem, a panslavismust illető polemia által a magyarság kisebb száma a tótság nagyobbjaéhoz ütődött, mi-

nek nem lehetett jó következése. Engedelemmel, ez nem történt, mert e vitában tulajdonkép nem a magyarok vívtak a tótok ellen, hanem megmagyarosodott tótok és németek vagy szüleik által eltótosodott s önmívelődés útján ismét visszamagyarosodott magyarok, s nem is a tótság tömege, hanem csak némelly vakbuzgó tagjai ellen, s ez újolag úgy történnék ha e vita ismételtetnék is, mindig csak a tót vagy német népesség magyar szellemű része fog a tót vagy német szellemüek ellen vívni, so ha sem az eredeti magyarok, nem csupán azon oknál fogva, mivel kiki ahhoz, miről önállóan meggyőződik, szilárdabban ragaszkodik, s mit önereje által szerez, nagyobb becsben tartja, hanem kivált mivel a tiszta magyar népességnek képzelme nincs azon képtelenségekről, miket felsőbb tót megyéinkben nyelvünk bábeli zavarja létre hoz. Ifjaink eddig iskoláinkban latinul oktattattak, ez volt hivatalos nyelvünk is, a tót mindenkire az utcán ragadt, a mellett a ki müveltnek akart tartatni, kivált a nőnem közől, németűl tanúlt, az ujabb időben pedig a magyar nyelv is divatba jött; így lett, hogy felsőbb megyéink müveltebb társasági köreiben a látogató fülét eddig mind e négy nyelv zaja ostromlá szintazon időben, sőt gyakran egymás után szintazon egyed szájából. Ha a személyeket nem ismered, vagy külsejökből belsejöket ki nem találád, lehetetlen volt tudnod, melly nyelven szólj hozzájok. Még több; ezen zavar nem csak a társalgási köröket hatá át, hanem magát a családi életet; átok gyanánt oda tapadván a természet legszentebb

kötelékeihez, ferde viszonyban állának egymáshoz a különböző tót, német vagy magyar szellemü házasok, s midőn magyarúl kezdők nevelni gyermekeinket, milly anomaliák fordúltak s fordúlnak még most is elő! A német vagy tót anya nem érti saját kisdedét, a nagyanya már épen nem; tulajdon anyámat láttam nem egyszer könyezni unokáját ölében tartván, s ezen anya nem volt tót, nem német nemzetségi, hanem tősgyökeres magyar; de tót vidéken szülei eltótosodtak s németesedtek, midőn német származású atyám, egészen ellenkezőleg, származása ellenére, szellemre s nyelvre magyar volt. Ó anomaliák végtelensége! Ez, honfiaim, vérbe hat s keblet ingerel; és az ember nem néma szobor, s ajkai felnyílnak, hogy e botrány végre megszünjék, hogy legyen *egy nyelvünk* mellyen a közös hazában egymást megértve, egymással szólhassunk, *egy kötelék* melly mindnyájunkat egymáshoz s az egy hon anyakebléhez szorítson, *egy eszköz* melly e népgyülevészből nemzetisedés által végre *nemzetet* képezzen.

S épen azért, mivel polemiánk által nem a magyarság ütődött a tótsághoz, vesztve lön-e a csata s nemzetiségünk kudarcot vallott-e? Nem, a tények, az eredmény ellenkezőt bizonyítanak; e csatát általánfogva nem is lehetett veszítenünk, sőt a nyilvános élet mezején csatára igazán nem is került a dolog. Mit akartak tulajdonképen a panslavok? ezt nehéz megmondani. Hogy tulságok történtek a magyarosodásban? Ha igen, ki helyeslette azokat? Ez te-

hát a vita tárgya nem lehetett. Népiségöket pedig senki sem bántotta. Hát talán a tótok népiségöket nemzetiséggé s nyelvöket nemzeti nyelvvé törekvének emelni? Ki merné ezt elhatározottan rájok fogni? Hisz ez hűtlenségi vádat, a társasági alapszerződés felbontását, vég elemzésben új Arpád-Swatoplugi háborút s a magyar állodalom megsemmisitését foglalja magában — vádakat, mikkel kilenc százados együttlét után valakit terhelni akarni képtelenség volna, mivel már csak gondolva is mint lehetetlenségek tűnnek elő. Az egész tehát, mint látszik, pusztán *ábrándos képzelgésen s homályos érzelmen alapúlt*, vagy ha nagymesterünk más tekintetben kimondott erős, de bélyegző szavát akarjuk használni: „szívborjazáson". Mert hogy az ember anyanyelvéhez ragaszkodik, azon népességet s népiséget hőn átkarolja s szereti, melly közt s mellyben született és neveltetett — ez természetes s érző szívre mutat; de a homályos érzeménynek az értelem vezérfáklyája által fel kell deríttetni, az ész a szív ellenőrje s mindenkinek munkássága csak úgy lehet törvényes, ha nem ábrándok, hanem világosan belátott okok által határoztatik. A sentimentalismust a németek Herfurt és Klárika s Werther letűnt pityergő korszaka után már a költészetből is kiküszöbölék, s a politica körében egyáltaljában nincs helye. A panslavismus tehát már kútfejénél fogva a napfényt kerülé, névtelen iratokban nyilatkozott s iskoláinknál is csak azért űzhette egy ideig titokban cselszövényét, mert ezek nagyob-

bára tót s német helyeken keblezvék, hol a népességtől el nem árúltattak. *Illy baj ellen a nyilvánnyosság specificus gyógyszer*; napfényre a verőfényt kerülő növénynyel s azonnal elhervad. Nekünk tehát a panslavismust, ha halálos sebet akaránk rajta ejteni, az időszaki sajtó útján kellett megtámadni, hogy a köz figyelem reája fordúljon, s patvarkodásai nyilvánnyos discussio tárgyává váljanak. Ez történt, s mi volt következése? Szavaink visszahangzottak az egyházban, a kerületi gyülésekben s később az egyetemiben Pesten, a panslavismus, nemzetiségünk s iskoláink magyarosodása a tanácskozások fő tárgyává lettek. S eredménye? A tót társaságok eltörlése s a magyar nyelv tanítási nyelvnek való megállapítása. Célunk tehát teljesen el vala érve, még pedig tetemes ellenszólás nélkül, mert illy ügyet nyiltan észokokkal nem lehetett védeni. S kik vívták azt ki? Magyarok? Nem barátim, *tótok és németek*; ez nevezetes. Egyházi gyüléseink szigorú értelemben népgyűlések, hol a földmüvelő, polgár, nemes és mágnás egyenlő szólási és szavazási joggal bir; határozatai tehát a népesség többsége akaratának lehető leghűbb kinyomatai; ezen népességnek két harmada pedig, mint már érintém, tót és német, s így nemzetiségünk ügye e democratiai szerkezetű gyülésekben, a tót és német népesség többségének kezére volt bízva, s mind a mellett, elhatározott ellenszegülés nélkül diadalmaskodott, kivíva ezen tót és német többség magyar szellemű virága által. E nevezetes

tényt, honfiaim, tartsuk meg emlékezetünkben · pansláv egyes jelenetek tűnhetnek még ezen túl is fel, de azért meg ne zavarodjunk hitünkben, az ágostai egyház hitsorsosi, hazánk tót és német népessége, egészben véve, nem csak hazafiúi érzelmű, hanem annak értelmisége magyar szellemü is, ez iránt soha ne kétkedjünk. Az ágostai hitvallásuak eddig ugyan nemzetiségben a többieknél hátrább maradtak, mert nagyobb számra nem magyar származásuak, s e hiányt eddig iskoláik idegen nyelve s tót és német helységekbeni keblezésök, sőt őszintén megvallva, e testület (a többi egyházakhoz mért) nagyobb szegénysége miatt, ki nem pótolhatták; de nem az anyag az a mi éltet, hanem a szellem, s ezen szabadabb szellemtől emelve, reménylem, iskoláink tanitó rendszerét s nyelvét még ez idén, a kor s haza kivánatihoz képest kijavítjuk, s ha minden akadályok mellett már eddig is müveltségre nézve hátra nem maradtunk, ezentúl — bátor vagyok kimondani s hitsorsosim tudom meg nem hazudtolnak — nemzetiségi tekintetben is, ha isten segít, olly haladást teendünk, minőt nagyobb hátramaradásunk, a haza sürgetősb kívánságai s hontársaink bizodalma tőlünk követelnek.

Egyébiránt azon tanács: hogy a haza polgárjai nemzetiségünk ügyéhez alkotmányunk áldásai mindig bővebb rájok terjesztése által kapcsoltassanak, minden felvilágosodott hazafi szívéből van kiírva. Igy lett p. o. előkelőleg nemzeti érzelmű nemességünk, ámbár az a haza népességének minden fajaiból

vegyesen keletkezett. Itt azonban egy észrevételt el nem hallgathatok: ha, mint szokás mondani, alkotmányunk sáncaiba a nemteleneket is felveendjük, ez nemzetisedésökre nézve új rúgóúl szolgáland, arra belsőleg az ösztönt nevelendi; de a nélkül is, lehete, a dolgok úgy állván mint vannak, e haza széles határai közt polgár, ki magát a nemzetisedés közös kötelességétől felmentnek tarthatná? Tesz-e törvényünk különbséget a külön fajú népek, a tót, német, rác s magyar közt? S még is nem állítják-e a német s tót polemizáló röpiratok, sőt az Allgemeine Zeitung némelly cikkelyei is, a viszonyt olly világba, mint ha a magyar faj a kiváltságos, a tótok az elnyomattak volnának; mint ha hazánkban is a népesség közt olly jogkülönbség uralkodnék, mint déli szomszédinknál a török és keresztény népesség közt? Mi ezt kacagjuk, mert alaptalanságát ismérjük, de a külföld ezt eddig nem hiszi, mi felette bosszantó s ismételt felvilágosítást kíván.

S végre valóban a panslavismus *névvel* sem követtünk el tót rokoninkon méltatlanságot, mint itt ott hallhatni volt, mert e nevet nem mi költöttük s fogtuk rájok, hanem saját íróik találták fel s használták legelébb, mint ezt a többi közt már Schaffarik tót irodalmi munkájában olvashatni. E szóval pedig gyakorlati értelmet és vádat összekötni — az épen senkinek nem jutott esze ágába. Nem barátim, mi mindnyájan, kik e tárgyban felszólamlottunk, a tót népesség közt születtünk s ismérjük azt teljesen;

ismérjük és szeretjük, mert minden gyermekkori emlékeink vélök összekötvék, sőt tiszteljük is, mint hazánk jámbor, szorgalmas és erkölcsös lakóságát, mellynek sorából aránylag legkevesebb egyed kerül megyei börtöneinkbe; mint jámbort s még is bátrat; igen: szláv faj soha és sehol nem volt gyáva, s éjszaki hegylakosok mindenütt bátrak; erről, úgy hiszem, szólhatok, mert tót férfiak sorában álltam a világ leghíresebb katonáival szemközt, s ezen katonák nem álltak meg előttök: támadásban nem olly rohanva döntők ugyan mint a magyarok, de állhatatosabbak, ha kitartó ellentállásra akadnak; a szláv szívos természet s a magyar szalmatűz itt is megint kitünnek.

Fogadják polemizáló elleneim meggyőződésem ezen őszinte vallomását, s legyen ez utolsó vitánk.

Igen, utolsó! *Egyesülés* most hazánk jelszava; ennek legmélyebb, minden ide tartozó elemeket egyesítő középpontja a nemzetiség, s ez nem valami messze láttérben mutatkozó igéretföldje, hanem előttünk elterülő Kánaán, mellyet fiaink azonnal elfoglalhatnak, előre dolgozott itt a századok halk munkássága, közeledtünk egymáshoz észrevétlenül. A nép szellemének legsajátabb kinyomata nyelve, népdalai, tánca. Hány tót szavakat vettünk pedig be nyelvünkbe s a tótok viszont a miénkből a magokéba? Mit tagadjuk! hisz ennek így kellett s kell történni, hogy minden tekintetben az egyesülés pontjához mind inkább közeledjünk. Angliában, hol az

angolszász s norman népfajok teljesen egybevegyültek, nyelvök is olly teljesen egyesült, hogy ez által egy új, harmadik, a mostani angol nyelv, hozatott létre. Népdalaink éneke, melódiája, alaphangulata s a tánc mindkét népfajnál annyira egy s ugyan azok, hogy tán kérdés is támadhatna, mellyiknek tulajdonképen eredetileg sajáta. A világ legdicsőbb nemzetei, p. o. az angol és francia, vegyes származású nemzetek, s hazánkban ott, hol a hegységek végei a síkkal érintkeznek, hol tehát a tótok a magyarokkal vegyülnek, igen jeles emberfajra akadunk, sőt ha e vegyületben a magyar vér a túlnyomó, a legjelesebbre, mint ezt az illy megyékből szedett gyalog ezredeink, a többiekkel hasonlítva, bizonyítják.

Ezen egyesülés mulhatlan feltétele pedig nem annyira az idegen ajku *köznép* magyarosítása, mint főleg az *értelmiségé*, azoké kik a nyilványos társasági élet rugói s létegei. Igy egyesült már eddig, ha még nem egészen nyelvre is, de bizonyosan már szellemre, nemességünk, közös előjog, a magyar nyelv megyei gyűléseinkben használata, s fajkülönbség nélküli házasságok által; az értelmiség többi ágaira nézve pedig ezen egyesülés legmélyebb alapját iskoláink magyarosítása vetendi meg, és pedig *már a jövő nemzedékben*, mert nemzetünk értelmiségét a nyilványos nemzeti élet, magyar irodalom s nemzeti iskolán kivül egy más kapocs is csatolja a közös hazához s nemzetiséghez: *a nemzet lefolyt életének emlékezete*, *hazai történetünk*. Közösek Sajó

és Mohács gyásznapjai s Nagy Lajos és Mátyás dicsősége, s azokat, kiknek apáik ezer csatákban egyesülve egymás mellett vérzettek és haltak, az ébredés és öntudatos haladás korában, népfaj, nyelv s vallás-különbség, többé egymástól el nem szakaszthatja.

3) *Müveltség.* Az alkotmány s nemzetiség fentartása, mint láttuk, feltétele a nemzet mint nemzet lételének. De nemzetnek nem csak létezni, hanem mint az emberiség részének, örök rendeltetése valósításán is munkálni kell, s ezt az ember mint szabad erkölcsi lény, egyedül öntudatosan célt s eszközt ismérve teljesítheti, tehát értelmiségét kifejtve, mívelődve.

A müveltség több factorok eredménye, fők az *irodalom* s az *iskolák.* Szólok ezekről.

Az *irodalmat* a müveltség eredeti kútfejének lehetne nevezni, mert az iskola innen meríti tanjait, s ha az ifju az iskolából kikerül, s önmagát müvelve, a nyert alapokra tovább akar épiteni, mihez folyamodik? Ismét az irodalomhoz. Hát ha a nemzetnek nincs saját irodalma, ha nyelve még ki nem képeztetett, teszem még nem is irásbeli nyelv, mint száz vad népeknél? Vagy ha az is már, de grammaticája még nem alapitatott meg, az előadás szabályai és formái még meg nem határoztattak; műszavai még nem alkotvák, szóval ha irodalmi nyelvvé még ki nem képeztetett? Akkor az egyesek és az iskolák, sőt az állodalom s egyház, idegen nyelvre s irodalomra szorúlnak, idegent, már kivirágzottat, polgári életben,

iskolákban s önmüvelődésre használni kénytelenítetének. A müveltség, mondám már egyszer, hagyományi úton terjed el e föld kerekségén; a műveletlen nemzetek a műveltektől kölcsönözik azt, az idegen eszméket eleinte betanúlván mint a gyermekek, utóbb utánozás által saját erejöket gyakorolván, végre önállóan a tudományt s müvészetet művelve. Az embernek ellentállhatlan eredeti hajlama lévén a művelődésre, mindenek előtt azok müvelődtek idegen nyelv s irodalom segítségével, kik erre eszközökben nem szűkölködtek, tehát legelébb az udvarok s a főnemesség. Ezt müveletlen nemzeteknél még napjainkban is láthatjuk, igy lett p. o. az orosz s oláh főnemesség közt Orosz-, Oláh- s Moldvaországban a francia nyelv s irodalom divatos s eszköze müveltségöknek; nálunk a férfi nemre nézve a latin, a nőire a német, s mivel az ember azon nyelven, melyen oktattatik, később beszél is, mivel hozzá szokott azon gondolkodni s általa érzeményeit s akaratját kifejezni: ezen nyelvek a megnevezett országokban, ama rendek közt s körökben, a művelt társalgás nyelvévé is váltak. S ez igy ment Európában, a középkortól fogva mostaniglan, még a legműveltebb nemzeteket sem véve ki. Midőn a germán barbárok a római birodalmat megdönték, meghatva érzék magokat az ott divatozó polgárisodástól; letelepedvén pedig s rendezett országokat alkotván, kényszerítve látták magokat a római nyelv s egyházi s állodalmi formák felvételére, a mennyiben ezek tudniillik sa-

ját viszonyaikra alkalmazhatók valának: a keresztény vallás köztök elterjedt, a latin nyelv egyházban s állodalomban, s ez irodalmi s iskolai nyelvvé is vált, egyetemileg, egész Európában.

Azonban idegen nyelv s irodalom a müveltséget megindíthatja ugyan, s a felsőbb rendű osztályok s tudósok körében el is terjesztheti, *de teljes tökélyre ki nem fejtheti*, minélfogva saját nemzeti müvelődésre, a tudományok s müvészetek előbbvitelére, szóval *müveltségi haladásra* nem használható, mivel a tudományos eszméket a tudósok s gazdagok körében elszigeteli, az e nyelvet nem értő tömegeket tőlök kizárván; s a mellett ha ezen nyelv *holt* mint p. o. a latin, élő törzsökkel nem birván, tovább nem is fejlődhető, minélfogva általa az eszmék világa sem szaporítható. Igy a latin középkori irodalom mindúntalan csak a régi görög és romai tudomány s müvészet eszméit ismétlé és magyarázá; ha pedig a müvelődésre használt idegen nyelv *élő* mint p. o. a német vagy francia, a népnyelvben törzsöke van ugyan, *de nem saját népünkében*, s így ránk nézve mind a mellett törzsökétől leszakasztott külföldi virág, melly üvegben vízzel tartatik fen s a társalgási teremeket ékesítheti ugyan, de gyümölcsöt nem teremhet. Idegen nyelvvel s irodalommal a müveltséget meg lehet tehát kezdeni, a meddig az a betanulás és utánzás stadiumain keresztül megy, idegen anyag s forma által tartalomszerzésre s erőgyakorlásra használható; de a tudomány tovább mü-

velésére, eredeti teremtésre, a müveltség teljes kifejtésére, egyáltaljában nem alkalmazható, erre nincs példa a világtörténetben, erre egyedül a nemzeti nyelvet lehet használni, mivel egyedül ez természetes, és saját létege gondolatink, érzelmeink-s akaratunknak, egyedül ez lehető eszköze az eszméknek a tömegekkeli közlésére, s ennélfogva egyetemi haladható nemzeti müveltségre.

A mondottakból kiviláglik a nemzeti irodalom fontossága a nemzeti élet kifejlődésére. Ez az alap, kútfő, mellyre minden támaszkodik, mellyből minden kifoly, nem csupán a müveltség, hanem a társasági állapotok állodalmi s egyházi javításai is; mert gyakorlatilag rendeltetésünket társaságban csak úgy létesíthetjük, ha elébb céljainkkal együtt egyszersmind az eszközöket s útakat módokat ismértük meg. A nemzeti irodalom fontossága hazánkra nézve pédig még sokkal nagyobb mint akármelly más nemzetnél, mert nálunk egyszersmind az *egyesülés, a nemzetiség megalapításának s terjedésének eszköze*, tehát szintúgy feltétele nemzeti fenállásunk-, mint nemzeti haladásunknak. Az irodalmi nyelv különösen, mint már érintém, az egyedüli kapocs a különféle népekből származó nemzet értelmiségének egyesülésére, mint azt a nemzetiség fogalma s az állodalom egysége kivánja. Ezt fogja tehát ezentúl minden müvelendő ifju tanúlni, s nem a magyar köznép nyelvét, mellytől az irodalmi annál tovább tér el, mennél inkább halad tudományi és müvészi te-

kintetben — minden, mondom, a magyar szintúgy mint a tót, német, oláh és rác, legalább némileg szintúgy; mert ez új- s műszavakra úgy mint némelly ígék hajlításaira nézve eddig még egyedül könyvekben létezik s élő szóból ezentúl csak iskolákban lesz megtanúlható, de akkor a müveltek egyetemi nyelvévé is válandik. S ámbár ezen irodalmi nyelvnek törzsöke kizárólag a magyar népnek sajáta, azért *nem idegen a többire nézve is*, mert *hazai*, élő szóból megtanúlható, s a nemzet minden népfajból származó értelmiségének annál természetesebb létege, mivelhogy ezek kilenc százados állodalmi élet, házasságok, s közös történet által, gondolkodás, érzés és akaratmódban egyesültek. Némi különbség ugyan, míg a magyar irodalmi nyelv a művelt családok nyelvévé egyetemileg nem válik, a különajkuak közt mindig maradand, azon különbség tudniillik, melly a véle született s tanúlt nyelv közt uralkodik. Irodalomban is tehát a magyar nyelv sajátságait kivált a magyar népfajból származó irók fogják kifejteni, a tót és német népességből keletkezők ellenben, régibb műveltségöknél s több nyelvismereteiknél fogva, a magyar nyelvet idegen formákkal s szólásmódokkal, az irodalmat tartalommal, az előadást szabályosabb s müvészibb formákkal gazdagítandják meg.

Ismerjük el tehát milly kincset bírunk ezen, bár még nem egészen kimívelt nyelvben, ezen bár még kezdődő irodalomban. Ez volt a csira, mellyből ébre-

désünk s öntudatos haladásunk kiindult; nélküle, legalább az utolsó, lehetetlen; mert ha bár külső események s behatások a szellemet felrázhatták is, de állapotja teljes öntudatára nem juthatott, s a teendők *mi*-ét és *hogy*ját csak sajtó általi felvilágosítás útján ismérhette meg. Haladásunk tehát irodalmunk igazi neki indulásával egykoru s azzal egyenlő lépést tartó; mind kettő még gyermek, körülbelül tizenöt éves; de ezen tizenöt év alatt gyermekerejével, a régi időhöz mérve, csodákat tett, kivált a magyar népesség közt.

E népesség sorsa pedig eddig valóban gyászos volt: hallatlan történeti viszontagságai mellett nélkülözé egyszersmind a fő mívelődési eszközt: a nemzeti irodalmat. Az isten az embert míveltségre teremtette; de a magyar e belső ösztönnek eleget nem tehetett, a szellemi szikra benne elfojtatott: teste szenvedésnek vala kitéve, lelke árván hagyva. S nyers maradt, mint ha csak tegnap jött volna ki Ázsia pusztáiból, s titkos bú s düh marcongolá keblét, nem tudott vigadni csak magát és sorsát elfelejtve — palackok közt. De ím felderül a magyar irodalom napja, s a bár még gyönge sugár átfutja villámként a nemzet testét, benyomúl a tömegekbe, be a céhekig s polgárleányig, és csak ez időtől kezd búja s dühe enyhűlni s a magyar igazán nemzeti életet élni. Szólj hozzá nyelvén, ha gyöngén is, megért, s szavad visszahangzik e hazában, sőt mindenható; írj más nyelven, félisteni bölcseséggel, s a tömegre nézve kiáltó szó lesz a pusztában: a magyar nyelv s irodalmon

kivül nincs rá nézve üdvösség! Ismétlem: a magyar még nyers, nyersebb mint a német, sőt tót; de képessége hihetetlen, minden nyilványos szó visszahangzik keblében, hévvel megvítat minden eszmét, szónokol tanácsban, lakomázva, minden nyilványos alkalomkor — olly nyilványos életre született nép mint a régi hellen, s mondom nektek, ebből még válhatik valami; ezt az isten hiába nem teremtette!

Magyar írók, a tudomány és müvészet emberei! el ne hagyjátok e népet, mert legbensőbb nélkülözhetlen szüksége van rátok, s fontos hivatástok érzetében el ne hagyjátok tinmagatokat, bár eléggé ne méltányoljon vagy elhagyjon is a világ! Magyar nyilványos szót hallhatni ugyan másutt is, tanácsteremekben és szónokszékben; de nem az *egész nemzetre* kihatót, ehez egyedül ti szóltok, azért hatástok is nagyobb. S legyen e hatás szakadatlan; mert egyes koronként feltünő írók még nem képeznek nemzeti irodalmat, illyenek támadnak a legsötétebb időkben és barbar nemzetek közt is, mert minden időben születnek lángelmék, kik magokat idegen nyelv s irodalom által kiképezik; irodalmat azonban egyedül az irók folytonos és szakadatlan munkássága, összeköttetésben és viszonthatásban a nemzettel létesíthet, s illyen csak napjainkban s igazán talán csak azóta támadott, a mióta a Tudományos Gyüjtemény régibb tartalomdús évfolyamatai s Kisfaludy Károly Aurorája a magyar irók tudományos és költői törekvéseinek egyesítő létegül szolgáltak. A mi ez idő előtt s

legközelebb hozzá történt, egyes költői jelességeket kivéve, inkább a *kezdet küzdése* volt. Áldás e bajnokokra, őket előszeretettel tünteti ki egykor a történet; mert jutalom és elismerés nélkül, csak szent célukat szem előtt tartva, nyomultak előre töretlen pályán, a jövő nemzedék számára fáradozva. Hálás emlék nemzetünk szívében, különösen *Révai*nak, ki nyelvünk grammaticáját megalapítá, *Kazinczy Ferenc*nek, az irodalmi nyelv alapítójának, ki a magyar prosát ritka csínra emelé; érdemlett elismerés e tekintetben a Jelenkor szerkesztőjének is, kinek törekvései, kivált lapja elmúlt évei folyamaiban, nyelvünket több nélkülözhetlen új szavakkal gazdagíták meg, mint az másnak sikerült; méltó elismerés általjában régibb és újabb költőinknek, kik irodalmunkat kezdve, nyelvünket legelőbb mívelék, a közönséget az olvasáshoz édesgetve s hozzá szoktatva, mindenek felett koszorús lantosunknak, kinek keblében a nemzet legtitkosabb vágyai, öröme s búja él s ki azért annak leghűbb tolmácsa, költői nyelvünket olly tökélyben tüntetvén ki, mint még előtte senki; méltányló elismerés továbbá nemzeti academiánknak s a Kisfaludy-Társaságnak a nyelv, tudomány és szépirodalom körüli sikeres törekvéseikért, s végre hála és érdemlett elismerés a köztünk fáradhatatlanúl s a tömegek zajától meg nem tántorítva munkálódó *cselekvés férfiának*, gróf Széchenyi Istvánnak, hogy irodalmunkat elméleti köréből az életbe vezeté át, annak gyakorlati irányt adva, melly érdemtől, ha igaz-

ságosak akarunk lenni, a Pesti Hirlap nagyhatású szerkesztőjét sem foszthatjuk meg. Az irodalom legközelebbi célja ugyan a tudomány és müvészet, tehát az igaznak és szépnek előmozdítása, de a végső, mellyre ismét maga az irodalom *eszköznek tekinthető*, az élet szépítése, az erkölcsiség, jog s jótét valósulása; s így az irodalomnak a gyakorlati élettel mindig szoros összeköttetésben s viszonhatásban kell maradnia, s olly arányban, melly a nemzet elméleti és gyakorlati kifejlődését súlyegyenben előmozdítja. Szolgáljon e tekintetben német szomszédink példája intő tanulságúl. Politicailag kisded állodalmakra felosztva, *nemzeti egészben* csak irodalmukban tünnek elő, s midőn Napoleon hódításai még ezen részek önállóságát is veszélyeztették, ismét irodalmuk volt azon utolsó sánc, mellyben nemzetiségök menedéket keresett, mert remekművekkel bíró irodalom még akkor is fentartja a nemzet nevét s mint tényző hat a világ míveltségére, mikor már a nemzet az életből eltűnt, mint ezt a hellen s római irodalom bizonyítja. Illy úton, nem is tekintve hajlamukat a szemlélődésre, irodalmuk iránti előszeretetök s annak becse szemökben óriásilag nőtt s olly túlnyomóságot nyert a gyakorlati élet felett, hogy azt végre elnyomá, s most a németek, elmerülve a tudomány s müvészet világába, szemlélődnek s költenek a helyett hogy cselekednének, s ha bár egy részről ezen egyoldalúság által a világ tudományának nagykereskedői lettek is, másról politicai semmiségre sülyedtek le azon magas fokról, mellyre császárjaik alatt a középkorban fölemelkedtek.

Az *iskolákra* nézve itt keveset mondhatok, mivel e tárgyról különös kötetben szólni szándékozom. A *kisdedovó intézetek* ezeknek alapjai, mikben az óvás és nevelés fokonként oktatásra megy át. Népességnek, mellyben még sok ázsiai nyerseség van, s mellynek szelídűlni s európaisodni kell, mint a magyarnak, erre előkelő szüksége van. Ezeket az *elemi iskolák* váltják fel, hol a köznépnek a míveltség első nélkülözhetlen alapjait s eszközeit kellene nyerni, oktatást a vallásban, olvasás-, irás- és számolásban, egyetemileg, kivétel nélkül; itt az állodalomnak kényszerítő joga van, mert kötelessége azon lenni, hogy a haza serdülő polgárjai közt előítéletek s durvaság szünjenek s belőlök becsületes emberek váljanak. Annál kevesebb dolga lesz azután a büntetőtörvényszékeknek s akasztófának. Városokban az elemi iskolákon kívül *polgári* (real) iskolákat is kellene alapítnunk, nemzeti nyelven s tágasabb körrel; a *tudós iskolákban* (gymnasium) pedig, szoros rendszer szerint, nem csak a minden embernek mint embernek a míveltség mostani foku kivánatához mért szükséges tudományokat kellene tanítatnunk, hanem minden tetőpontot elért irodalom nyelvét is, irodalmának rövid eligazodásra nélkülözhetlen rajzával, hogy így a nevendéknek kulcs adassék kezébe a világ egyetemes irodalma kincséhez, tehát a latin nyelven kivűl, melly különös tekintetet érdemel, a görög, német, francia, angol és olasz nyelveket is, mi azonban szükség és körülmény szerint volna módosítható. A tanító

intézetek befejező köve az *egyetem*, hol a szaktudományok adatnak elő, a philosophiával együtt. Nekünk protestánsoknak e befejező kő hibázik, minélfogva egy protestáns egyetem felállítása Pesten, a két egyház közös költségén, igen is az idő szükségeihez tartozik. Az anyagi érdekeket előmozdítólag, ezen intézetek mellett *ipariskolák* egy *műegyetemmel* (Polytechnicum) volnának felállítandók, kivált egy jó *gazdasági iskola* — mert a földmüvelés az ipar alapja, s országunk fekvésénél s belső viszonyainál fogva még sokáig földmüvelő ország fog maradni — még pedig magyar nyelven, mert e nélkül nem virágzandik. Az iskolából kikerült ifju önmivelődésére, a tudósok használatára s a tudomány előbbvitelére végre egy teljes *országos könyvtár* nélkülözhetlen.

Minden tudós iskolához pedig *gymnasticai intézetet* mellékeljünk; az elemi és polgári iskoláknál ez nem olly sürgetős szükség, mert a nemzet alsóbb osztályait ha nem gymnastizálják is, de bizonyosan erősítik foglalatosságaik, az eke, kapa s kalapács, minélfogva ezen iskoláknál a' gymnasticát hivatásaikhoz tartozó kézi munkák pótolhatják. Szomorú tapasztalás az, hogy az emberiség rendesen egy szélsőségből a' másikba bukik. A' középkor barbár pogány népessége erős volt, de bárdolatlan; a' szellemet képző keresztyén vallás felvétele után pedig úgy neki iramlott a lelki szelidülésnek és miveltségnek, mintha az ember testnélküli szellem volna, pedig a test létege a léleknek, s ha a test elnyomorodik vagy

elerőtlenül, minden tudomány sőt erény sem képes elvesztett jólétét és hatását a külvilágra helyre állítani. A testgyakorlatok pedig nagyban Jahn Turnkunst-ja értelmében volnának alkalmazandók, hogy szükség esetében honvédelemre is hasznokat lehetne venni. Mert az álló sereg más álló sereg által mindig meggyőzhető, tehát nem biztosítja teljesen az állodalom függetlenségét: ezt csak felfegyverkezett nemzet tehetné, mivel napjainkban — elmúlván a népköltözködések — soha nemzet, hanem csak mindig más állósereg által volna megtámadható s ez felfegyverkezett s belégyakorlott millhók ellen nem boldogulhatna. Hozzá járúl mikép XIV. Lajos óta az álló seregek száma mindig szaporodik, mi végnélkül nem folytatható, máskép a nemzet a sereg súlyától összezúzatnék. Ez oknál fogva olly országokban, hol a hűbéri ellentétek eredetileg nem léteztek, vagy utóbb kisimítattak, a nemzet virága felfegyvereztetett: Éjszakamerikában, Franciaországban, sőt némileg Angliában is, (a kis birtokosok Yeomanry-je), ámbár ennek önállóságát a tenger és hajóhada elegendőleg biztosítja; hol pedig ezen kiegyenlítés még nem történt, az állóseregből hazabocsátott katonák tartatnak még bizonyos ideig fegyver alatt, így Poroszországban a három Aufgeboth, Austriában a Landwehr stb. Nálunk még az állósereg, annak ujonc-szedése, élelmezése stb sincs rendszerezve; a capitulatio és sorshúzás még igen uj, a nemesi felkelés pedig egészen elavúlt dolgok, mi magyarok tehát honvédelemre nézve, min-

den esetre még csak az állósereg stadiumában vagyunk s minek előtte tovább mehetnénk, előbb ennek minden viszonyait teljesen kellene rendeznünk, miről sok mondani valóm volna; de hogy utamból felette ki ne térjek, cikkelyemet egy pillantással a nők nevelésére befejezem.

A nőnem rendeltetése, fő pontjaiban, szint az a mi a férfiaké, tehát ha *másképp* is, de *szintolly szorgalmasan* kellene míveltetniök: sőt durva asszony még kiállhatatlanabb állat mint a durva férfi; mert a szépasszonyisággal, a szépnem alanyi céljával, merőbb ellentétben áll. Itt azonban hazánkban két tévuton bolyongunk: leányaink vagy otthon tartatnak s annyit tanulnak mint semmit, honnan asszonyaink korlátolt nézete, összeférhetlenségök egymással egy füst alatt, s a pletykára hajlandóság származik, vagy pesti nevelőintézetekbe adatnak, hol idegen nyelv s erkölcs szajkóivá válnak. Az elsőn az állodalom nem segíthet, mert a házi élet hatáskörén túl van; de a másodikra nézve országos orvoslás nem lehetetlen. Közös a panasz nőnemünk elnemzetlenedése iránt; ferde nevelésök ennek oka. Használtassék tehát a magyar nyelv tanítási nyelvnek leányintézeteinkben is; e nélkül soha sem válhatik társalgási nyelvvé — mert míveltt társaságban az asszony a hangadó — nemzetiségünk meg nem alapúlhat teljesen, sőt ha meggondoljuk, mikép a nőnem az emberiség felét képezi, e lépés nélkül, nemünk szebb felétől elhagyatva, nem haladhatunk lehető erővel. Hogy a mellett leányaink

más nyelveket, kivált a németet és franciát tanúlhatják, magától értetik.

A magyar nyelv egyetemi bevezetésével leány és fiu iskoláinkba, nemzetiségünk s a nemzeti mívelődés meg lesz alapítva, hazai népességünk egész értelmisége *nem s népfaj különbsége nélkül magyar lesz*, nyelvre, szellemre, míveltségre; — melly nevekedés nemzeti életünkre, melly remény haladásunkra nézve! Valóban a magyarnak van jövendője.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor melly után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán!

4. *Anyagi érdekek.* Politica és anyagi érdekek jelenkorunk jelszavai, az utolsók előmozdítvák kivált a tartós békesség által. Kútforrásai pedig: a földmüvelés, az ipar és a kereskedés, segédeszközeikkel. Egymásközti arányuk és viszonyaik ezeknek következendők: a föld nemünk tápláló anyja; míg ez a népességnek elegendő élelmet ád, iparra és kereskedésre nem szorúl s azt rendesen nagyobb mértékben nem űzi, elszaporodván pedig, elébb a földművelés tökéletesedik, hogy a szorgalmasan mívelt föld annál többek eltartására képes lehessen. Igen népes országokban azért a földmüvelés mindinkább közeledik a kertmüveléshez, s olly roppant lakosságú állodalmakban, mint p. o. a chinai, a hegyek is részint terraszozvák s a folyók földdel terhelt tutajokkal rakatnak meg, úszókertekűl szolgálandók. A hol a föld a népesség

ellátására nem elegendő, ott a lakosság ipar és kereskedésre adja magát, a nyers termékek becsét százszorosítja s velök nyerekedik. Hogy tehát a földmüvelés felvirúljon, ahhoz mindenek előtt elegendő népesség szükséges; az iparra és kereskedésre nézve virágzó földmüvelés, szabad kifejlés és közlekedés, s világkereskedésre tengerparti helyzet, mert csak ez hoz a világgal összeköttetésbe.

Ezen feltételeket tekintve kiviláglik, mikép hazánk jelennen főkép még csak földmüvelésre van utasítva, minek teljes felvirágoztatására a felföld vidékein birunk is már elegendő kézzel, de az alföldön még nem; a hozzá szükséges ismereteket pedig Gazdasági Egyesületünk igyekszik terjeszteni, olly egyesület, mellynek mások felett jövendője van, mivel a haza épen fenforgó legsürgetősb szükségeire alapúl. Az ipar és kereskedés előmozdítására pedig nem annyira tevőleges behatások szükségesek, mert önhaszna sikerítésére mindenkiben elegendő ösztön létezik, csak nyíljék hozzá alkalom s út mód, hanem az akadályok eltávoztatása: tehát útak készítése, hitel s bank megalapítása, s hogy ez lehetséges legyen, az ősiség bilincseinek lerázása stb. Világkereskedésünk pedig csak akkor leend, ha a Dunát Tiszát szabályozva, egyszersmind szélesebb tengerpartot nyerendünk. Itt ifjuságomnak már a „Pályaképben" előadott ábrándozásai tolakodnak ismét előmbe: ősi királyaink örökségének visszafoglalása az Ádria s Fekete-tengerig — a philosophusnak tolla menetét meg kellene állítania. De miért

nem távoznak e csalképek? Alkalmasint mivel helyzet és történet mellettök szól, mert Törökország feltarthatlanúl szétbontakozásának pontja felé siet; éjszaki keresztény lakossága keresztény szabadítóra vár, s hazánk és Austria jövendője elmellőzhetlenül délfelé van utasítva.

Hazánk külkereskedéséről szólván lehetetlen a *harmincadokra* nem emlékezni; azonban e tárgy körül hagyományos előitélet, rosszúl értett önhaszon, rövid, soha a monarchia egészére ki nem terjeszkedő, mindent kirekesztőleg alulról felfelé és soha felülről lefelé nem tekintő nézet, olly sűrű ködet borítának, hogy azt futólagos fejtegetés által szét nem oszlathatni. E terra incognita még Columbusára vár, ki eddigi körülményeink közt még feléje nem vitorlázhatott, de a hajók már készek elindulásra; állodalomgazdasági eszmék általjában csak most kezdenek köztünk terjedni. Szóljanak tehát ezekről mások, s nem kétlem nem sokára szólani fognak; részemről elég lesz megjegyeznem, mikép minden e tekintetbeni illusiók, mikkel magunkat eddig álomba ringattuk, azonnal elenyésznek, mihelyt hazánk határsorompóit magunk után hagyjuk s egy kissé szemesebben körültekintünk. Kijózanodik a még olly fiatal eszményi lengületű *) (Schwung) utazó is, mint a legujabb, felső Austriát,

*) Philologiai barátom Vadnay Lajos gyárából került új szó, mint a már előbb használt *érzület* (Gesinnung), melly az erkölcsi cselekvés lényegének meghatározására nélkülözhetlen.

Salzburgot és Tyrolt látogató; mert Austriában ezen ismeretek már kifejlődtek. A ki nem hiszi, tessék ez iránt az austriai publicistákkal szót váltani, majd kiviláglik kinek van oka a *panaszra*, a fuerosistáknak-e, vagy az örökös tartományoknak; — e sorok irója legalább, egy pár év előtt, azon párviadalban, mellyet a körülményektől felhíva, hazánk oldaláról, a bádeni sétahelyen, Ehrenberg, az ismeretes nevelői iró és journalista ellen felvállalni elég vakmerő volt, tökéletes kudarcot vallott. Egyébiránt teljes meggyőződésem, hogy e baj orvoslása is *tőlünk függ*.

II. Egyházi viszonyok.

A *keresztény vallás* megállapitása óta hazánkban, egyházi életünk legnevezetesebb szakát, mint mindenütt, a *reformatio és a protestantismus meggyökereztetése* képezi. Ezen részes egyházi átalakulás azonban egyedül a vallást tárgyazza, a közös haza s nemzetiség érdekeit szemügyre nem véve, minélfogva időnk reformját az ágostai egyház körében, melly *az iskolák magyarositását s a két protestáns egyház egyesülését* tűzé ki céljául, ránk vonatkozó jelentőségére nézve, az alapító korszakéval majd hason fontosságúnak tartom. Vessünk egy pillantást e két korszakra.

A protestantismus hazánkban, közvetlen érintkezésünknél fogva Németországgal, s első rendű családoktól, a Zrínyi-, Thurzó-, Zápolya-, Rákóczy-,

EGYETEMI KÖNYVTÁR

Eszterházyaktól stb pártolva, sebesen terjedt el; a 30 éves háború kiütésével azonban, II. Ferdinand alatt, honunkban is, mint általjában Német- s különösen Csehországban, a visszahatás elkezdődött, még pedig politicai tekintetben is, mert ezen eseményekkel egyideűleg az állandó katonaság lábra kezde kapni, s vele együtt a monarchia korlátai, a régi olygarchia ellenében, tágulának. Így történt, mondják, hogy honunkban is, mint némileg hasonló körülmények közt Angliában, vallási és politicai szabadságért egy s szintazon csatamezőn vívtak — igen, ha köz divatú fogalomelcsavarás szerint az *előjogot*, mint szokás, *szabadságnak* nevezzük. Kimenetele e küzdésnek azonban nálunk szerencsésebb volt mint Csehországban: támaszt nyerve Erdélyben és segítve a töröktől, Magyarország catholicus német tartománynyá nem vált, hanem megtartá a szatmári békében alkotmányi önállóságát s vele a nemzet nemzetiségét; a pozsonyi s linci békekötések által pedig a protestánsok, legalább isteni tiszteletre nézve (mert az iskolák országos fentartása szóba sem vétetett) a catholicusokkal egyenlő jogokat nyerének; s ámbár Mária Theresia végnapjaiban ezen egyenlőség in praxi hajótörést kezde szenvedni, II. József türelmi edictuma olajat önte a hullámzó habokra, megnyugtatván a kedélyeket, míg végre ezen edictum egyetlen egyenetlensége, a vegyes házasság, napjainkban ujonnan Páris almájává lett, s mint Németországban, úgy köztünk is ingerültséget s zajt okoz.

E kérdésre nézve pedig *kár olly igen felhevülni, hogy ez által társasági lényeges ügyeink hátramaradást szenvednek.* Minden dolognak megvan a maga ideje s módja; az egyházi mozgalomnak korszaka a reformatio ideje volt három század előtt, ezzel kezdődött az eszmék terjedése s az ujabb idő; s mi mindig szintazon körbe belébűvölve kerengjünk, soha belőle ki nem lépve? kérődzve mint a füvetrágó állatok, ámbár öt gyomrunk nincs mint azoknak? A reformatio idejében minden vallási s egyházi kérdés annyira minden oldalról megvitattatott, hogy a maradéknak úgy szólván nem maradt több mondani valója; az emberi nem haladása a mellett koronkénti átmenetelt eszméről eszmére feltételez, máskép, megkövült maradásnál egy ügy mellett az emberiség helyről nem mozdúlna s megállapodnék. Azért jóllehet a reformatio idejében s közvetetlenül utána a diplomatia vezérelvét a vallás képezé, a francia forradalom óta kitolá azt a politica helyéből s most az anyagi érdekek kérdése is nyomúl az előtérbe. Nemzetünk különösen nemzetisége megállapítása, s hűbéri alkotmánya fokonként igazi képviseletibe átalakulásának korában, mellyre egyesülés szükséges, egyházi viszályokba, céljai kockáztatása nélkül nem bonyolódhatik. Németország példáján látjuk, mint visz hamis irányban elpazarlott munkásság politicai semmiségre; a vegyesházassági kérdés itt többet 90 könyvnél s röpiratnál hozott létre, midőn lényeges társasági kérdések figyelemre is alig méltattatnak. A catho-

licus clerus különösen hazánkban, mint a magyar alkotmány által előkelőleg pártfogolt rend, nemzetiségünknek minden időben hű ápolója s terjesz ője volt, segítségét s együttmunkálását ez ügyre nézve napjainkban sem nélkülezhetjük. Maradjunk tehát nyugodtan, s ne hagyjuk magunkat elkezdett útunktól félre vezettetni. A különböző egyházak s vallások kölcsönös viszonyai törvényesen meg vannak alapítva, bízzuk tehát ez ügy orvoslását az országgyűlésre, s itt a protestánsok — ne hogy Ciceroként pro domo sua látszassanak szónokolni — szokott bizodalommal kivált catholicus polgártársai pártfogásában, semmiről nem aggódva, mert az egyházi absolutismus ideje régen lejárt s nemzetünk szelleme sem ennek sem a mysticismusnak, ha itt szóba jöhetne is, nem kedvező.

Nemzeti haladásunknak az egyesülés lévén egyik feltétele, napjainkban a protestáns egyházat a *vallási unio* eszméje hozza mozgásba. Példa ez mennyire mindenható az eszme, ha korát feltalálja s a magyar szó, ha igazi irányban emeltetik. Gróf Zay a Pesten közös költségen felállítatni szándéklott reformata főiskola ügyében tett felszólítás alkalmakor egy pár sort ír a Társalkodóba, ennek eszközeül a vallási egyesülést ajánlván — s ím melly hatás!

A vallási unio ügye pedig szorosan azok közzé tartozik, mellyek tisztán eszméből származván, szabad kifejlést belsőből kifelé kívánnak s külső erőszakoskodó behatást egyáltaljában nem tűrnek. Poroszországban, hol az egyesülés szava királyi hatalom által

mondatott ki, egyes községek inkább kivándoroltak mint sem egyesültek volna, s ámbár a dolog egészben létesült, sőt Németország állodalmainak nagyobb részében követésre talált, legújabban Poroszországban az egyesülés pontjától az elválás pontja felé billeg. Szabadon bocsátva a lelkiesmeretet s vallási meggyőződést, mint ez a protestantismus lényegében fekszik, természetesen a gondolkodók közt majd annyi különböző saját nézet támad, mint gondolkodó egyed van, s ha azután ezen meggyőződés külső nyilvánitása is megengedtetik, mint p. o. Éjszakamerikában, napról napra újabb meg újabb vallási testületek, sőt egyházak támadnak. Azonban hazában, hol valláson kivül is sok a szakadás, az érdekek összepontosításán kell törekedni, mi, mivel a vallási meggyőződés, velejében — értem az istent s öröklétet illető hitet — minden emberben egy s ugyan az, s a századok befolyása rokon felekezetek különbségeit ki szokta egyenlíteni, nem csak lehetséges, de kívánatos is; mert a szakadás történetileg a régi időben ollykor igen csekély indító okokból eredett, s az újabb kor feladata öntudatosan kijavítni mi a múltban véletlen viszonyokból származott. Igy p. o. a szentháromság az emberi ész korlátait túlhaladó mysteriuma elválasztá a keleti egyházat a nyugotitól; amaz a szent lelket egyedül az atyától, emez a fiútól is eredettnek lenni állítá, s ezen egyetlen szócska: „filioque“ két félre szakasztá a kereszténységet. A protestánsokra nézve kivált a praedestinatio s az ur-

vacsorának magyarázata távoztatá el a reformátorokat egymástól, olly magyarázat, melly szabad gondolkodás mellett úgy is különféleképen alakúl. S im három század alatt halkan s észrevétlenül közeledtünk egymáshoz: a helv. hitvallásuak a praedestinatio régi, fatalismust magába foglaló, s a szabad akaratot kizáró dogmájától ugy is régen eltértek, s az ágostai hitvallásuak, az útvacsorára nézve, Luther habozó magyarázatát, hallgatólag, nagyobbára Calvin határozottabbjával s korszerűbbjével váltották fel. A mi továbbá az egyházi igazgatást és szertartást illeti, e tekintetben a reformatusok, hierarchia s érzéki képzeletmód elleni küzdéseikben, tán egy kissé tulságba estek: a négy superintendentia részeket tűntet elő egész nélkül, mert egyetemi curatoruk hiányzik, tehát a részeket összekötő kapocs, papjaik pedig a szabad marasztás következtében egy részről a pór-önkénynek vannak kitéve, másról — sőt a községek is — a tractuale consistorium egész életre választott tagjainak illy körülmények közt szükségkép kifejlődő aristocratiai szelleme befolyásától nem mentek; a mi pedig templomaik messzi üzött egyszerűségét s a zsoltárok monotoniáját illeti — ezek olly elismért dolgok, hogy műveltebb városi községekben, helyenként nem is találtatók, hanem orgonák, énekeskönyvek s a puszta négy falon kivül, célszerű ékítvények is. Ágostai hitvallású tót papjaink pedig bizvást letehetnék a fehér kamzsát, s helyette az itt ott a reformátusok lelkészeiktől használt nemzetibb sza-

bású fekete öltönyt vehetnék föl, az úgynevezett Mózses tábláit pedig általjában mindnyájan elhagyhatnák, mert korunkban már igen furcsán ötlenek szembe, habár bennök még némelly Frauschwesterek és panyiszesztrák nem tudom melly *üdvözítő talizmánt* látnak. Az isteni tiszteletet pedig általjában rövidebbre kellene szabni, egy órára mint Oroszországban, s tót papjainknak becsületes tót nyelven predikálniok, nem csehen, mellyet híveik úgy sem értenek, minélfogva a nőnem nyári hőségben kénytelen jókora nagyságú virágbokrétákat a templomba vinni, hogy a véget nem érő olvasott szónoklat alatt Morpheus jelentgetéseit magoktól távoztathassa. Azon fa rácsos kalitkákat vagy ketreceket pedig, mik által magokat lutheranus templomainkban aristocratiai családaink itt ott a néptől elkülönzik, mindig a legnagyobb botránnyal szemléltem. Elkülönzés és gőg olly vallás templomában, melly az emberi nem egyenlőségét isten előtt legelőbb mondá ki, s a mindenható szine előtt, az ember, ezen maroknyi portól!

A két protestáns egyház egyesületének tehát mint látszik semmi sem áll ellene — igen, eszmében s papiroson; de életben e felett nem csak a két egyház értelmisége, hanem a nép is határoz, s ennek tömegét az eszmék nem hatják olly sebesen át, sőt ezen tömeg ágostai részről, nagyszámú tótságból s németségből is áll, miknél tehát a különbség vallás kivül még különböző nyelvben s származásban is áll. Halkan tehát a dologgal, hirtelenkedés s meg

nem gondolt lépések itt végtelen bajt okozhatnának, felverhetnők a tűrelmetlenség daemonát, s két felekezet helyett, miket nem akarunk, hárommal áldhatna meg a kegyetlen sors. Engedjünk tehát inkább az eszmének időt és tért hatásra, hagyjuk magunkat inkább a fejlődő események hatalma által tolatni, mint sem elhatározott cselekvéssel a dolgok folyamán uralkodni törekednénk. Kimondtuk az eszmét s elfogadtuk azt in thesi, de in praxi talán jó volna a viszonyt megfordítani, a helyett hogy iskoláink egyesülését az egyházi uniotól feltételeznők, próbálnók meg, vajjon az iskolák egyesülése által nem járulhatnánk-e közelébb célunkhoz; kisértsük meg az egyesülést legalább egygyel mással p. o. a pesti fő s a miskolci iskolákkal. Tudós iskoláinknak nincs zárkövök, hiányzik az egyetem, s anomalia hogy a szaktudományok másodrendű iskolákban — bevégzőleg — tanítassanak. Álljunk tehát össze, vessük meg egy protestáns egyetem talpkövét; de hogy ez sikerűljön, ne szóljunk *reformatus* főiskoláról, hanem *protestáns* vagy *evangelicusról*, s meglátandjuk, segit a dolgon. A miskolci helvetiai s ágostai hitvallású iskolák egyesülése pedig a felsőmagyarországi tót és német elemek magyarosítására igen alkalmas gyűlés összeolvasztó pontúl szolgálhatna, mind azért, mivel Miskolc felső Magyarország legnagyobb, legélénkebb s tisztán magyar városa, mind pedig azon oknál fogva, mivel magyar városaink közt még a legpolgárisodottabb; ámbár a tömegek itt sem si-

mák, min utóbb jobb s kiterjedtebb népnevelés s a magyar irodalom haladása segítend. — Hogy pedig illy látszólag idővesztő temporizálás mellett nem csak ez ügyet nem kockáztatjuk, hanem mellette bizonyosan nyerünk, az által kétségtelen, hogy az eszme már eddig is, ámbár tettleg eddig elhatározott lépést nem tettünk, megtermé gyümölcseit, a régi buta gyülölség a két felekezet közt elenyészett, testvérileg közeledtünk egymáshoz, sőt az értelmiség már egyesült — *szellemileg*, egy egyházi család testvér gyermekinek nézzük egymást, s ez fő dolog, mert nélküle az anyagi egyesülés sem volna tartós és üdvös.

S im ezen két történeti esemény: a protestáns egyházak vallási egyesülése s az ágostai hitvallású iskolák nemzetisedése, a magyar protestáns egyház historiájában olly korszakot képezne, mellyhez, mint már érintém, csak az alapításit hasonlíthatni. Ezen alapítási korszak ritka hatálylyal alkotá ugyan iskoláinkat, de csak vallásra és müvelődésre tekintve, a nemzetiséget pedig elhanyagolván; az ágostai iskolák nagyobb részint német és tót városokban keblezvék, hol a köz divatu nyelv a magyarosodást elő nem segíti, sőt hátráltatja, minélfogva azoknak legalább részletes áttétele tiszta magyar ajkú helyekre, s a kisebbek egyesítése a fontosabbakkal, kivánatos volna, ha lehetséges lenne, midőn ellenkező oldalról az egészen magyar helv. egyház hitsorsosinak tanító intézetei magyar helyeken léteznek, de müveltségi tekintetben hátramaradtakban, mi okból céljok hat-

hatósb előmozdítására, polgárisodottabb városokban kellene ujonnan létegesűlniök, hogy scholasticus szerkezetökből kivergődve, nevendékeik külsejökre nézve is a „pataki modort“ lesimíthassák.

S ezen újra létegesűlés szükségét az ágostaiak is érzik s iskoláik tárgyazott magyarításával igyekszenek összekötni. A tervet ezen nyelvre s módszerre nézve új tanítási rendszer kidolgozására, egyházunk olly férfiura bizta, kinél alkalmatosabbat körében nem találhatott. Melanchthon, a reformatio idejében, illy irányban a „communis praeceptor Germaniae“ magasztos nevét nyerte el; vajha magának köz tiszteletű hitsorsosunk, kisebb körben, egyházunkéban, hasonló koszorút fonhatna homlokára! ezt háladatos kebellel egyik növendéke kivánja, kinek ifjukora müveltségre törekvő bizonytalan lépteit, minden érdek nélkül, csupán emberszeretettől indítva, olly nagylelkűen intézé. És ezen terv egy pár év óta kész s kidolgozásában használva mindent a mit a tudomány s a külföld, kivált Porosz és Bajorország mintaintézetei e tekintetben használatunkra nyujthatának. Részletes alkalmazását e dolgozatnak a fenálló körülményekre azonban olly férfiakra kelle bízni, kik a tanitóintézetek előljárói lévén, a helybeli viszonyokkal, mindennapi tapasztalásoknál fogva, teljesen ismeretesek. S im e tekintetben főfelügyelőnk kitalálá az egyedül tenni valót: összegyűjté Zay-Ugrócra iskoláink tanítóit, egy pár egyházi férfival s felügyelővel; így létesültek a „Zay-Ugróci

dolgozatok", mik által a terv, a nélkül hogy lényegben változott volna, a fenálló viszonyokhoz képest némi módosítást nyert; s most elfogadás végett az esperestségekhez utasítva, létesülését az egyetemi gyűléstől várja. Nem hirtelenkedtünk tehát, sőt a legnagyobb körültekintettel minden elkövettetett, a mit tudomány s tapasztalás e tekintetben használatunkra nyujthatott, s így egy új müveltségi korszak kezdetére semmi sem maradt hátra, mint ezen új rendszer megerősítése után annak azonnali valósítása, minek tanítói rendünk, hiszem s bízom mostoha viszonyok közt is századok óta tanúsított buzgóságához, nem csak szorgalommal de lelkesedéssel is megfelelend.

S itt egy úttal bátor vagyok kimondani, mikép az ágostai egyház bizodalma, e fontos ügyben, kivált főfelügyelőjében, *Zay* grófban, pontosúl össze. Az ő ajkai mondák ki a vallási egyesülés nagy eszméjét legelőbb, ő iskoláink nemzeti reformja s magyarosodásunk legbuzgóbb előmozdítója is, egyházunk általában benne szükségei leghűbb tolmácsát s a kor létegét tiszteli, s mivel az, mivel ajkain időnk s egyházunk elmellőzhetlen kivánatai szólamlanak meg, hivatása történeti, s szava el nem hangozhatik siker nélkül. Ellenei neki is vannak ugyan, mert ellentételek által fejlik ki minden a mi létesül; a rágalom az ő nevét sem kiméli meg, mint egy más jelesét; de ő nagyszerű szerepe jövendőjének érzetében túl van a jelennek alacsony bántalmain, s ellenségei dühe

csak neveli a köz lelkesedést: minden egyházi gyűlések köszöneteket szavaznak törekvéseinek, s szava most mindenhatóbb mint valaha! Legyen bár a vallási unio anyagi létesülése, jövőre nézve, bizonytalan, szerencsétől függő, mi egyesülni fogunk szellemileg, testvéri szeretettel egymást ölelve; a mi pedig egészen tőlünk s csak akaratunktól függ, az iskoláink nemzeti reformja, erre aránylagos szegénységünk mellett még számbaveendő tetemes pénzsegítség sem szükség, ezen feladatot kiviheti a szellem maga, ezen pontra fordítsuk tehát főleg erőnket lelkesedéssel, erre építsük a jövőkor hálaját s főfelügyelőnk neve halhatatlanságát!

TISZA FÜREDI MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

BEREKESZTÉS.

Felvilágosítván nemzeti életünk viszonyait, vessünk végűl egy pillantást *legújabb politicai mozgalmainkra.*

Az ágostai egyház jelen szakát hason fontosságúnak nevezém megállapitásáéval; szintezt állodalmi tekintetben is mondhatjuk: korunk, ezen viszonyban, az öntudatos ébredés és haladás kora, s mint illyen, jelentőségére nézve, Árpád honalapítási korszakával jöhet mérlegbe. Egyes embernél is születése után azon idő a legfontosabb, midőn nagykorúságra serdűlvén, tulajdon szárnyaira ereszkedik.

Felébredtünk tehát; igen, de kilenc százados álom után, s ezen álomnak látásai szörnyek valának. Schütz még nem régiben igen olvasott világtörténetében azt állítja a magyarokról: hogy „az ujabb időben nagy emberök nem volt". Az ujabb időben; tehát körülbelül három század óta! s mi ezt valóban magunk sem tagadjuk, hiszen Zrínyit a költőt nevezzük: „nevünk utolsó daliájának". — Mik lehettek ennek okai? Pillantsunk be egy percre nemzetünk évkönyveibe.

A vezérek alatt rablás s vadság vala napi renden; az Árpádok trónviszálkodásai, a mongol pusz-

títás, az olygarchia elhatalmazása, melly az igazi szabadság kifejlését lehetetlenné tevé, a nemzeti nyelv elnyomása a latin által s bábeli nyelvzavarunk szántszándékos tenyésztése, utóbb a törökkeli harcok s rákövetkező politicai s egyházi belvillongások, s midőn végre a nemzet uralkodói házával kibékült, a német nyelv elhatalmazása M. Theresia s II. József alatt — im az okozat kútforrásai.

Az emberi szellem külső behatások által izgattatik fel munkásságra, s így ébredésünk is, mint már egyszer érintém, II. József nemzetiségünket veszélyeztető reformjai által eszközöltetett, minélfogva haladásunk legmélyebb, igazán normalis alapjából indúlt ki; de nem azonnal, mert a rá következő francia forradalmi háborúk a belső kifejlést megakaszták, a nemzet egész figyelmét külső viszonyokra fordítván; beállván azonban a béke, ez azonnal elkezdődött.

Mint a gondolat a tettet, ugy az élet fejlődéseit megelőzi az irodalom kivirágzása. Költők nyitják meg a pálya sorompóit, nálunk búsan és dorgálólag, mert az ébredés a hátramaradás kínos eszméletét költé fel bennök. Milly dörgők és sujtók e tekintetben Berzsenyi lángszavai a magyarokhoz! Kölcsey, ki magának a hajdan legdicsőbb napjainak fénysugáriból nagyszerü nemzeti eszményt képze, szinte kétségbe esik, a régi dicső nemzetet nem találja többé, a mi fenmaradt az gyáva elkorcsosodott maradék, a régi nagy s dicső „névben él csak, többé

nincs jelen". De végre felderül hajnalunk, remélni kezdünk, Vörösmarty már biztat: „Még jőni kell, még jőni fog egy jobb kor". De ez nála is még csak inkább remény s keblének legforróbb óhajtása mint bizonyosság, mellyért azonban élni vagy halni akar.

Az öntudatos haladás fokozatait publicistáink az *izgatás*, *discussio*, és *cselekvés* stadiumainak szokták nevezni. Megvallom, az első elnevezéssel nem vagyok megelégedve, azt *ébredés* stadiumának kellene keresztelnünk, mert öntudatos haladásnak, hogy belső alapban ne szűkölködjék, eszmék terjesztése által belülről kifelé kell erednie, tehát a müvelődés és reflexio útján; külsőleg kiskorú emberiséget is fel lehet izgatni, de ez azután szalmalábon álló, másnak tekintetén alapuló, s önmagát vezetni nem tudó mozgalom, vagy inkább orrnál fogva vezetés. Ezen ébredés stadiumán pedig, mint látszik; már szerencsésen átestünk, s a discussio stádiumában vagyunk, ebben is igazán talán csak egy év óta, mert erre elébb a könyvvizsgálat korlátainak tágúlni kellett. Azonban derekasan neki indultunk, egy röpirat s vezércikk a másikat kergeti s a magyarnak hajlama a nyilványos életre s institutióinak formája, előmozdítja ezen discussio élénkségét; az irodalomban feltűnt eszme villámsebességgel áthatja a megyei teremeket s vissza hangzik élő ajkakról. Kormányunk pedig atyai őszinte gondolkodásának nagyobb zálogát a nemzetnek nem adhatá, mint a sajtó felszaba-

dításával történt, s úgy hiszem, aratni is fogja bölcsesége gyümölcseit; mert dúlóbb fájdalom nincs az elfojtott vágynál s keservnél. Ha Goethe keblét valami aggasztá, úgy tudósít életiratában, költői úton kiömlesztè azt s keble megkönnyebbült. Igy van ez nemzettel is: országos úgy nevezett sérelmek, országgyűléseken, eleinte nagy zajt okoznak; de nyilványos szóra találván, a keblek csak hamar elcsendesednek; hol pedig erre törvényes létegek hiányzanak, mint kényuralmakban, ott az elfojtott düh gyilkos méreggé válik, összeesküvések támadnak s a trónöröklés fonala, példa Orosz- s Törökország, gyalázatos orgyilkolások által mocskoltatik be. Ha nemzetiségünk iskoláink nemzeti reformja által teljesen biztosítva leend, s ebbeli aggodalmaink megszűnnek, ezentúl titkos bú s elkeseredés nem gyötörheti többé a nemzetet; mert a nyilványosság az irodalmi s életpályán helyre van állítva, haladásunk nem nélkülözi normalis létegeit s törvényes úton eszközölhető. Lépjünk csak egyszer a cselekvés stadiumába s dalaink levert bús hangja úgy hiszem vígabbra s diadalmasra forduland.

Hogy pedig minmagunkat ne mystificáljuk, valljuk meg mikép e stadiumnak még küszöbén sem állunk. *Eddig indítványozás s perorálás mindenünk*; e tekintetben jelennen tán az első nemzet vagyunk a világon; de azon angol szellem, melly mindig kétkedve, vajjon nem csalódott-e, százszor egymásután megvizsgálja a dolog mibenlétét, annak minden kö-

rülményit s viszonyait, hogy terve, kivitelkor, dugába ne dőljön, melly ennélfogva kiviszi a mihez fog s pirúlna valamihez fogni a mit ki nem visz, legyen az tunnel vagy China legyőzése — illy szellem mondom köztünk fehér holló; mi inditványozunk s perorálunk s megelégszünk az indítványozás s perorálás dicsőségével, ha pedig tettre van szükség, hátra vonúlunk, egyik a másikra tolja a dolgot, s végre kisül, mikép a terv valósúlhatásának alapja nem volt helyesen tekintetbe véve, nem az épen fenforgó körülmények s viszonyok, s első lépéssel a zöld asztaltól az életbe, hajótörést szenved; de mi azon nagyon meg nem indúlunk s folytatjuk az indítványozást és perorálást, mert hiszen illy nemes szándék mellett et voluisse sat est. Tapasztalással nem biró fiatal ember, mint fiatal nemzet, inpracticus; s férfi korra kell lépni a nemzetnek is mint az embernek, hogy gyakorlati esze legyen.

Ha tehát tagadhatatlanul a cselekvés stadiumától még messze állunk is, de hozzá jutandunk, és pedig a discussio stadiumán keresztül, ha a most divatos szemlélődéssel gyakorlati szellemet egyesítünk; mert a gyakorlatnak az elmélet tüzi ki célját s határozza meg módját. S im itt a *Kelet népe* s *Pesti Hirlap* közti politicai fontos polemiára bukkanunk, polemiára, melly történeti jelentőséggel bir, mivel a nemzet bizonytalan első lépései irányát s módját igyekszik felvilágosítani, mi jövendőnkre nézve elhatározó következésű, mert ha első lépéssel az igazi

úton el nem indulunk, visszalépés és kitérés nélkül nem érhetünk igazi célunkhoz. E vita pedig országos figyelmet gerjesztvén, részemről sem hagyhatom azt szó nélkül; igyekezetem pedig oda lesz intézve, hogy a vitatók külön tárgyakról nyilvánított nézeteit fő elvekre s rendszereikre visszavezessem, s így *különbségöket alapban* kitüntetve, olvasóimat irántok eligazítsam s munkámat életünk legújabb eseményeivel összeköttetésbe hozzam.

A politicai discussio *megkezdésének érdeme* a Pesti Hirlapé. Az első lépést e tekintetben átalánfogva a szabadelmű felekezetnek kellett tenni, s így is történt, ennek létege szólalt meg legelébb, mi normalis fejlésre mutat. Ez azonban a Pesti Hirlap nem egyedűli jelessége. Hirlapjainkat ez előtt *irók* szerkeszték, irók kik a nyelv s neologia szabályaival megbarátkoztak, mi grammaticánk s irodalmi nyelvünk még akkoron habozó állapotjában nem lehetett akárki tulajdona. E viszonyok azonban az utolsó években jobbra fordúltak, s ime a Pesti Hirlap szerkesztőségét átveszi egy férfiu, ki nem az irók, hanem a *publicisták* sorából keletkezett, született szónok és journalista, hazánk politicai közönségével szintazon müvelést nyerte, megyéink s az országgyűlés dolgaiban épen olly járatos, mint a Corpus jurisban, de kitünő tehetségeihez s tanulmányaihoz képest, a politicai müveltség közönséges vonalát túlhaladva, egy lépéssel előbb áll. Ha most hozzá vetjük, mikép ezen férfiu vezércikkjeiben kizárólag hazánk

belső, mindegyikünket előkelőleg érdeklő ügyeit fejtegeti, olly hangon, melly a szabadelmü eszmék terjesztésére mindenütt a leghatósabbnak találtatott, nagy, az emberiség s haza neveire hivatkozó szavakban, s egyszersmind azon modorban, mellyet politicai álláspontunk s müveltségünknél fogva, megyei s országgyűlési tapasztalásai után, legfoganatosabbnak talált; ha a mellett a politicai nyilvánosság szokatlanságát s a véle összekötött ujdonság ingerét mérlegbe vetjük, s meggondoljuk, mikép ezen férfiúnak már lapja kezdete előtt a hazában ismeretes neve volt: mind ezt összevéve, mondom, nem fogunk csodálkozni, hogy a Pesti Hirlap hatása, első számaitól fogva, rendkivűlinek mutatkozott, előfizetői száma szokatlanra nőtt, s a köz öröm az eddig olly keservesen nélkülözött nyilványosság éldeletében meleg pártfogássá vált azon lap iránt, melly annak olly jeles létege, s népszerűséggé a vezércikkek irójára nézve.

Azonban ezen felsugárzó fény körül nem sokára borús fellegek emelkedtek: elébb Pestet s utána a haza minden megyéit átszállongá azon hír, hogy nemzeti fejlődésünk ébresztője, azon hazafi, kit mindig haladásunk csúcsán láttunk, a Pesti Hirlappal elégedetlen, ellene írni fog, sőt valósággal már ir is. Sokan azt nem hitték, a hírt azon mendemondák sorába helyezvén, mikkel a rágalom jeles férfiak nevét elhomályosítni törekszik; de csalódtak, a „Kelet Népe 1841.“ csak ugyan megjelent, s hatása e körül-

mények közt rendkivüli volt: kiki tolakodott megvételére, az 1000 példányú kiadás, mi addig köztünk hallatlan volt, egy pár hét alatt kelt el, s második kiadását kelle nyomtatni; olvasása, s a szóba vett tárgyak mind a két részről nyilvánított nézetek megvitatása, napirenddé vált, nem csoda ha rá egy egész polemiai irodalom következett, pro et contra, sőt mind a két fél ellen is, mik közől itt a közönségesen tisztelt Fáy András s a lelkes b. Eötvös József röpiratit, mint a legkitünőbbeket, elég lesz neveznem.

A Kelet Népének rögtönözött, árvízként rohanva szétáradó szövegének szellemét pedig nem mindenki fogta fel helyesen: csodálkoztak, mikép lehessen munkát irni hírlap ellen, mellynek elveit s irányát magunkénak valljuk, és csak modorját rosszaljuk; s meg nem foghatták, hogy válhatnék ezen modor olly veszedelmessé, miszerint végre a hazát veszélybe dönthetné, különösen pedig megütköztek a hazai reform megindítójától philippicát hallani a sok indítványok, sőt a szabadság, nyilványosság és sajtó korlátlansága ellen, midőn más oldalról olly engedményekre hajlandó, miket eddig a baloldal legszélsőbb embere sem vala elég merész nyilvánítani.

Gróf Széchenyi gondolatmenete a nagy közönségnek az igaz nem olly tárt, mint a vezércikkek irójáé, nem azért mintha világosan ki nem tudná magát fejezni, hanem mivel olvasói nagyobb számával *nem áll szintazon álláspontón.* Müvelődése nem a közönséges, hazánk határain ki nem lépő publicistá-

ké, ő, mint a nagy régiek, ifjuságát fegyverben töltè, nagyobbára külföldön, ott tanyázván, s később a még nem látott országokat beútazván; ezen élettapasztalás után végre helyt foglalt gyűléseinkben s irótollat vett kezébe. Az illy uton nyert világszemlélet természetesen eltér azokétól, kik megyéikből legfölebb Pestig mozogván, hozzá szoknak a dolgokat hagyományos módon, kirekesztőleg alulról, megyei álláspontból, szemlélni.

Magyarázzuk meg e különbséget összehasonlító párhuzamban.

A ki a Kelet Népe és Pesti Hirlap közti vitát illően meg akarja bírálni, annak mindenek előtt figyelemre kell vennie, hogy gróf Széchenyi István *munkát irt*, Kossuth Lajos pedig *hirlapot szerkeszt.* Mindkettőnek állása, s következésképen szempontja különböző. Munkának közvetetlen célja az elmélet, az egész, s egészben a teljes eligazodás; hirlapnak a gyakorlat, a létesülés, a specialitások, az épen fenforgó viszonyok és szükségek. Discussióra kerülvén a dolog, a Kelet Népe szerzőjének tehát az indítványok létesülési s a politicai és sajtószabadság szükségesképpeni *feltételeiről s korlátairól általjában s egészben véve* kellett szólnia, hogy a politicai pályán nézeteinket in thesi teljesen eligazítsa; midőn ellenkezőleg a Pesti Hirlapnak, mint a szabadelmü felekezet létegének, melly *a haladás gyakorlati eszközlését* tüzé ki discussiója céljául, ezen korlátokat elhallgathatja, nehogy maga nehézségeket előgördíteni

látszassék, sőt ezt némileg tenni kénytelen, nehogy önfelekezete előtt kétszínű gyanús világban jelenjék meg s végre köpönyegfordítással vádoltassék. Tegyük magunkat a Pesti Hirlap szerkesztője helyezetébe: vezércikkjeiben társasági életünk legfontosabb ügyeit fejtegeti, hogy politicai szabadelmű felvilágositást terjeszszen, a megyei tanácskozásokra, sőt közvetve magára az országgyűlésre behasson. E tekintetben átalakulást, haladást eszközölni szándékozván, természetesen mennél nagyobb nyilvánosságot sürget, minden korszerű indítványnak meleg szószólója, s mivel a szabadság ellenei magokat a szabadság szükségképeni egyetemes feltételeit ürügyül használni szokták a szabadság megtagadására, még ezen korlátok ellen is csatáz, állítván, hogy a népek szabadságra semmi által sikeresebben nem neveltetnek, mint maga a szabadság által. A Pesti Hirlap álláspontjából tekintve tehát mind ez, kivált épen fenforgó körülményink gyakorlati oldalát szemmel tartva, igen világos. De térjünk a Kelet Népe álláspontjára. Helyes, célját nem tévesztő discussio teljes eligazodást kiván, irány, út, eszköz felett. Illy szempontból tekintve figyelmeztetni szükség a tanácskozókat, mikép e véges világban nincs dolog, ügy, eszme, feltétel — tehát korlát nélkül: a mint a politicai és sajtó szabadságot egy részről személy s birtokjog korlátozza, ugy más részről ezen korlátokbóli kiszabadúlás a nemzet müveltségi és erkölcsi fokához van mérve, mellyekkel haladásában arányt kell

tartania, máskép mindkettő jogsértésre és zabolátlanságra fajul. Bizonyítja ezt Déliamerika köztársaságainak szomorú állapotja, mik kiszabadúlások óta anarchiában sínlődnek s békes kifejlődésre nem tudnak érni. Az pedig, mit használhat valaki ürügyűl a szabadság megtagadására vagy nem, gyakorlatra nézve igen, de a helyes nézet s az elvek megalapításánál, nem jöhet szóba; mi pedig e tekintetben kétségtelen az: hogy szabadságban is csak fokonkénti haladás lehetséges, életre és irodalomra nézve, s ezen haladás a nemzetek célja, nem a tökéletes szabadság mellyhez rögtöni ugrások által úgy sem lehet érni, mivel a szabadság helyett korlátlanságba s zavarba buknánk, máskép arra legcélszerűbb módnak kellene tekintenünk a gyermeket azonnal vezetés nélkül önelhatárzásra bízni és a keleti kényuralmakat varázscsapással éjszakamerikai respublicákká átalakítni. A véget nem érő javítási indítványok pedig szóban s papiroson, igen fonák arányban állnak népességünk pénzetlenségével, szalma tüzével, s — mi még teljesen ki nem fejlett népnél mindenütt tapasztalható — inpracticus szellemével s munkátlanságával. Nem létesül semmi, már azért is, mert feldarabolva ereinket semmit sem vihetünk ki, s ezen inditványkórságra könnyen elcsüggedés következhetik, mert ha tapasztalás által törekvésink sikeretlensége bebizonyosodik, végre kétségbeesnünk s mindent a réginél kell hagynunk.

De miért, kérdezitek, épen most korlátról, akadályról, a haladás veszélyeiről szólani, midőn a discussio épen igazán neki indúlt és félbe nem szakasztva, a legszebb reménynyel kecsegtet?

Épen mivel igazán neki indúlt, s épen ezen percet Széchenyi grófnak kellett megragadni, épen neki szólnia. Hogy azt annyi vita után sem magyarázta meg senki, valóban sajnálom. A dolog így áll: százados álomba merűlve tespedtünk s Széchenyi felébresztett s hátramaradásunk érzetére hozott Hitelével. Ezen percben csupán a haladás és javítás szükségeiről, elmulaszthatlanságáról, ha teljesen el nem akarunk sülyedni, kellett szólnia; de végre felébredtünk, az első lépéseket megtevők s társasági életünk átalakúlása discussióra kerűl s véle együtt a teljes orientálás elkerülhetetlen szüksége. Tespedő nemzetnek olly hatalmasan, mint lehet, fülébe kell dörögni: *előre, ott a cél!* Haladónak, *útját kimutatni minden veszélyeivel*, hogy ne csak mindig *előre* pillantson, hanem *jobbra balra s a hátulsó kerekekre is*, máskép a szekér feldőlhet vagy épen örvénybe bukhatik. Ezen *intés* pedig mindenek felett Széchenyi grófot illette, mind azért mivel szavára a nemzet inkább hallgat mint másokéra, de kivált azért is, mivel, ha a haladó nemzetet figyelmeztetés nélkül csak ugyan veszély éri, ez kivált annak tulajdonítható, ki azt pályafutásra serkenté s azután útmutatás nélkül hagyá. *A Hitelnek szükségesképeni múlhatlan követője tehát a Kelet Népe* 1841.; ez ál-

TISZA FÜRED MÚZEUM

tal nyer *történeti jelentőséget*, ez okozá hallatlan elterjedését, s a gróf, ki azt, a félreértést előre sejtve, barátai kérelme ellenére s népszerűségét kockáztatva kiadá, ezen tettével újra bebizonyítá, hogy e hazában senki sem létezik, ki társasági állapotjainkba élesebb belátással s azoknak bátor előmozdításában több önfeláldozási szellemmel bir mint ő. „Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen".

S most már hadd magyarázzam meg a Kelet Népében előfordúló megfoghatatlanságokat. A gróf megvallja mikép a Pesti Hirlap szerkesztőjével elvben s irányban megegyez, és csupán modorját kárhoztatja. Igen is a whig meggyőződése in thesi a radicalissal egy s ugyan az, sőt e tekintetben gróf Széchenyi még sokkal merészebb a vezércikkek irójánál, egyenesen p. o. kimondja: hogy a respublicát a legtökéletesebb állodalmi formának tartja — igen, eszmében; de próbálja csak valaki azt, nem hazánkban, hanem akárhol hűbéres formákból fejlődő nemzetnél, gyakorlati létesülésre ajánlani, s tudom nem fogja a gróf feleletét megköszönni. Szintúgy a whig *iránya* sem különbözik a radicalisétól, mert ez a társaság mindkettőtől egyiránt elismért céljai által van kitűzve. De az elvek *alkalmazása* — ez főleg a kérdésbe eső dolog s itt a Pesti Hirlap modorját nem csak az bélyegezi *mit* mond, s *hogy* mondja azt, hanem kivált az: *mit nem mond*, *mit elhallgat*, s helyezeténél fogva s közvetetlen célja szerint, el kell hallgatnia. Ide értetnek nem csak az érzemény

TISZA FÜRED MUZEUM

s képzelet felizgatására számitott nagy szavak, tárgyhoz illőbb, fejhez szóló s nyugodtabb fejtegetés helyett, hanem kivált a haladás tévútjai s örvényei elhallgatása, hogy haladásunkban az állandósági rendszer elhagyása mellett, ellenkező túlságba, forradalomba ne essünk, s e tespedést anarchia ne váltsa fel.

Mind a mellett azonban kérdezni lehetne: hogy veszélyeztethetné ezen *modor* a magyart, s épen most, midőn a nemzet bizodalma uralkodó házához olly szépen növekedett s fenáll? Nem rémlátás-e ez? Szükségesnek tartom mindenek előtt megjegyezni, mikép a nemes gróf, a forradalomtól nem most fél először; történt már ez az elmúlt országgyűlés alatt, mint munkájában maga is megvallja, s akkor tartott egyik beszédje világosan kimondja, sőt neki e szóval annyi baja van, hogy nem csak én, hanem némelly barátim is nem ok nélkül azt hiszszük, vele más értelmet köt össze mint közönségesen szokás, s nem revolutiót, hanem inkább forrongást (Gährung) ért alatta. De helyezetünkben a forrongás is nem veszélyesebb volna-e mint más nemzeteknél? S a mint a viszonyok állottak, nem kellett-e épen Széchenyi grófnak tőle tartani? Vegyük fontolóra, mikép nemzetnél mint egyednél a legveszélyesebb kor azon idő, midőn teljeskorúságra lépvén, tapasztalás nélkül ismeretlen pályára lép, önmaga vezetésére hagyva. Ez pedig nemzetünk épen fenálló korszaka; a reform öntudatos pályáján egyáltaljában politicai tapasztalással nem bir, s illy időben épen ez oknál

fogva, eszményi túlságokra s merényekre hajlandó, mint az ifju, ki pezsgő élete érzetében, mindennek vakon neki rohan, nem eszmélvén hogy egészsége s élete nem halhatatlan. Emlékezzünk a mellett mikép a Kelet Népe megjelenésekor a Pesti Hirlap pályáján maga *ellenőrködés nélkül állott*, a pezsgő, a vakon neki rohanásra hajlandó erőket mindig csak előrehajtásra buzdítván, elhallgatva az út veszélyeit; sorozzuk ezekhez Széchenyi élettapasztalásait, az 1813. és 14-ki táborozást, hol Európa sorsa eldőlt. Ha az ember világtörténetet lát maga előtt lefolyni, történetet melly a legnagyobb s hatalmasabbak uralkodását ledönti, s országok s nemzetek sorsa felett rövid hónapok eltelése alatt határoz: — akkor fiatalkori illusiókkal nem ringatja magát többé, illy élettapasztalások után vak elbizakodásban azután nem mondhatja el: „hogy a magyar akkor is lesz, mikor az nem lesz többé, ki először kimondá, hogy lesz“. Gondoljuk mind ezekhez, mikép emberi természetünknél fogva annak valóságát, mit igen óhajtunk, vagy a mitől igen rettegünk, hajlandók vagyunk elhinni, mi Széchenyi Istvánnak szeretett s szeretve féltett, lelkes keleti rajára nézve annál inkább helyt foglalhatott, mivel ha e rajt szerencsétlenség éri, azt csak ugyan részint magának tulajdoníthatta volna: mind ezt összevéve, mondom, igen természetesnek fogjuk találni, mikép Széchenyi István — *feltévén a viszonyok maradását mint voltak* — a Pesti Hirlapban a jövendőre nézve, mint Zrínyi a költő a

törökben, olly valamiféle sárkányt látott, melly a veszélyt nem eszmélő nemzetet elnyeléssel fenyegeté, s hangos, az ország minden pontjait átható szóval felkiáltá: „Ne bántsd a magyart"! Hogy e mellett szerető szíve aggodalma egy kissé tulságos lehetett, hogy e percben viszonyaink, Deák Ferenc szavaival élve, talán inkább súlyosak mint veszélyesek; ez mondom mind meglehet; de mi történik a jövendő előterében, ha a Pesti Hirlap ellenőrködés nélkül egyedűl maga emeli hatalmas szavát? *ha a Kelet Népe meg nem jelenik, a nemzetet vigyázatra nem inti*? — Semmi! feleltek. Ki mondja ezt? Kik vagytok ti, *szavak emberei*, hogy tagadástokat a cselekvés fia igenével egy mérlegbe vetni merészlitek? Szép szónoklás gyakorlati észt még korán sem bizonyít, az pedig, kinek indítványai úgy szólván kirekesztőleg mind valósúlnak, épen ez által tettleg mélyebb s nem csaló belátást tanusít állapotjaink viszonyaiba; azért bátran kimondom: meglehet, Széchenyi István szíve aggodalmában hibázott; de ki fogja azt neki bebizonyítani? illy jóslati természetü kérdésre nézve, hol sajátkép csak tekintet nyomhat valamit, nem létezhetik ember e hazában, kinek nemje gróf Széchenyi István igenjénél több súlylyal birhatna.

És kérem, Széchenyi vala-e egyedűl, ki, jövőre nézve, a Pesti Hirlap szabadelmü egyedárúskodását veszedelmesnek tartá? Itt egy pár tényre kell az urakat figyelmeztetnem. Emlékezzenek mikép a conservativ felekezet legjelesebb szónokának tollat kelle

ragadni s a „Világ"nak felfordúlni, hogy ez egyoldalúságnak vége szakasztassék.

A Kelet Népe intései tehát nem voltak feleslegesek, sőt a munka maga nemzeti életünk s a nyilványosság épen fenforgó viszonyai által parancsolva. S most már nézzük szellemét. Minden, homlokán a szabadelműség bélyegét viselő hírlap, hogy a nyilványosság követeléseinek eleget tegyen, napvilágra hozand ugyan megyékben s községekben netalán történt visszaéléseket, de magokat a megyéket, szerkezetöket s kivált az ifjuságot, testületi egészében, nem csak bántatlanúl hagyja s müveltségi fokuk magosságán s politicai belátások terjedelmén s mélységén nem csak nem kételkedendik, hanem nemzetnek, ifjuságnak s hatóságoknak mindörökké tömjénezni is fog, nem egyedül a Pesti Hirlap, hanem mindegyik általjában; a népszerűség e lapok életkérdése, vele állnak és buknak, anyagi és szellemi tekintetben, miért is azt, ha nem minden áron is, de bizonyosan minden erővel szerezni s fentartani kénytelenek. Illy tömjénezés pedig keleti, képzelgésre és elbizakodásra hajlandó, mindenben kezdő népnél épen olly káros, mint nagy urak fiaira nézve a meg nem érdemlett magasztalás és hízelgés. Gróf Széchenyi lelkében ellenben egy nemzeti eszmény él, mellyet nem vona le, mint Kölcsey, a múltkor történetéből, mellyet magának egy *dicsőbb jövendő reményében alkota.* Ezen eszménynek pedig hazánk sem jelene sem múltja nem felel meg; a magyar még

csak *lesz*; s ezen nagyobbra s dicsőbbre, mint van s volt valaha, törekszik Széchenyi István a magyart ébreszteni, simogatva és dorgálva, fogyatkozásait elébe állítva s az igazat előtte el nem tagadva, sőt nyiltan, legyen bár kellemetlen, szemébe mondva, mint igaz barát vagy atya, ki barátját el nem akarja ámítani, gyermekét el nem kényeztetni, népszerűségét ha szükség kockáztatva is, hogy a legjobbak méltatását elnyerje; mert csak

— Wer den beszten seiner Zeit genug gethan
Der hat gelebt für alle Zeiten.

Valóban gróf Széchenyi István szellemi önállósága s azon merészség, mellyel a két vele szemközt álló pártnak, a sárga s veres zsinórosoknak, az igazat kimondja, csodálkozásra méltó. Illy önálló szellemű, illy merész munka, mint a Kelet Népe, még a magyar sajtó alól ki nem került. S végre midőn a teendők vég sorára érkezik s meggyőződését in ultima analysi kimondja: *egyenlő büntető törvényt, egyenlő honvédelmet s egyenlő adót*, ő a nagy földbirtokos, a mágnás, s ő az első; — hány, ki a könyv s hírlap közti különbséget nem vette tekintetbe s figyelmét kikerülte, mikép Széchenyi itt in thesi szól s nem azonnali gyakorlati alkalmazásról — bámúlt, nem érté s meg nem tudá fogni. — Igen uraim, ezt egy juste milieu embere nyilvánitá; nem veszszük le kalapjainkat? De nem, hiszen Széchenyi István „már hátramaradt s most a haladókat csak hátulról nézi.“ Ő ki még egynehány hét előtt a „legnagyobb ma-

gyar“ volt? Hiába uraim, bakot lőttetek, elébb vagy utóbb. Úgy jártok, bizonyosan úgy jártok, mint Wieland, Goethe ítélete szerint, Shakespeare fordításához hozzámellékelt jegyzékeivel. Emlékezzetek Wielandra! Mert olly legnagyobb magyar alkotására, ki néhány hét múlva hátramarad, arra nem kell Prometheus; ollyat magának kiki otthon bodzabélből faraghat.

De végre, mondhatjátok, ha mind ez állna is, Széchenyi István Kelet Népével a szabadelműek közt *szakadást okozott*. Igaz, de hiszen ennek elébb utóbb kellett történni, s ez *haladás*, mert *életfejlésre* mutat. A minek más az elve s rendszere, az együvé nem tartozik, annak egymástól el kell válnia, s a hol ez még nem történt, ott vélemény és élet még csirában szunyadoz, s ha eddig még a felekezetek tisztán ki nem fejlődtek s mindegyiknek külön hirlapi létegök nem volt: ez hiány, sőt hátramaradás jele, mit ugyan már most a két szélső felekezetről nem mondhatni, de igen a közbülsőre nézve: az igazi vhig nézetet eddig csak a Kelet Népe képviseli, s szükség hogy illy színű lapunk is legyen, minek teljesen megfelelő kiállítására ugyan egy kissé több kivántatik mint az eddigiekhez.

Criticám szándéka nem sértés, hanem tisztelet, becsület és érdemadás, mindenkinek a kit illet. Azért kinyilatkoztatom: a Pesti Hírlap s Kelet Népe közti polemia nem lehet megsemmisítésre vezető harc, hanem ollyan, mellyben a vívók helyöket s

a szerzett érdemet megtartják; mert nézetkülönbségök külön rendszer, tehát az ismérő tehetség eredetileg különböző tárgyfelfogásából keletkezik, annálfogva állandó és örök a társaság polgárjai közt, sőt mindenütt kitűnő a hol nyilványosság írás- és szólásban találtatik. A Pesti Hírlapban azon felekezet nyert nézeteinek léteget, melly haladásunk egyik rúgója, szükség tehát hogy létege hatalmas hatású legyen. De épen olly szükség hogy ezen felekezet ellenőrködés nélkül ne legyen, s az egyik szélsőség a másik által korlátoltassék, szükség hogy conservativ lapunk se hibázzék, melly tekintetben egy korán kimúlt jelesnek kitűnő érdemét igazságtalanság nélkül félre nem ismérhetjük; mindenek felett pedig szükséges, hogy a Kelet Népe írójának nézetei helyesen fogassanak fel s illően méltattassanak; mert tőlök függ országos discussiónk üdvös eredménye.

S midőn ezeket kinyilatkoztatom, kimondom egyszersmind meggyőződésemet, mikép ezen politicai polemia nem csak társasági életünk eligazodására s irodalmunk terjesztésére, hanem a nyelv haladására is jótékony befolyású volt. Ez eddig nagyobbára költők és tudósok által müveltetett, most az élet és állodalom férfiai is vesznek e művelésben részt, rögtönzött szónoklati alakú röpiratokban az előadásnak több folyóságot, élénkséget, hatást adván, s az eszméket a költői s tudományos világból az életre alkalmazván. Már ugyan avatlanok is kezdenek a vitatók sorába lépni, illy baj ellen azonban birunk egy

specificumot, in casu extremae necessitatis megszaporíthatjuk a Kritikai Lapok fűzeteit egy új politicai tartalmú kötetkével, s a gyógyszer úgy hiszem hatni fog. —

Itt búcsút veszek e polemiától, hogy munkám szakadó végénél még egy általános pillantást vethessek hazánk *politicai felekezetire*, mik nemzeti életünk fejlődésének rugói, eszközei, létegei.

Társasági életnek, mondám már többször, *külső* s *belső* oldala van. Magyarország külső viszonyában az austriai birodalom társa, de a mellett magában önálló állodalom, s mint illyennek fejleni kell *egészében s részeire nézve*. E viszonyok közt a történetek hátterében egy *austriai* s egy *hazai* pártot láttunk alakúlni, amaz, kivált I. Leopold alatt főleg honunk egybeolvadását az örökös tartományokkal, emez, a Zápolyák s Rákóczyak idejében, főleg függetlenségét s önállóságát tarták szemmel. Szerencsénkre e pártok, Erdély visszaesésével a magyar korona alá, s a szatmári békével, elenyésztek. Ellenben ha állodalmunkat *magában* s annak külső s belső viszonyait veszszük tekintetbe, a *kormány pártja* s az *ellenzék* (oppositio) tűnik szemünkbe; amaz főleg az egésznek szilárdságára s összepontosított erejére, emez szabad belső kifejlésre s a belhatóságok akadéktalan munkásságára törekedvén. Belsőre nézve pedig a politicai felekezetek, a tőlem előadott rendszerek alapkülönbsége szerint, csak természetesen nem olly végső irányban, ha angol neveket használni akarunk, *toryk-*

ra, whigekre s radicalisokra oszlanak, különbségül a *haladás* és *maradás* elvei szolgálván alapúl. Azonban mivel illy különböző viszonyok közt kinek kinek meggyőződése vagy érdeke szerint egyik vagy másik felekezethez kell csatlakoznia: látni való, mikép egy s ugyan azon egyed különböző felekezetekhez tartozhatik; mert itt a színek s árnyéklataik szükségkép egymásba vegyűlnek. A szabadelműeket p. o. rendesen az ellenzékhez számítják; de vannak illiberalis oppositionalisták is, oppositionalisták kik minden szabadelmü indítványnak szintúgy s azonnal ellene szegűlnek, mihelyest általa előjogaikat veszélyeztetve látják, mint a kormány bármelly rendszabásának. Hasonlókép vannak szabadelmű kormánypártiak, sőt kifejlett alkotmányú állodalmakban a győző ellenzék rendesen a ministeriumba lép. Vagy tán Thierst, Russelt és Brougham-ot azért, mivel a kormány fejei voltak, az állandósági rendszer pártfogóinak tartjuk-e? E tekintetben ugyan még köztünk némi hagyományos balitéletek uralkodnak, de oszolni fognak azok is lassanként, s már most is, e percben, midőn egy fiatal szónokunk csak imént felhalmozott sirja mellett állunk, volna-e valaki köztünk, ki a benszunyadót a tespedés emberének nevezni merészlené?

Gróf Széchenyi István azért politicai felekezetinket összefoglalva igen bélyegzőleg *veres és sárga zsinórosokra* osztja fel, itt mindkét oldalról kivált az igazi úttól félre bolyongókat értve, s ellenök csatázva,

mi mellett saját zsinórjai színét meg nem nevezi. Nem zöldek-e ezek? Ez legalább a haza s remény színe, s Széchenyi István mindkettőnek szószólója. S itt legyen szabad nekem is egy pár felekezetről, vagy inkább azoknak némelly töredékeiről szólnom; illőbben be nem fejezhetem munkámat.

Az első, mellyről szólni szándékom, *a régi hűbéri oppositio maradéka.* Oppositio igen is szükséges, mert hol az ellenmondhatás szabadsága nem létezik, ott általjában nem lehet szabadság, nem nyilványosság, ott az absolutismus uralkodik. De hogy ezen oppositionak üdvös hatása lehessen, nem szabad opponálnia csak hogy opponáljon, hanem oppositiójában természetesen jog, igazság s méltányosság által kell korlátoztatnia: mert ha kirekesztőleg azt tartjuk igazi hazafinak, ki a kormánynak s egyháznak mindenütt s mindenben ellene szegűl, a centralisatiónak általjában esküdt ellensége, s minduntalan csak a belhatóságok körét tágítni törekszik, törvényen felül és kivül is, az országgyűlésen pedig soha sem hisz tévedni, ha a királyi személynöknek ellene mond: — az illyen oppositio a kölcsönös bizodalomnak, mellynek egészen hiányzani soha sem szabad, egy szikrájával sem bir; az illyennek mindenben s mindenütt csak rosz akaratot s elnyomási szándékot kell látnia, s ha önmeggyőződésével következetesen akar munkálni, küzdeni a megsemmisítésig; illy oppositio tehát a célt mindig téveszti, mert kirekeszti az egyezkedés lehetségét, a létesülést, a törvényes haladást; sőt

ha törekvései sikerűlhetnének, más eredménye nem lehetne mint forradalom, anarchia vagy inkább — *semmi.* Igen is semmi, azaz *tespedés*, mert kormányunk hozzájárúlta nélkül nem alkothatunk törvényeket, s ha kivánságaink minden mód felett túlságosak, a meghallgatás lehetségét zárják ki, s szükségeskép tagadó feleletet vonnak magok után. Ez volt hübéri aristocratiánk régi tacticája, semmi sem mozdúlt helyéből, minden a réginél maradt, a gyermek szépen „csücsült" s maradtunk — gyermekek. Ezen elavúlt, penészes politicától végre utolsó országgyűlésünk eltért, a felekezetek kölcsönös bizodalommal közeledtek egymáshoz, s igazán csak ez idő óta állíthatni, hogy nemzetünk a törvényes reform útján halad. Tanúljunk tehát valamit a világtörténet könyvéből. A ki azt hiszi, hogy még mindig a középkorban az inquisitio s keletkező állandó katonaság, a Hildebrandok, Caraffák és Basták idejében élünk s a vallási s politicai szabadság elnyomásától retteg, kétségbeesve az emberiség sorsán, mihent felülről a legkisebb támadó mozgást megindúlni látja: annak figyelmét kikerűlte, mikép azon idő óta a polgári társaság viszonyai egészen megváltoztak, az szemügyre nem veszi azon felforgatást, mellyet az emberek gondolkodásában s a politicában a sajtó, a kifejlett ipar és kereskedés, a reformatio s a francia forradalom okoztak, az szóval elaludta idejét, nem érti korunk jelentőségét, s bizvást erkölcsileg eltemetheti magát. Nem uraim, az állodalom s egyház viszonyai

a nemzetekhez, napjainkban, semmikép nem középkoriak, s a kormányon ülő férfiak mélyebb politicával birnak, mint sem egészen megváltozott körülmények közt a régi szabályokat követhetnők. Az absolutismus ideje lejárt, s a mozgalom, melly ez előtt felülről lefelé nyomott, most alulról felfelé tolakodik. Az állodalom s egyház mostani elve azért a stabilitásé, a status quo megtartásának elve, s azért ha néha védőleg egy támadó lépést előre tesznek is, az a védő tactica helyes szabályai szerint történik. Ne rettegjünk tehát mindúntalan önképzeletünk okozta rémképektől; az emberi nem haladása idő s térhez nincs kötve, s egészben olly fenntarthatlan mint a csillagok forgásai. Azért ne is veszítsük el nyugodt tartásunkat, s kivált óvakodjunk meg nem gondolt hirtelenkedő lépésektől, ha ollykor a láthatárt felhők borítják: a nemzetnek méltóságos állásából soha sem kell kiesni, egyesek pedig kockáztathatják egészségöket, pénzöket, életöket, nem fogjuk azt helyeselni, azonban ám lássák, ez legalább az övék; de egy nemzet életét és boldogságát a véletlennek kitenni, egy nemzetét, melly rokont nem ismér, melly egyedűli e világon; élő s jövő milliók sorsát — ez nem szabad, ez a legnagyobb bűn, mellyet társasági tekintetben elkövethetni.

S itt a másik felekezetre megyek át, arra melly legkevesebb nyugalommal bir, vagy inkább e felekezet egyik töredékére: *a szabadelmű ifjúságra.*

Philosophiai Propylaeumaimban kivált a *szemlélődő philosophia idealismusa* ellen csatáztam, e munkámban a *politicai ellen*, s nem azért mintha mindkét tekintetben a realismushoz inkább hajlanám, mert dualisticai synthetismusom mindenütt igazi közepet tart; hanem mivel az egyetemes philosophiában a német idealismust, a politicában pedig az ábrándozó szabadelműséget korunkban s hazánkban divatozni szemléltem, s ezen egyoldalúság ellen szavamat emelni irói kötelességemnek tartám. Igen is munkám vázolatakor ifjuságunk politicai müvelődése igen hiányos s gondolkodásmódja aggodalmat gerjesztő volt. Valamint vallási túlságok, babonahit s hitetlenség ellen nincs jobb eszköz, mint észszerű vallási nevelés és oktatás, úgy politicaiak ellen sincs; iskoláinkban azonban eddig a politicai tudományok igen gyéren tanítattak, s ezen hiányt az ifju, kikerülvén a művelő intézetekből, saját irodalmunk körében ki nem pótolhatá, mert politicai irodalmunk még nem volt. Felhíva a kor s nemzetünk ébredő szellemétől, mit tett? Idegen irodalomhoz folyamodott hévvel, mintegy bilincseit lerázva, s a mi illy viszonyok közt természetes, mindig a legtúlzóbb nézetűekhez csatlakozva — az általános idealismus eszméi terjedtek közöttök. Az ifjuság pedig mindenütt a hon reménye; s illy tapasztalás nyugtalanított, sőt fájt; mert egész életemben szerettem azon önhaszontól nem indított őszinte meleg kebleket, kik nemes ábrándozásaikban Don Carlosként magától az istentől készek volnának

a paradicsomot elcsenni, csak hogy azt hazájok határai közt felvirágoztathassák; kik az anyag ólom-súlyát még nem ismervén, a szellem hatalmát végtelennek tartják s eszményeiket valósúlhatóknak, csak *akarjuk*. Nemzetünk e virága, mellynek lelkesedése okosan intézve, tiszta hazafiusággá higgadhat, hamis útra eltévedve, könnyen meghasonlásra juthatott emberiséggel és világgal, mellynek más következése nem lehetett mint csalódás, elkeseredés, a keblek forrongása, vagy kétségbeesés az emberiség sorsán. Itt segíteni kellett, segíteni legelőbb nemzeti irodalmunk pályáján, mert az iskoláinkban ki nem elégített ifjuság a komoly tudományokat el kezdé hanyaglani, s mindig nagyobb számmal s zajosabban tódult megyei s országgyűlési teremeinkbe, ott kárpótlást s életrevaló művelődést nyerhetni remélvén. Végre felszabadúl sajtónk, politicai irodalmunk megindúl — a viszonyok változnak s vélek együtt ifjaink politicai művelődése; az Allgemeine Zeitung, az eddigi politicai codex, kiesik kezökből, a külföld munkái nem olvastatnak többé, hanem annál feszültebb figyelemmel a Pesti Hírlap, s az arra következő polemia; tűrni kezdik a Világot is, egyéb eltérő nézetekkel együtt, de még nem annyira hogy egy népszerű szózat őket erre inteni feleslegesnek tarthatta volna. Szoknunk kell mind ezekhez, mert a szabadság szintugy gondolataink nyilvánításában mint gondolkodásban és cselekvésben áll, s mivel ezen szabadság *közös*, tisztelni kell azt másban is. Egyébiránt a haladó nyil-

ványossággal e túlságok, mint mondám, lassan lassan szűnedeznek, s ha munkámat e percben, midőn annak vége felé közeledem, kezdem, alkalmasint polemiai irányát máshová fordítom — talán a mindinkább hatalmaskodó kortesek ellen, kik már nem csak a választásokat, hanem a tanácskozások eredményeit is el kezdik dönteni. A mióta tudniillik sajtónk felszabadúlt, s politicai irodalmunk keletkezett, nem tudom csak úgy rémlik-e előttem, vagy csak ugyan valóság? de nekem úgy tetszik, mint ha a visszahatás a pórnemesség oldaláról kezdődnék, felizgatva olly emberektől, kik előjogaikból egy hajszálnyit sem hajlandók engedni, vagy ez úton népszerüséget vadásznak minden áron máskép el nem érhető megyei hivatalok megnyerésére. Vajha csalódnám, és lenne bár a szatmári gyászos történet e tekintetben az első s utolsó.

Véleménytűrésre s honszeretet általi tettleges egyesűletre, célban, tudniillik nemzetünk haladása eszközlésében, erre igen is, bár mint térjenek el egymástól meggyőződéseink, int időnk, s most hatalmasabban mint valaha. Végtelen a munka, melly a jelen nemzedékre vár, s hogy feladatunknak megfelelhessünk, számkivetve legyen a részvétlenség és henyeség, fukarkodjunk az idővel, ereinkkel, pénzzel, s el ne töredezzük munkásságunkat; mert egyszerre nem tehetünk mindent, s mindenki mindenre nem is alkalmatos. Vessen tehát mindenki számot önmagával, válaszszon helyezete, tehetsége s kedve szerint

hatáskört, mellyben munkás lehessen, s töltse azt be azután egészen. Fáradozásaink sikerét s hasznát ugyan nem annyira mink, mint utódaink aratandjuk, melly tekintetben e munka némileg háladatlan; de gondoljuk meg mikép az emberiség haladása csak úgy eszközölhető, ha egy nemzedék a másik számára fáradoz, s ámbár a kezdők munkája terhesebb, rendesen nagyobb is a jövőkor hálája, mert az alapítók s úttörők neveit a történet előkelőleg fel szokta jegyezni. Hazámfiai! nyílt az érdem útja, nyílt a halhatatlanság kapuja. A ború, melly hazánk látkörét századok óta fedé, lassan lassan derűlni kezd, a világ ránk fordítja szemeit; ne kételkedjünk: lesznek nagy férfiaink, sőt *már vannak* — csak férfias kitűrés, s „ősi dicsőségünk nem késik az éji homályban"!

Az pedig meg ne döbbentsen, ha észreveszszük, hogy minden egyesülési törekvésünk mellett, pártok fenmaradnak, sőt véleménykülönbség maga a szabadelmű felekezet közt; ez szellemünk eredeti alkotásában s a dolgok természetében fekszik. Akármint közeledjünk egymáshoz, a politicai *realismus* s *idealismus alapkülönbségét* soha sem fogjuk kiegyenlíteni, ez örökké győzhetetlen. A szabadelmű felekezet is tehát részint a valóságra alapuland s abból indúl ki, részint az eszmére; s ámbár mindkét fél haladásunkat kölcsönös alkudozás s kárpótlás útján, békes törvényes úton létesítni törekedendik; vég irányában abban eltérend egymástól, hogy a realismushoz inkább odahajlók mindig előkelőleg a fenállót,

a tevőleges jogokat s alkotmányt, szóval a status quot tartandják szemmel, s a javításokat állandó tekintettel reája s véle szoros kapcsolatban igyekezendnek eszközleni; midőn a másik, az idealisticai rész, a fenállót csak mellesleg méltatandja figyelemre, az eszmének túlnyomó befolyást engedvén. Ezen különbség következtében az első fél vég elemzésben késznek mutatandja magát fokonkénti *egyenlőségengedésre törvény előtt*; azaz *egyenlő polgári jogokra*, de nem egyszersmind *politicaiakra*, ezeknek gyakorlatát előkelőleg az eddig az alkotmánytól pártfogolt rendeknek s a nemzet értelmiségének fentartván: midőn a másik mindent az *általános egyenlőség eszméje* szerint — tehát a politicai jogokat is — törekedendik nivellálni. A szabadelmű felekezet e két töredéke már most kitűnő, s ha haladunk, mind inkább szembe szökendik; példában pedig e két út eredményeit Anglia s Franciaország állapotjaiban szemlélhetjük. Mind két ország a müveltség, szabadság, hatalom és dicsőség magas fokán áll; de mellyikben mind ez biztosabb lábon álló — erre kinek kinek a valóság adhat feleletet.

Lehetetlen pedig záradékúl nem említenem, mikép a jelen nemzedéknek, a tőlem előadott végtelen feladat megfejthetésére mindezek felett *komoly tanúlmányra s alapos müvelődésre* van szüksége. Célunkat csak kifejlett értelem által közelíthetjük meg. Ne elégedjünk meg tehát a magánjoggal, folyóirati s hirlapi olvasmánynyal, megyei s országgyűlési

beszédek hallgatásával, hanem feküdjünk neki egész szorgalommal a politicai tudományoknak, egész terjedelmökben, az állodalmi gazdaságnak, financtudománynak, politiának sat., szóval minden ismeretnek melly hivatásunkra nélkülözhetlen; mert e percben az egész világon nem létezhetik ember, kinek mind ezekre nagyobb szüksége volna, mint a magyar nemesnek, neki, ki vagy született törvényhozó, vagy tagja a megyei hatóságnak, hol a törvényhozók munkái előkészítetnek. Önmüvelődés nélkül nagy ember még nem létezett, s nincs nyomorúltabb látvány hivatásaiknak megfelelni nem tudó embereknél! Minden önmüvelődésünk célja pedig legyen összeegyezés, nyugalom s béke minmagunkkal és a világgal; ez, mint Propylaeumaimban már érintém, a philosophiának is végfeladata általjában, s tudomány, melly minket minmagunkkal, az emberiséggel, annak történetével s a természettel ellenmondásba s meghasonlásba hoz, már annálfogva sem lehet helyes, mivel összeütközésbe hozván a mindenség változatlan törvényeivel s rendével, müveltségünk minden eredményeit és sikerét szükségkép semmivé teszi. Helyes és igaz társasági philosophia is ennélfogva csak az lehet, melly megelégedett, az emberiség és haza sorsán soha kétségbe nem eső, azoknak ügyeit soha fel nem áldozó, békes, munkás s munkásságok által célt érő, tehát hasznos polgárokat képez. S illy társasági philosophiának legalább előcsarnokát kivántam én tervezni munkámban, igen szerencsésnek tartván ma-

gamat, ha erőm elégtelensége mellett csak némileg célt értem volna, erősen meggyőződve az iránt, mikép többet semmiféle philosophiától a világon követelni nem lehet.

TISZA-TÚRÉDI MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

E381 1913

TISZA FÜREDI
MUZEUM
ÉS KÖZKÖNYVTÁR

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
2108 — nyilvántartási naplószám.
1953
2108

779021

779021

779021